

Skolelevers drogvanor 2013

CAN rapport 139

Isabella Gripe (red.)



Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN
I:a upplagan, I:a tryckningen (1-250)
Layout inlaga: Britta Grönlund, CAN
Layout omslag: Jimmie Hjærtström, CAN
Foto: Johner Bildbyrå AB
Tryck: EO Grafiska, 2013
ISSN: 0283-1198
ISBN: 978-91-7278-244-0 (tryck)
URN:NBN:se:can-2013-7 (pdf)

Skolelevers drogvanor 2013

Isabella Gripe (red.)



Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning

Rapport nr 139

Stockholm 2013

Innehåll

Sammanfattning	9
Förord.....	13
Rapporten.....	14
Undersökningen	16
Urval	16
Fältarbete.....	17
Bortfall.....	17
Tvättning och antal enkäter i analyserna	18
Viktning.....	20
Svarens tillförlitlighet.....	20
Förändringar av formuläret	20
Alkohol.....	22
Alkoholkonsumenter	22
Den totala årliga volymen konsumerad alkohol.....	24
Intensivkonsumtion, andelen hög- och riskkonsumenter	27
Konsumtion av olika delmängder alkohol med fokus på hemtillverkad sprit och smuggelalkohol	32
Tobak	41
Tidigare metodförändringar och nya nationella tobaksindikatorer.....	42
Rökning.....	43
Snusning.....	49
Total tobakskonsumtion	53
Vattenpipsrökning	57
Sammanfattning.....	58
Narkotika	60
Narkotikaerfarenhet	60
Erfarenhet av olika narkotiska preparat	63
Från vem kommer narkotikan?	66
Nätdroger	68
Användning och införskaffande.....	68
Sniffning	70
Dopning.....	74
Användning oberoende av substans och total droganvändning	77
Konsekvenser av alkoholbruk.....	80
Utvecklingen	81
Problem som ungdomar uppger.....	82

Elever som använt narkotika	85
Användningsmönster	86
Användningen av andra substanser.....	91
Slutsatser	96
Regionala skillnader	98
Alkohol	99
Tobak.....	106
Narkotika.....	110
Länsvisa skillnader i drogvanor.....	114
Sammanfattning och slutsatser.....	117
Referenser.....	120

Bilaga 1: Formulär

Diagram

1.	Andelen alkoholkonsumenter i årskurs 9 och gymnasiet år 2, efter kön. 1971–2013.....	23
2.	Den beräknade genomsnittliga årskonsumtionen mätt i liter ren alkohol (100 %) i årskurs 9 och gymnasiet år 2, efter kön (1977–1989 avser skattade värden). 1977–2013.	24
3a.	Andelen elever i årskurs 9 som druckit hemtillverkad sprit ("hembränt") och som druckit smuggelsprit under de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning efter kön. 1991–2013.....	34
3b.	Andelen elever i gymnasiet år 2 som druckit hemtillverkad sprit ("hembränt") och som druckit smuggelsprit under de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2013.....	34
4.	Andelen rökare i årskurs 9 och i gymnasiet år 2. Procentuell fördelning efter kön. 1974–2013.....	44
5.	Andelen snusare i årskurs 9 och i gymnasiet år 2. Procentuell fördelning efter kön. 1974–2013.....	50
6.	Andelen elever som röker och/eller snusar frekvent i årskurs 9 och i gymnasiet år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2013.....	56
7.	Andelen elever i årskurs 9 och i gymnasiet år 2 som någon gång använt narkotika. Procentuell fördelning efter kön. 1971–2013.....	61
8.	Erfarenhet av olika narkotikasorter bland elever som använt narkotika i årskurs 9 respektive gymnasiet år 2. 2013.....	64
9.	Andelen elever i årskurs 9 och i gymnasiet år 2 som någon gång sniffat. Procentuell fördelning efter kön. 1971–2013.	71
10.	Problemindex för elever i årskurs 9 och gymnasiet år 2, fördelning efter kön. År 2000 är basår för årskurs 9 och 2004 är basår för gymnasiet år 2. 2000–2013.	81
11a.	Användningsmönster bland dem som använt narkotika. Årskurs 9. 2000–2013.	88
11b.	Användningsmönster bland dem som använt narkotika. Gymnasiet år 2. 2004–2013.	88
12.	Andelen alkoholkonsumenter i årskurs 9, i sex regioner. 1989–2013.	101
13.	Den beräknade genomsnittliga årskonsumtionen mätt i liter ren alkohol (100 %) i årskurs 9, i sex regioner. 1989–2013.....	102
14.	Andelen elever i årskurs 9 som intensivt konsumerat en gång den senaste månaden eller mer i årskurs 9, i sex regioner. 1989–2013.	103
15.	Andelen elever i årskurs 9 som druckit smugglad sprit de senaste 12 månaderna, i sex regioner. 1997–2013.....	105

16.	Andelen elever i årskurs 9 som druckit hemtillverkad sprit de senaste 12 månaderna, i sex regioner. 1991–2013.	106
17.	Andelen elever som röker dagligen i årskurs 9, i sex regioner. 1989–2013.	108
18.	Andelen elever som snusar dagligen i årskurs 9, i sex regioner. 1997–2013.	109
19.	Andelen elever som någon gång använt narkotika i årskurs 9, i sex regioner. 1989–2013.	111
20.	Andelen elever som använt narkotika de senaste 30 dagarna i årskurs 9, i sex regioner. 1989–2013.	112
21.	Andelen elever i årskurs 9 som haft lust att prova narkotika, i sex regioner. 1989–2013.	113

Tabeller

A.	Antalet bearbetade formulär och bortfallet i procent. 1971–2013.	15
B.	Antal skolor i respektive stratum 2013.	16
C.	Antal klasser i urvalet och antal klasser som ej deltagit samt bortfallet på klassnivå i procent. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2013.	18
D.	Andel frånvarande elever fördelat på bortfallsorsak. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. Baserat på från skolor inskickade klasslistor. 2013.	18
E.	Antal elever i urvalet, antal inkomna, bortsorterade och bearbetade formulär. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2013.	19
1a.	Uppskattad årskonsumtion av respektive alkoholdryck och totalt i årskurs 9, i liter ren alkohol (100 %), efter kön. 1989–2013.	26
1b.	Uppskattad årskonsumtionen av respektive alkoholdryck och totalt i gymnasiets år 2, i liter ren alkohol (100 %), efter kön. 2004–2013.	27
2a.	Andelen elever i årskurs 9 med månatlig intensivkonsumtion, högkonsumenter och riskkonsumenter. Procentuell fördelning efter kön. 1989–2013.	29
2b.	Andel elever i gymnasiets år 2 med månatlig intensivkonsumtion, högkonsumenter och riskkonsumenter. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2013.	31
3a.	Andelen elever i årskurs 9 som druckit hembränt och olika smuggeldrycker. Procentuell fördelning efter kön. 1991–2013.	35
3b.	Andel elever i gymnasiets år 2 som druckit hembränt och olika smuggeldrycker. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2013.	36
4.	De olika anskaffningskällornas andel av det totala antalet anskaffningar den senaste gången man drack, bland de elever i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 som druckit alkohol under de senaste 12 månaderna. 2012–2013.	37
5.	Skattning av de olika anskaffningskällornas andel av den totala alkoholkonsumtionen i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2012–2013. <i>Viktat efter årlig konsumtion</i>	39
6.	Skattad fördelning mellan registrerad och oregistrerad alkoholkonsumtion bland elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2012–2013.	40
7a.	Rökning i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2013.	46
7b.	Rökning i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2013.	47
8a.	Snusning i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2013.	51
8b.	Snusning i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2013.	52

9a.	Andelen som röker och/eller snusar i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2013.....	54
9b.	Andelen som röker och/eller snusar i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2013.....	55
10.	Andelen elever i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 som använt narkotika under de senaste 30 dagarna respektive senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning efter kön. 1989–2013.....	62
11.	Frekvens av cannabisanvändning i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön bland dem som använt cannabis. 1989–2013.	65
12.	”Från vem/vilka har du fått tag på narkotika?”. Procentuell fördelning bland elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt narkotika, fördelat på hur många gånger man använt narkotika. 2013.	67
13.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som uppgett att de prövat s.k. nätdroger. Procentuell fördelning efter kön. 2012–2013.	69
14.	Andelen elever i årskurs 9 samt i gymnasiets år 2 som sniffat, fördelat på aktualitet. Procent. 2007–2013.....	73
15.	Erfarenhet av anabola steroider i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 1993–2013.....	75
16.	Andelen elever i årskurs 9 som använt olika substanser under de senaste 12 månaderna och under de senaste 30 dagarna. Procentuell fördelning efter kön. 2012–2013.....	78
17.	Andelen elever i gymnasiets år 2 som använt olika substanser under de senaste 12 månaderna och under de senaste 30 dagarna. Procentuell fördelning efter kön. 2012–2013.....	79
18.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som upplevt olika typer av problem i samband med alkoholkonsumtion, de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning bland dem som druckit alkohol senaste 12 månaderna. 2013.....	83
19.	Antal elever som använt narkotika i årskurs 9 och gymnasiet, år 2. Bastal. 2000–2013.....	86
20.	Användningsmönster bland dem som använt narkotika uppdelat på debutålder för cannabis. Gymnasiet, år 2. 2013.....	90
21a.	Erfarenhet av andra substanser. Årskurs 9. 2000–2013.	92
21b.	Erfarenhet av andra substanser. Gymnasiet, år 2. 2004–2013.	93
22.	Erfarenhet av andra substanser bland dem som använt narkotika, uppdelat på cannabisdebutålder. Gymnasiet, år 2. 2013.	94
23.	Andel som har erfarenhet av minst 3 av 5 substanser. Årskurs 9 och gymnasiet, år 2. 2013.....	95
24.	Bastal i respektive region i årskurs 9. Oviktat. 1989–2013.....	99
25.	Bastal i respektive län (exkl. Gotland) i årskurs 9. Oviktat. 1989–2013.	114
26.	Spridning mellan län (exkl. Gotland) i årskurs 9. Standardavvikelse. 1989–2013.	116

Sammanfattning

Denna rapport redovisar resultat från en serie av årliga drogvaneundersökningar i årskurs 9 som genomförts sedan 1971, en av de längst pågående undersökningsserierna i världen. Som en del i uppdraget att följa drogutvecklingen har CAN haft ansvaret för undersökningarna sedan 1986. Sedan år 2001 har undersökningarna genomförts på direkt uppdrag av Socialdepartementet. Undersökningarnas syfte är i första hand att belysa utvecklingen av drogvanorna och att studera skillnader mellan olika grupper. Undersökningen har, liksom tidigare år, genomförts under perioden mars–april i form av anonyma gruppenkäter i klassrummen. Bortfallet på klassnivå uppgick till 12 % i årskurs 9 och 13 i gymnasiets år 2. Det individuella bortfallet var 15 % i årskurs 9, motsvarande siffra i gymnasiet var 19 %. År 2013 års undersökning omfattar 5 109 bearbetade enkäter i årskurs 9 och 4 328 bearbetade enkäter i gymnasiets år 2.

I denna rapport ligger fokus på användningen av alkohol, tobak, narkotika, snifvings- och dopningsmedel. I rapporten analyseras även alkoholskadeutvecklingen utifrån de frågor som eleverna besvarat om olika negativa konsekvenser som kan uppstå i samband med alkoholkonsumtion. Vidare beskrivs användningsmönstren bland eleverna med narkotikaerfarenhet närmare samt deras konsumtion av andra substanser. Avslutningsvis undersöks utvecklingen av regionala skillnader i alkohol-, tobaks- och narkotikavanor.

Årets undersökning visade på fortsatt minskning av andelen alkoholkonsumenter. I årskurs 9 var fler flickor än pojkar alkoholkonsumenter sedan en tid. I år var andelen 44 % bland pojkarna och 50 % bland flickorna. Bland gymnasieeleverna var andelen alkoholkonsumenter som väntat högre och uppgick till ungefär 77 % bland både pojkarna och flickorna. I 2013 års undersökning fortsatte även den totala alkoholkonsumtionen att sjunka bland niondeklassarna och låg på ca 1,8 liter för pojkarna och ca 1,3 liter ren alkohol för flickorna. För pojkarna var detta den lägsta uppmätta nivån sett till hela den studerade tidsperioden (1977–2013), för flickorna den lägsta sedan 1986. Även bland gymnasieeleverna har totalkonsumtionen minskat och låg på 4,1 liter bland pojkarna och 2,7 bland flickorna, vilket är de lägsta nivåerna som uppmätts bland gymnasieeleverna sedan 2004.

Hand i hand med denna utveckling har också andelen hög-, risk- och intensivkonsumenter av alkohol minskat. Nedgången var tydligast i grundskolans år 9 men syntes också i gymnasiet. Bland niorna klassificerades ca 11 % av

eleverna som riskkonsumenter (en sammanvägning av måttet intensivkonsumtion och högkonsumtion) och i gymnasiet gällde detta 34 % av pojkarna och 27 % av flickorna.

Ungdomarna har fått besvara frågor om den konsumerade alkoholens ursprung. Med hänsyn taget till hur mycket man drack har beräkningar gjorts för att skatta hur stor andel av ungdomarnas konsumtion som bestod av oregistrerad alkohol (t.ex. införd från utlandet eller hemtillverkad alkohol). Analyserna visade att bland pojkarna i årskurs 9 bestod 49 % av den konsumerade alkoholen av oregistrerad sådan, bland flickorna var andelen 45 %. Bland gymnasiepojkarna stod oregistrerad alkohol för ungefär 37 % av konsumtionen, bland gymnasieflickorna var motsvarande siffra 27 %.

När det gäller tobak syntes en kraftig minskning av rökningen bland niondeklassare under perioden 2000–2013. Detta gäller både andelen elever som röker sporadiskt och de som röker mer frekvent. Även andelen snusare har sjunkit vilket innebär att det totala tobaksbruket bland niondeklassarna minskat signifikant under perioden. I 2013 års undersökning svarade 12 % av pojkarna och 16 % av flickorna att de rökte, för snusning var motsvarande siffror 10 respektive 2 %.

I gymnasiet har andelen rökare snarare ökat (pojkar) eller legat på en i stort sett oförändrad nivå (flickor) under perioden 2004–2013. I gymnasiets år 2 uppgav 25 % av pojkarna och 31 % av flickorna att de rökte. Beträffande snusning har nivåerna emellertid minskat, men i den senaste undersökningen syns en liten ökning bland pojkarna jämfört med fjolåret. När det gäller snusning svarade 22 % av pojkarna och 5 % av flickorna att de snusade. Sett till den totala tobakskonsumtionen minskade den något bland flickorna i gymnasiet, men var i princip oförändrad bland gymnasiepojkarna.

Under 2013 svarade 7 % av pojkarna och 6 % av flickorna i årskurs 9 att de någon gång provat narkotika. Alltsedan mitten av 90-talet har dessa nivåer legat mellan 5–10 %, och i det perspektivet var årets resultat inte särskilt avvikande även om vissa fluktuationer förekommit. Jämfört med niorna var det åtminstone dubbelt så vanligt att eleverna i gymnasiets år 2 hade provat narkotika. Den uppgång i narkotikaerfarenheten bland gymnasieeleverna som inträffade till och med 2010 har därefter upphört och snarast tenderat att återvända nedåt. I år svarade 19 % av pojkarna och 14 % av flickorna i gymnasiet att de använt narkotika någon gång.

Vad gäller nättdroger svarade ca 3 % av pojkarna och knappt 2 % av flickorna i årskurs 9 att de någon gång provat sådana. Motsvarande värden var något högre i gymnasiet – drygt 5 respektive 2 %. Det framkom också att spice eller liknande rökmixar var den klart vanligaste nättdrogen. Färre än 0,5 % av grundskole- och gymnasieeleverna uppgav att de använt ”mefedron, metedron eller liknande” respektive andra nättdroger.

Erfarenhet av sniffning/boffning uppgavs av ca 4 % av niondeklassarna och 5 % av gymnasieeleverna i 2013 års undersökning. I båda fallen är det en minskning jämfört med året innan. I årskurs 9 var lim det vanligaste sniffningsmedlet, följt av olika sprayer, bensin och tändar-/butangas. I gymnasiets år 2 var sprayer vanligast följt av bensin, lim och tändar-/butangas.

När det gäller dopning var detta fortsatt ovanligt bland skoleleverna. I årskurs 9 svarade knappt 2 % av pojkarna och 0,5 % av flickorna att de någon gång använt dopningsmedel. I gymnasiet var motsvarande siffror 1 respektive 0,3 %. Även om nivåerna var låga går det ändå att konstatera att erfarenhet av dopningsmedel var vanligare bland pojkar än bland flickor.

Analyserna av den totala droganvändningen, med avseende på de senaste 12 månaderna visade på att nivåerna var lägre för flertalet substanser 2013 jämfört med 2012. Även andelen som svarade att de hade använt alkohol och/eller tobak och/eller narkotika minskade bland niondeklassarna. Också bland gymnasieflickorna skedde en minskning jämfört med 2012. Bland gymnasiepojkarna var dock nivåerna i princip de samma 2013 som året innan.

Eleverna har fått svara på frågor om de upplevt olika typer av problem på grund av sin alkoholkonsumtion. I takt med den minskande totalkonsumtionen bland ungdomar rapporteras också färre alkoholrelaterade problem. Analyser visade att den totala problembördan har minskat bland både niondeklassare och gymnasieelever; 2013 uppmättes de lägsta nivåerna under hela 2000-talet. När det gäller vilken typ av alkoholrelaterade problem som ungdomarna upplevt visade resultaten att det vanligaste problemet bland pojkarna i både nian och gymnasiet var att ha råkat i gräl. Bland flickorna var det vanligast att ha förstört saker eller kläder. En större andel elever rapporterade problem i gymnasiet jämfört med årskurs 9.

De gymnasieelever och niondeklassare som använt narkotika har studerats närmare i rapporten. Resultaten av dessa analyser visade att niondeklassarna med narkotikaerfarenhet i flera fall uppvisade mer avancerade vanor både när det gäller användningen av narkotika och när det gällde användningen av andra substanser, jämfört med gymnasieeleverna. Viktigt att hålla i minnet är att andelen med narkotikaerfarenhet var betydligt större i gymnasiets år 2, så totalt sett var det ändå flera gymnasieelever som uppvisade mera avancerade mönster av narkotikaanvändning och användning av andra droger.

Avslutningsvis undersöktes de regionala skillnaderna i alkohol-, tobaks- och narkotikavanorna och om dessa förändrats under perioden 1989–2013. Resultaten visade att Skåne i flera fall uppvisade höga nivåer vad gällde alkohol-, rök- och narkotikavanor medan Norra Sverige ofta uppvisade låga värden. För flera av alkoholvariablerna gällde att även (övriga) Södra Sverige uppvisade höga värden, men för narkotikaerfarenhet och daglig rökning var det

istället i Stockholm som höga nivåer uppmättes. För två av de jämförda variablerna, erfarenhet av hembränt och att snusa dagligen, rapporterade dock eleverna i Norra Sverige oftast de högsta prevalenserna. Ingen av regionerna uppvisade resultat som gick emot de nationella trenderna, tvärtom följer samtliga regioner i stort sett utvecklingen i riket. De simultana förändringarna mellan regionerna, även om de är på olika nivåer, visar på en viss homogenitet bland landets ungdomar. Oavsett var i landet man bor så följs upp- och nedgångar i alkohol-, tobaks- och narkotikavanor åt.

Förord

Ungdomars användning av olika typer av droger är av stort intresse i den politiska och massmediala debatten. Många länder genomför därför undersökningar om ungdomars konsumtion av alkohol och narkotika. Ofta ingår också frågor om tobak och sniffning. Den serie av årliga drogvaneundersökningar i årskurs 9 som genomförts i Sverige har pågått sedan 1971 och är därmed den längst pågående undersökningsserien i världen.

Som en del i CAN:s uppdrag att följa drogutvecklingen i landet, överfördes ansvaret för skolundersökningarna från Skolöverstyrelsen till CAN 1985. Sedan år 2001 har undersökningarna genomförts på direkt uppdrag av Socialdepartementet. Undersökningarnas syfte är i första hand att belysa utvecklingen av drogvanorna och att studera skillnader mellan olika grupper.

Den här rapporten har föregåtts av ett viktigt och ibland mödosamt arbete med att kvalitetssäkra data från 1989 och framåt. Arbetet har i vissa fall varit av närmast arkeologisk karaktär men har lett till nya och bättre möjligheter att analysera CAN:s tämligen unika data.

Föreliggande rapport är en fortsättning på det utvecklingsarbete som påbörjades i och med 2012 års rapport. Även i år har de olika kapitlen skrivits av olika författare som valt lite olika upplägg och angreppssätt. Tanken är att varje kapitel ska bära sig själv och i sig vara en spännande läsning. Vår förhoppning är att detta gör rapporten mer tilltalande och intressant. Utöver att vi följer användningen av de preparat som efterfrågas i enkäten har vi i år valt sätta regionala skillnader i användningen av alkohol, tobak och narkotika under lupp. Tack vare den insats som har gjorts för att kvalitetssäkra äldre data har vi kunnat studera regionala skillnader från 1989 och framåt. Ett annat område som har fått extra uppmärksamhet i årets rapport är användningen av narkotika och hur den har förändrats över tid.

Avslutningsvis vill vi på CAN skänka ett stort tack till alla de elever och deras lärare som genom åren delat med sig av sin tid och sitt engagemang genom att besvara enkäten och därmed också möjliggjort den här rapporten.

Stockholm i november 2013

Håkan Leifman
Direktör CAN

Rapporten

Rapporten inleds med en beskrivning av hur undersökningen har gått till samt vissa metodologiska kommentarer. Därefter följer kapitlet *Alkohol* som beskriver alkoholvanorna, kapitlet är skrivet av Håkan Leifman. Sedan kommer kapitlet *Tobak* som beskriver tobaksvanorna och är skrivet av Clara Henriksson. I kapitlen *Narkotika*, *Nätdroger*, *Sniffning* och *Dopning* beskriver Ulf Guttormsson användningen av dessa substanser. Siri Nyström Thor och Jonas Raninen har skrivit kapitlet *Konsekvenser av alkoholbruk* som beskriver utvecklingen för de problem ungdomar upplever till följd av sin alkoholkonsumtion samt vilka typer av problem som är vanligast. I kapitlet *Elever med narkotikaerfarenhet* beskrivs de elever som använt narkotika närmare, kapitlet är skrivet av Isabella Gripe. Avslutningsvis beskrivs den regionala utvecklingen för alkohol, tobak och narkotika i kapitlet *Regionala skillnader*. Detta kapitel är skrivet av Isabella Gripe, Clara Henriksson och Siri Nyström Thor. Isabella Gripe har varit redaktör för rapporten.

I rapporten används olika begrepp och facktermer. Två begrepp som används som synonymer i denna rapport är drog(er) och substans(er). Båda används som samlingsnamn för de preparat/medel som tas upp, t.ex. alkohol, narkotika, tobak och sniffning. När det gäller flertalet övriga begrepp som används i rapporten förklaras dessa närmare i anslutning till de aktuella textavsnitten.

I de tabeller som redovisas i rapporten används följande beteckningar:

- .. Uppgift kan inte förekomma (pga. att årskursen ej ingått i undersökningen eller frågan ej ställts).
- Ingen frekvens (dvs. ingen elev har angett svarsalternativet).
- 0,0 Procenttal avrundat till 0 (dvs. svarsalternativet har angetts av minst en elev men av mindre än 0,05 % i respektive grupp).

Materialet presenteras i de allra flesta fallen uppdelat på kön och årskurs. I flertalet tabeller redovisas procenttal beräknade på samtliga elever i respektive grupp, inklusive de elever som inte svarat på frågan. Internbortfallet ingår alltså i nämnaren då procentandelarna beräknas, dessa redovisas som ”Ej svar”. Detta har dock en ytterst marginell betydelse eftersom det interna bortfallet normalt ligger på en konstant låg nivå. Eventuella avvikelser från detta påtalas i förekommande fall i texten. Bastalen för respektive år redovisas i tabell A nedan.

Tabell A. Antalet bearbetade formulär och bortfallet i procent ^{a)}. 1971–2013.

	Årskurs 9			Gymnasiet, år 2		
	Bearbetade formulär		Bortfall	Bearbetade formulär		Bortfall
	Pojkar	Flickor	%	Pojkar	Flickor	%
1971	1 914	1 921	b)			
1972	3 089	2 996	15			
1973	2 789	2 996	14			
1974	2 352	2 282	14			
1975	2 087	2 130	14			
1976	2 151	1 985	15			
1977	3 096	2 938	15			
1978	4 734	4 809	16			
1979	4 630	4 729	13			
1980	4 977	4 964	14			
1981	4 827	4 669	12			
1982	2 599	2 547	14			
1983 ^{c)}	833	808	14			
1983	825	796	13			
1984	16 832	15 987	14			
1985	795	707	14			
1986	2 942	2 878	12			
1987	2 958	2 820	11			
1988	2 722	2 708	14			
1989	2 863	2 851	13			
1990	3 019	2 958	13			
1991	2 980	2 903	14			
1992	3 000	2 851	13			
1993	3 024	2 880	10			
1994	2 919	2 949	10			
1995	2 827	2 750	12			
1996	3 071	2 956	11			
1997	2 935	2 748	11			
1998	2 760	2 695	13			
1999	2 683	2 515	14			
2000	2 598	2 692	14			
2001	2 796	2 773	15			
2002	2 726	2 623	15			
2003	2 667	2 559	14			
2004	2 661	2 753	15	2 246	2 248	17
2005	2 688	2 684	15	2 231	2 311	18
2006A	2 487	2 403	15	1 841	1 931	14
2006B	2 464	2 398	15	2 037	2 055	14
2007	2 752	2 550	17	2 046	2 257	18
2008	2 480	2 404	16	1 846	2 137	17
2009	2 584	2 608	15	1 964	2 108	17
2010	2 329	2 500	16	2 099	1 837	17
2011	2 333	2 299	17	1 786	1 810	19
2012A	2 332	2 208	16	1 664	1 691	20
2012B	2 417	2 461	16	1 805	1 942	20
2013	2 594	2 490	15	2 112	2 196	19

a) Individuellt bortfall beräknat utifrån elevfrånvaron i de medverkande klasserna.

b) Bortfallet för totalmaterialet var 12 %.

c) Avser den s.k. länkundersökningen, dvs. den studie som genomfördes med de frågor som använts i tidigare undersökningar.

Undersökningen

I det här kapitlet beskrivs hur undersökningen har genomförts, vidare beskrivs bortfallet och möjliga felkällor samt vissa större förändringar av formuläret. För den som vill läsa mer om skolundersökningarnas genomförande hänvisas till *Så görs CAN:s skolundersökning* (Gripe 2013).

Urval

CAN:s årliga skolundersökning genomförs som en urvalsundersökning. Urvalet som görs i två steg består av 300 skolor i vardera årskurserna 9 och gymnasiet år 2 och dras av Statistiska centralbyrån (SCB). Det slumpmässiga urvalet dras proportionellt mot skolornas elevantal i årskursen. I det andra steget i urvalsprocessen dras en klass i varje skola efter samma princip, detta görs på CAN. Varje år är det ett fåtal skolor som kommer med i ramen som inte skulle ha varit med, exempelvis för att skolan lagt ned eller liknande. Av den anledningen måste urvalsramen korrigeras något varför antalet skolor inte alltid blir 300. Sedan 2001 är urvalet stratifierat i sex landsdelar konstruerade utifrån län. Utformningen av de sex stratum framgår av tabell B. Förfarandet med stratifieringen görs för att översampla länskluster med få invånare, i syfte att erhålla tillräckligt stora elevunderlag för att också kunna redovisa resultat från stratum med få invånare.

Tabell B. Antal skolor i respektive stratum 2013.

Stratum	2013
1 Stockholm	50
2 Västra Götaland	50
3 Skåne	50
4 Jönköping, Kronoberg, Kalmar, Gotland, Blekinge, Halland	50
5 Uppsala, Södermanland, Östergötland, Värmland, Örebro, Västmanland, Dalarna, Gävleborg	50
6 Västernorrland, Jämtland, Västerbotten, Norrbotten	50

Fältarbete

Liksom tidigare år genomfördes 2013 års datainsamling mellan elevernas sport- och påsklov, för årets undersökning innebar det att enkäten skulle besvaras under vecka 11. De klasser som inte hade möjlighet till detta fick istället besvara enkäten under vecka 12 eller 13. Innan enkätformulären skickades ut informerades rektorerna på de skolor som skulle delta om undersökningens syfte och genomförande. Enligt CAN:s instruktioner skulle formulären besvaras i klassrummen under skrivningsliknande förhållanden. För att elevernas anonymitet ska vara skyddad fick eleverna själva stoppa formuläret i ett kuvert som de sedan klistrade igen. De skulle även informeras om att deras svar endast används för statistiska bearbetningar och att inga resultat från enskilda klasser redovisas, liksom att medverkan inte var obligatorisk.

Bortfall

Ett problem i samband med surveyundersökningar utgörs av bortfallet, dvs. de personer som skulle ha besvarat formuläret men som av olika skäl inte gjorde det. I skolundersökningar finns i regel två huvudtyper av bortfall. Den ena utgörs av eleverna i de klasser som av olika skäl inte deltog i undersökningen och den andra av de elever som var frånvarande i samband med datainsamlingen.

Bortfallet av hela klasser har ökat något sedan början av 1990-talet, varför antalet elever i undersökningen minskat. Detta problem kan troligen, helt eller delvis, härledas till att skolor belastas med allt fler undersökningar. I årets undersökning lades extra tid på att kontakta och påminna de skolor som inte kommit in med svar mot slutet av datainsamlingsperioden. Detta resulterade i ett lägre klassbortfall än tidigare. I år var klassbortfallet något större bland klasserna i gymnasiet (12,5 %) jämfört med i årskurs 9 (11,7 %), att jämföra med förra årets undersökning då bortfallet i gymnasiet var 24 % och i årskurs 9 18 % (se tabell C). Klassbortfallet i gymnasiet kan sannolikt ha större betydelse för resultaten än vad klassbortfallet har för resultaten i årskurs 9 eftersom sammansättningen av elever i gymnasieklasserna i högre grad sker utifrån elevernas intressen och egenskaper.

När det gäller bortfallet på individnivå (tabell D) visade sig sjukdom vara den vanligaste orsaken till frånvaro vid undersökningstillfället. Bortfallet på grund av sjukdom eller annan frånvaro uppgick 2013 till 15 % i årskurs 9 och 19 % i gymnasiets år 2. Det är frivilligt för eleverna att fylla i enkäten och 15 elever i årskurs 9 och 20 i gymnasiet valde att inte delta i undersökningen. Detta motsvarade 0 % i båda åldersgrupperna.

Tabell C. Antal klasser i urvalet och antal klasser som ej deltagit samt bortfallet på klassnivå i procent. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2013.

	Årskurs 9	Gymnasiets år 2
Antal klasser i urvalet	298	297
Antal klasser som ej deltagit	35	37
Bortfall på klassnivå	11,7 %	12,5 %

Tabell D. Andel frånvarande elever fördelat på bortfallsorsak. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. Baserat på från skolor inskickade klasslistor. 2013.

	Årskurs 9	Gymnasiets år 2
Sjuk	9	9
Beviljad ledighet	5	5
Olovlig frånvaro	2	5
Avstod från att delta	0	0
Andel frånvarande elever (totalt)	15,3	18,6

I anslutning till 1993 års nationella undersökning gjordes en särskild studie i årskurs 9 i Stockholms skolor. Då gjordes även en uppföljning av bortfallet genom att de elever som var frånvarande vid undersökningstillfället fick besvara formuläret när de återvände till skolan. Som väntat redovisade eleverna i bortfallsuppföljningen en större konsumtion av alkohol, narkotika och tobak än i undersökningsmaterialet. De ursprungliga undersökningsresultaten påverkades emellertid inte med mer än enstaka procentenheter när dessa kompletterades med resultaten från bortfallsundersökningen (Andersson & Hibell 1993).

Tvättning och antal enkäter i analyserna

De inkomna enkäterna läses in med hjälp av en scanner. Därefter exkluderas de formulär som bedöms vara uppenbart överdrivet eller otillräckligt ifyllda. Bedömningen görs utifrån följande fasta kriterier uttryckt i fyra förprogrammerade filter:

Filter 1: Ej svarat på fem eller fler av nio centrala frågor (fr 5, fr 8, fr 13, fr 32, fr 33, fr 34, fr 36, fr 41).

Filter 2: Svarat ”Ja” på alla narkotiska preparat (fr 42) förutom alternativen ”Vet ej” och ”Annan typ”.

Filter 3: Svarat ”två gånger eller mer” på 16 eller fler av 18 frågor i frågebatteriet över problem i samband med att man druckit alkohol (fr 31).

Filter 4: Uppgett konsumtion om mer än 100 liter ren alkohol/år. Måttet skapas av de olika dryckernas kvantitet och frekvens (fr 16–25).

För data insamlat fram till 2012 används ett femte filter där de som svarat ”varje dag” på minst tre av fem frekvensfrågor om alkohol sorterades bort. Detta filter är inte längre aktuellt i och med övergången till det nya formuläret.

Efter filtreringen av datamaterialet sänks dessutom de elever vars alkoholkonsumtion uppgick till mellan 51–100 liter ren alkohol/år ned till 50 liter. Utöver de som sorteras bort med ovanstående filter exkluderas i förekommande fall även enkäter som skickats in utan individuellt svarskuvert.

I tabell E redovisas antalet enkäter i de olika stegen, allt från antalet elever i urvalet, antalet inkomna enkäter, antalet bortsorterade enkäter till faktiskt antal bearbetade enkäter. Som framgår av tabellen bortsorteras något större andel i årskurs 9 än i gymnasiet (1,8 % respektive 1,3 %). Antalet formulär som ligger till grund för analyserna 2013 uppgick till 5 109 i årskurs 9 och till 4 328 i gymnasiet. Detta kan jämföras med antalet elever i urvalet om knappt 7 000 och knappt 6 700 i årskurs 9 respektive gymnasiets år 2. Totalt bearbetas och analyseras alltså cirka 73 % av de enkäter som skickas ut till årskurs 9, motsvarande siffra för gymnasiet år 65 %. Detta är dock inte synonymt med totalt bortfall eftersom bortfallet består av två källor (klass- och individbortfall) som måste studeras var för sig.

Tabell E. Antal elever i urvalet, antal inkomna, bortsorterade och bearbetade formulär. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2013.

	Årskurs 9	Gymnasiets år 2
Antal elever i urvalet	6 985	6 684
Antal inkomna enkäter	5 202	4 386
Antal bortsorterade enkäter med datasyntax	93	58
Antal enkäter i analysen	5 109	4 328

Viktning

Alla data har viktats baserat på stratumtillhörighet (se tabell B). Fr.o.m. 1989 års undersökning görs denna regionala vikt separat för pojkar respektive flickor. Det bör påpekas att även om viktning är nödvändig eftersom urvalet är icke-proportionellt och för att kompensera för bortfallet så påverkar viktningensförfarandet i mycket liten utsträckning de redovisade resultaten.

Svarens tillförlitlighet

Vid flera studier av den vuxna befolkningen har man funnit en ovilja att redovisa känsliga förhållanden samt en tendens hos respondenterna att medvetet eller omedvetet underskatta sin konsumtion, bl.a. av alkohol. Det kan naturligtvis inte uteslutas att somliga elever i denna studie har rapporterat en för låg konsumtion (underrapportering). Men det kan heller inte uteslutas att motsatsen förekommer, dvs. att elever uppger en högre konsumtion jämfört med den verkliga. En alltför högt redovisad konsumtion kan vara ett utslag av leklust eller att man faktiskt upplever sin konsumtion som större om man exempelvis vill imponera på sina kamrater.

För att minska risken för att eleverna inte skall svara sanningsenligt genomförs undersökningen helt anonymt. Vid genomförandet av undersökningen ska en lärare vara närvarande för att bland annat motverka störande moment och se till att undersökningen genomförs enligt instruktionerna från CAN och att svarskuverten delas ut ordentligt. Detta ger dock ingen fullständig garanti för att somliga inte angett en över- eller underkonsumtion av alkohol, narkotika eller andra droger. Denna problematik kan delvis hanteras med hjälp av de fyra filter som beskrivits ovan, åtminstone i de fall uppenbar överrapportering förekommit.

Förändringar av formuläret

Under åren som gått har skolenkäterna genomgått olika revideringar. De större förändringar som genomförts omnämns i de olika kapitlen utifrån vilken betydelse de haft för det som ska beskrivas och analyseras. Mindre ändringar omnämns dock inte alltid, såsom mindre språkliga justeringar i en eller några frågor eller svarsalternativ. I analyserna som redovisas i de kapitel som följer har dock ambitionen varit att alltid beakta de förändringar, större som mindre, som bedöms som relevanta för just den aktuella analysen, även om inte alla förändringar omnämns i texten. För mer detaljerad beskrivning av de allra flesta ändringar som gjorts i enkäten över tid hänvisas till tidigare rapporter, t.ex. Henriksson & Leifman (2011).

För att kunna möta önskemål om fler bakgrundsvariabler gjordes en omfattande omarbetning av formuläret i samband med 2006 års undersökning. För att inte bryta tidsserier gjordes en så kallad ”split-half” och två formulär användes – den nya reviderade och den gamla enkäten. Varannan elev i varje klass fick besvara det gamla formuläret och varannan det nya. Tyvärr visade det sig att den nya enkäten, framförallt utformningen av alkoholvanefrågorna, resulterade i ett alltför stort bortfall; de fungerade helt enkelt inte. (Resultaten från det omarbetade formuläret redovisas dock som en bilaga i *Skolelevers drogvanor 2006*). Detta ledde till att 2007 års enkät inte blev en fortsättning på den nya reviderade enkäten 2006 utan en blandning av 2006 års gamla och nya enkät. Detta innebar också att den nya enkäten 2006 inte kunde användas som länk mellan den gamla och den nya enkäten. Med anledning av detta har vi för år 2006 valt att endast redovisa resultaten baserat på den gamla enkäten vilket i praktiken innebär att brytpunkten mellan den gamla och den nya är 2007 års enkät.

Inför 2012 års undersökning genomfördes återigen en stor omarbetning av formuläret. Syftet var denna gång att förkorta och förenkla formuläret samt att anpassa enkäten till att innefatta de kärndikatorer som fastställts i regeringens ANDT-strategi (Socialdepartementet 2013). Även denna gång gjordes en ”split-half” för att kunna följa effekten av det nya formuläret. Den här gången föll formulärbytet väl ut och i de flesta fall uppmättes små eller inga skillnader mellan den nya och gamla enkäten. I de fall signifikanta skillnader kunde uppmätas fanns också oftast rimliga förklaringar. För en närmare beskrivning av 2012 års formulärrevidering se *Reviderad enkät. En analys av resultatskillnaderna* (Nyström och Raninen 2013). I föreliggande rapport redovisas resultaten från den nya enkäten fullt ut. I de fall inga signifikanta skillnader uppmätts mellan den nya och gamla enkäten 2012 redovisas inte svaren från den gamla enkäten i diagram. I tabeller redovisas dock alltid resultaten från båda enkäterna, den gamla som 2012A och den nya som 2012B. I de fall signifikanta skillnader uppmätts mellan den nya och gamla formuläret markeras detta i tabellen.

Sammanfattningsvis bör de representativitets- och tillförlitlighetsproblem som behandlats alltid beaktas såväl vid jämförelser av grupper av individer som vid jämförelser över tid. Det torde emellertid vara rimligt att anta att bortfallets och andra faktorerers inverkan på möjligheterna att göra jämförelser över tid är relativt begränsad. Årets datainsamling har genomförts utan några kända avvikelser, andelen bortsorterade formulär och det individuella bortfallet låg på ungefär samma nivåer som tidigare år. Glädjande är att årets undersökning, tack vare påminnelser till skolorna, genererade ett lägre klassbortfall än tidigare. Sammantaget pekar detta på en väl genomförd datainsamling som gett data av god kvalitet.

Alkohol

Håkan Leifman

Detta kapitel följer ungefär samma struktur som i föregående års rapport. Det innebär att först redovisas utvecklingen av andelen som dricker alkohol (andelen alkoholkonsumenter) följt av redovisning av den totala årliga alkoholkonsumtionen i liter ren (100 %) alkohol. Årskonsumtionen redovisas totalt och per alkoholdryck. Vidare redovisas andelen högkonsumenter, andelen riskkonsumenter av alkohol och andelen som intensivkonsumerar alkohol minst en gång i månaden. Samtliga mått följer de rekommendationer för indikatorer som tagits fram av Socialdepartementet i samarbete med experter och myndigheter (Socialdepartementet 2013). Kapitlet avslutas med att belysa utveckling och omfattning av konsumtion av oregistrerad alkohol, dvs. smuggelalkohol och hembränd sprit.

Alkoholkonsumenter

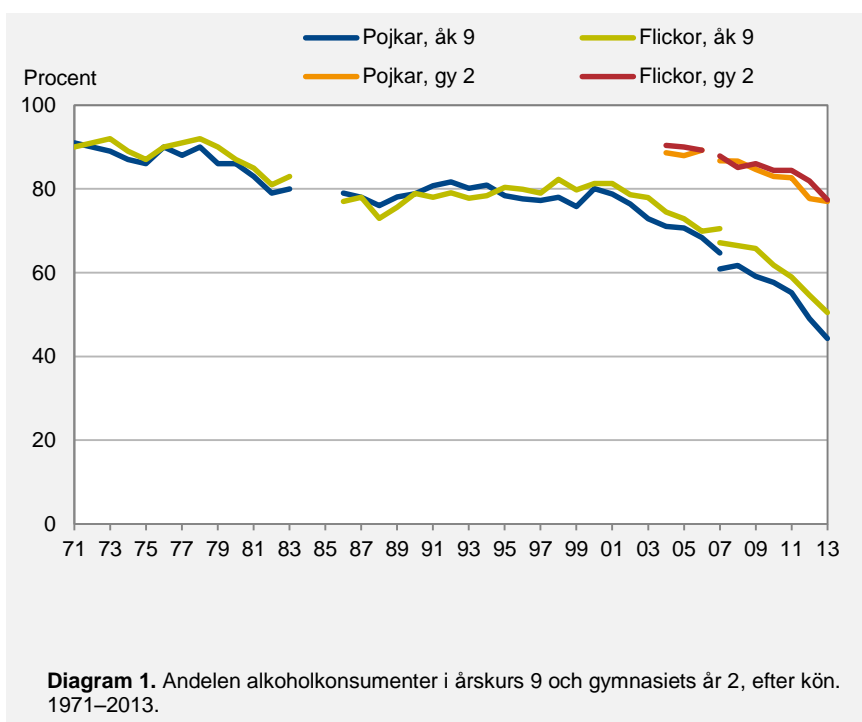
Andelen konsumenter av alkohol har mätts på två olika sätt. Det ena baseras på svaren på frågor om man druckit folköl, starköl, vin, sprit eller starkcider/alkoläsk någon gång under de senaste 12 månaderna, enligt skalan om frekvens och kvantitet per dryck (den s.k. KF-skalan, se t.ex. Kühlhorn, m.fl., 2000). De som uppger att så är fallet klassificeras som alkoholkonsumenter. Det andra måttet bygger på andelen som svarat ”ja” på en inledande alkoholfråga om man under de senaste 12 månaderna druckit öl, alkoläsk, starkcider, vin eller sprit. Frågan ställdes första gången i formuläret som testades 2006B och redovisas fr.o.m. 2007 (för en närmare beskrivning av formulärbytet se avsnittet *Förändringar av formuläret*). Vid en jämförelse mellan det gamla och det nya måttet framkom mycket små skillnader i andelen ickekonsumenter från 2007 till 2013. Nedan redovisas därför endast 12-månadersmättet, under perioden 2007–2013.

Som framgår av diagram 1 var det fler niondeklassare under 70-talet som var alkoholkonsumenter än under senare år. Mellan 80-talets mitt och 90-talets slut var nivån relativt konstant (ca 80 % som drack alkohol), men sedan 2000 har trenden bland niondeklassarna varit tydligt nedåtgående. År 2000 var ca 80 % av eleverna i årskurs 9 alkoholkonsumenter, år 2012 var andelen 56 % och år 2013 ca 47 % vilket är den lägsta uppmätta nivån sedan starten av mätningarna år 1971. Fler flickor än pojkar har visat sig vara alkoholkonsumenter under senare år. År 2013 var andelen 44 % bland pojkarna och 50 % bland flickorna. Skillnaden är statistiskt säkerställd.

Noterbart är att andelen konsumenter inte steg under perioden från 1995–2000 då den totala alkoholkonsumtionen steg kraftigt i denna åldersgrupp. Däremot sjönk andelen konsumenter kraftigt under den efterkommande perioden med kraftigt minskat konsumtion.

Även bland eleverna i gymnasiets år 2 har andelen alkoholkonsumenter minskat sedan startåret 2004; från ca 90 % 2004 till 77 % 2013 med små skillnader mellan pojkar och flickor. De långsiktiga förändringarna är att betrakta som statistiskt säkerställda, men så är i regel inte fallet när det gäller skillnaderna mellan pojkar och flickor.

Inte heller bland gymnasieeleverna syns någon ökning av andelen konsumenter under den period då konsumtion totalt sett steg bland gymnasieeleverna, dvs. under åren 2004–2006. Andelen låg under dessa tre år på en relativt stabil nivå (ca 90 %).



Den totala årliga volymen konsumerad alkohol

Beräkningarna av den totala uppgivna årskonsumtionen av alkohol bland niondeklassarna omfattar undersökningarna fr.o.m. 1977. Uppgifter från åren 1983–1985 saknas eftersom genomsnittskonsumtionen inte beräknades dessa år. Från och med 1998 ingår konsumtion av blanddrycker i beräkningarna. För åren 1977 till 1988 (ej för åren 1983–85) är beräkningarna gjorda med utgångspunkt från klassmitten av den skattade årskonsumtionen för varje indexvärde (för mer information se Henriksson & Leifman 2011).

Diagram 2 visar utvecklingen (medelvärdet) av den uppgivna årskonsumtionen mätt i liter ren alkohol (100 %) från 1977 till 2013. Som framgår av diagrammet sjönk konsumtionen bland niondeklassare i slutet av 70-talet och början av 80-talet för att därefter under resterande 80-talet ligga kvar på en relativt oförändrad låg nivå. Under 1990-talet började konsumtionen öka, en ökning som accentuerades under andra halvan av 1990-talet. För pojkarna nåddes konsumtionstoppen 2001. Därefter har konsumtionen gradvis sjunkit. För flickorna fortsatte konsumtionen att stiga fram t.o.m. 2005. Därefter har även flickornas konsumtion sjunkit, i stort sett för varje år.

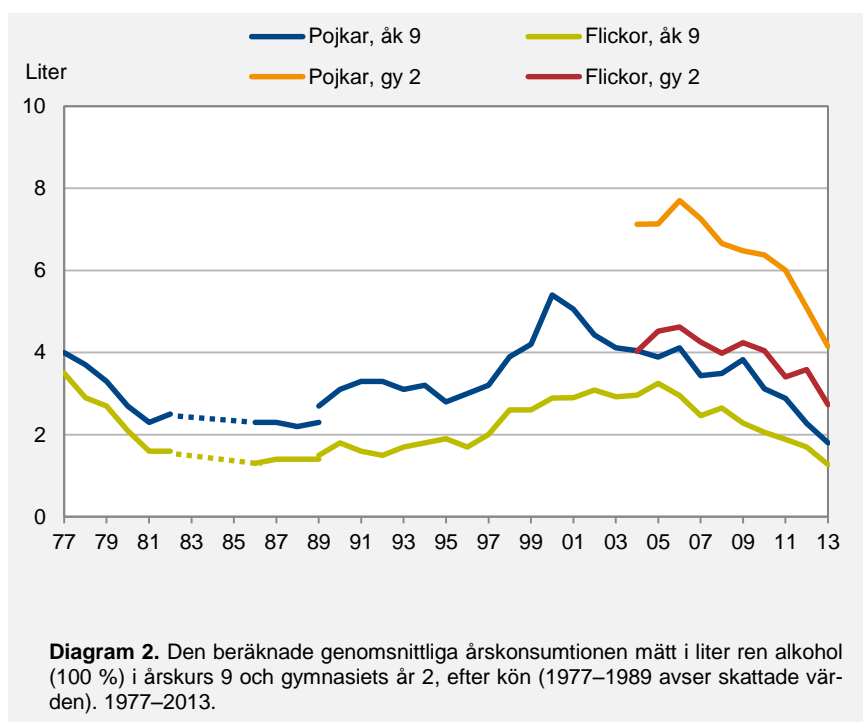


Diagram 2. Den beräknade genomsnittliga årskonsumtionen mätt i liter ren alkohol (100 %) i årskurs 9 och gymnasiets år 2, efter kön (1977–1989 avser skattade värden). 1977–2013.

I 2013 års undersökning sjönk således konsumtionen ytterligare och låg detta år på ca 1,8 liter för pojkarna och på ca 1,3 liter ren alkohol för flickorna. För pojkarna är detta den lägsta uppmätta nivån sett till hela den studerade tidsperioden (1977–2013), för flickorna den lägsta sedan 1986. Utvecklingen under perioden 1989–2013 framgår vidare av tabell 1a där ökningen under slutet av 90-talet och den därpå följande minskningen framgår tydligt.

Som framgår både av diagram 2 och tabell 1b har även konsumtionen bland gymnasieelever sjunkit från 2006 till 2013. Nedgången uppgår till ca 42 % för pojkarna och 32 % för flickorna. Av diagram 2 framgår också, som väntat, att konsumtionsnivåerna var mycket högre, ungefär dubbelt så höga, i gymnasiets år 2 jämfört med årskurs 9.

Det bör också i detta sammanhang nämnas att alkoholkonsumtionen sjunkit också om man ser till bara alkoholkonsumenterna, en grupp som alltså utgör en över tid minskande andel av samtliga elever. Konsumtionsnedgången är för pojkarna i denna grupp ca 43 % från 2000 till 2013 och för flickorna ca 47 % från toppåret 2006 till 2013. Motsvarande minskningar i gymnasiet från 2006 till 2013 är ca 20 % för båda könen (för mer information, se föregående års rapport, Leifman (red.) 2013).

I tabellerna 1a-b redovisas också konsumtionsutvecklingen per alkoholdryck. Bland pojkar i årskurs 9 svarade starköl för den största andelen av totalkonsumtionen år 2013 (32 %), tätt följt av sprit (29 %). Bland flickorna i samma åldersgrupp utgjorde sprit den största andelen (37 %) följt av blanddrycker (36 %). Folköl och vin svarar för betydligt lägre andelar. Som framgår av tabellen har volymen konsumerad alkohol minskat för samtliga alkoholdrycker. Kraftigast har minskningen varit för folköl, vilket bidragit till att folköl minskat i andel av totalkonsumtionen. Ungefär samma mönster återfinns både bland pojkar och bland flickor.

I gymnasiets år 2 dominerar starköl bland pojkar med ca 42 % av den totala alkoholkonsumtionen år 2013, följt av sprit (25 %) och blanddrycker (15 %). Bland flickorna dominerar blanddrycker (39 % av den totala alkoholkonsumtionen), följt av sprit (25 %). Vin svarar här för en större andel jämfört med bland niondeklassarna.

När det gäller utvecklingen bland gymnasieeleverna minskade samtliga alkoholdrycker, med undantag av vin från 2004. Vin är en dryck som dock fortfarande konsumeras i relativt små mängder. Bland pojkarna är respektive alkoholdrycks andel av totalkonsumtionen relativt stabil över tid, dock med viss minskning när det gäller folköl och blanddrycker. För flickorna har starköl tappat mest som andel av totalkonsumtionen. Det mest framträdande mönstret är dock, som för årskurs 9, att konsumtionsnivån (med undantag av vin) har sjunkit för samtliga alkoholdrycker.

Tabell 1a. Uppskattad årskonsumtion av respektive alkoholdryck och totalt i årskurs 9, i liter ren alkohol (100 %), efter kön. 1989–2013.

Åk 9	Sprit	Vin	Blanddrycker	Starköl	Folköl	Totalt
Pojkar						
1989	0,9	0,2	..	0,8	0,9	2,8
1990	1,0	0,2	..	0,9	0,9	3,0
1991	1,1	0,2	..	0,9	1,0	3,3
1992	1,2	0,2	..	0,9	1,1	3,3
1993	1,2	0,2	..	0,9	1,0	3,2
1994	1,1	0,2	..	0,9	1,3	3,4
1995	1,0	0,2	..	0,6	1,2	3,0
1996	0,5	0,2	..	0,8	1,3	2,8
1997	1,0	0,2	..	0,8	1,3	3,2
1998	1,1	0,2	0,6	0,8	1,3	3,9
1999	1,4	0,2	0,6	1,0	1,2	4,5
2000	1,6	0,2	0,8	1,4	1,3	5,3
2001	1,5	0,2	0,9	1,4	1,0	4,9
2002	1,2	0,2	0,8	1,2	0,9	4,3
2003	1,0	0,1	0,8	1,3	0,7	4,0
2004	1,0	0,1	0,9	1,4	0,6	4,0
2005	1,1	0,1	1,0	1,3	0,3	3,9
2006	1,3	0,1	0,9	1,4	0,4	4,1
2007	1,0	0,1	0,7	1,3	0,3	3,4
2008	1,0	0,1	0,7	1,3	0,4	3,5
2009	1,1	0,1	0,8	1,4	0,4	3,8
2010	0,9	0,1	0,6	1,1	0,4	3,1
2011	0,9	0,1	0,6	1,0	0,3	2,8
2012A	0,7	0,1	0,5	0,7	0,3	2,3
2012B	0,5	0,1	0,5	0,8	0,3	2,3
2013	0,5	0,1	0,4	0,6	0,2	1,8
Flickor						
1989	0,5	0,2	..	0,4	0,3	1,5
1990	0,7	0,2	..	0,5	0,4	1,9
1991	0,7	0,2	..	0,4	0,4	1,7
1992	0,7	0,2	..	0,4	0,3	1,6
1993	0,7	0,2	..	0,4	0,4	1,7
1994	0,7	0,2	..	0,4	0,6	1,9
1995	0,7	0,2	..	0,4	0,7	2,0
1996	0,3	0,2	..	0,4	0,7	1,6
1997	0,7	0,2	..	0,4	0,6	2,0
1998	0,8	0,2	0,6	0,4	0,6	2,6
1999	1,0	0,2	0,5	0,4	0,5	2,7
2000	1,1	0,3	0,6	0,5	0,4	2,8
2001	1,1	0,2	0,6	0,5	0,4	2,8
2002	1,1	0,2	0,7	0,6	0,4	3,0
2003	0,9	0,2	0,8	0,6	0,4	2,9
2004	0,9	0,2	0,8	0,7	0,3	2,9
2005	1,1	0,2	0,9	0,8	0,2	3,2
2006	1,1	0,2	0,9	0,6	0,2	3,0
2007	0,8	0,1	0,7	0,6	0,2	2,4
2008	1,0	0,2	0,7	0,5	0,2	2,7
2009	0,8	0,2	0,7	0,4	0,2	2,3
2010	0,7	0,2	0,6	0,4	0,2	2,0
2011	0,7	0,1	0,6	0,3	0,2	1,9
2012A	0,5	0,1	0,6	0,3	0,1	1,6
2012B	0,5	0,2	0,7	0,2	0,1	1,7
2013	0,5	0,1	0,5	0,1	0,1	1,3

Tabell 1b. Uppskattad årskonsumtionen av respektive alkoholdryck och totalt i gymnasiets år 2, i liter ren alkohol (100 %), efter kön. 2004–2013.

Gy 2	Sprit	Vin	Blanddrycker	Starköl	Folköl	Totalt
Pojkar						
2004	1,8	0,2	1,2	3,0	0,9	7,1
2005	1,8	0,2	1,2	3,1	0,8	7,1
2006	1,9	0,2	1,4	3,3	0,8	7,7
2007	2,0	0,2	1,1	3,3	0,7	7,3
2008	1,8	0,2	1,0	3,0	0,6	6,7
2009	1,6	0,2	1,0	3,0	0,7	6,5
2010	1,6	0,2	0,9	3,0	0,6	6,4
2011	1,5	0,2	0,8	2,9	0,6	6,0
2012A	1,5	0,2	0,9	2,6	0,5	5,7
2012B	1,2	0,3	0,9	2,2	0,5	5,1
2013	1,0	0,3	0,6	1,7	0,5	4,1
Flickor						
2004	1,0	0,5	1,3	0,9	0,3	4,0
2005	1,1	0,5	1,4	1,2	0,3	4,5
2006	1,3	0,5	1,4	1,1	0,3	4,6
2007	1,3	0,5	1,1	1,1	0,2	4,3
2008	1,2	0,6	1,1	0,9	0,2	4,0
2009	1,2	0,7	1,2	1,0	0,2	4,2
2010	1,2	0,6	1,2	0,9	0,2	4,0
2011	0,9	0,6	1,1	0,6	0,2	3,4
2012A	0,9	0,6	1,2	0,6	0,2	3,4
2012B	0,9	0,7	1,3	0,5	0,1	3,6
2013	0,7	0,6	1,1	0,3	0,1	2,7

Intensivkonsumtion, andelen hög- och riskkonsumenter

Tidigare forskning har visat på samband mellan storleken av alkoholkonsumtionen och andelen hög- eller storkonsumenter dvs. att när den totala alkoholkonsumtionen ändras så brukar också andelen högkonsumenter förändras i samma riktning (se t.ex. Babor, m.fl. 2010).

Med intensivkonsumtion avses dryckestillfällen med stora mängder alkohol motsvarande minst en flaska vin (eller ungefärlig motsvarande mängd ren alkohol i andra drycker) vid ett och samma tillfälle. Den fråga som ställs lyder som följer: ”Hur ofta händer det att du dricker alkohol motsvarande minst 18 cl sprit (en halv kvarting) eller en helflaska vin eller fyra stora flaskor starkcider/alkoläsk eller fyra burkar starköl eller sex burkar folköl vid samma tillfälle?”. I den nya enkäten 2012 har frågan omformulerats något (se bilaga 1). Jämförelsen mellan det gamla (2012A) och det nya formuläret (2012B) för år 2012 visade på statistiskt säkerställda skillnader i intensivkonsumtion. Det nya formuläret resulterade i lägre nivåer än det gamla både i årskurs 9 och

gymnasiets år 2 (Nyström och Raninen, 2013). Detta bör beaktas när man ser närmare på utvecklingen efter 2011.

Med högkonsumtion avses här en alkoholkonsumtion motsvarande minst 14 standardglas i veckan för pojkar och 9 standardglas för flickor, dvs. de gränsvärden som brukar användas på den vuxna befolkningen (se t.ex. Leifman & Ramstedt 2009). Dessutom redovisas måttet riskkonsumenter, vilket består av elever som uppgett sådan högkonsumtion och/eller att de intensivkonsumerat en gång i månaden eller oftare.

Att högkonsumtion och totalkonsumtion följs åt framkommer vid en jämförelse mellan utvecklingen av andelen högkonsumenter i tabellerna 2a-b och alkoholkonsumtionen enligt tabellerna 1a-b (och diagram 2). I tabellerna 2a-b redovisas också andelen riskkonsumenter enligt det kombinerade måttet med hög volym konsumerad alkohol och/eller månatlig intensivkonsumtion samt andelen med månatlig intensivkonsumtion.

Som framgår av tabellerna nedan visade andelen hög- och riskkonsumenter på en stor följsamhet visavi alkoholkonsumtionens utveckling: en uppåtgående trend under slutet av 90-talet och en nedåtgående trend från och med början av 00-talet. Utvecklingen av andelen med månatlig intensivkonsumtion visar inte på samma tydliga koppling till konsumtionsutvecklingen. När konsumtionen och andelen högkonsumenter steg som kraftigast under slutet av 90-talet var ökningen av andelen intensivkonsumenter blygsam eller i stort sett ingen alls. Den efterföljande nedgången i konsumtion och andel högkonsumenter följs dock också av kraftig nedgång i intensivkonsumtion.

Varför andelen med månatlig intensivkonsumtion inte steg nämnvärt under slutet av 90-talet är oklart. Det bör nämnas att analyser av det *genomsnittliga antalet* intensivkonsumtionstillfällen per år visade ungefär samma trend som *andelen med månatlig* intensivkonsumtion. Det är fortfarande möjligt att måttet på intensivkonsumtion är för grovt för att kunna fånga in frekvensökningar framförallt i de högre intervallen (högsta svarsalternativet är *någon gång i veckan*) men det är också möjligt att konsumtionsökningen inte resulterade i någon större ökning i intensivkonsumtion. Om detta skulle vara fallet skulle det innebära att konsumtionsökningen främst bestod av dryckestillfällen med mindre alkoholmängder än den nivå som definieras som intensivkonsumtion.

Det är svårare att uttala sig om samma mönster framkommer bland gymnasieeleverna eftersom den första mätningen genomfördes först år 2004 och konsumtionsökningen avstannade 2006. Därefter har konsumtionen och andelen hög- och riskkonsumenter sjunkit. Detsamma gäller andelen med månatlig intensivkonsumtion. Från 2004 till 2006 steg dock konsumtionen med ca 10 % och andelen högkonsumenter med ca 20 % (pojkar och flickor ihop).

Tabell 2a. Andelen **pojkar** i årskurs 9 med månatlig intensivkonsumtion, högkonsumenter och riskkonsumenter. Procentuell fördelning efter kön. 1989–2013.

Åk 9	Andel med månatlig intensivkonsumtion	Andel högkonsumenter (minst 14 standardglas/vecka)	Andel riskkonsumenter (minst 14 standardglas/vecka eller månatlig intensivkonsumtion)
Pojkar			
1989	25,5	6,1	26,1
1990	26,0	7,1	26,7
1991	29,1	7,9	29,9
1992	29,0	8,4	29,8
1993	28,9	7,4	29,8
1994	30,4	8,6	31,4
1995	28,4	7,2	29,3
1996	30,0	6,7	30,5
1997	29,2	8,2	29,9
1998	29,7	10,8	31,2
1999	29,3	12,9	30,7
2000	32,9	14,8	34,8
2001	31,1	13,6	32,7
2002	28,9	12,3	30,6
2003	25,7	11,2	27,2
2004	25,4	11,2	27,1
2005	25,2	10,1	26,0
2006	23,9	10,5	25,1
2007	23,4	9,3	24,6
2008	24,4	9,6	25,6
2009	23,8	10,3	24,9
2010	20,2	7,7	21,1
2011	18,4	7,1	19,8
2012A	15,9	6,0	16,6
2012B	13,4 ^{a)}	6,5	14,7
2013	10,4	4,3	11,2

a) Statistisk säkerställd skillnad mellan gamla (2012A) och nya (2012B) formuläret.

Forts. Tabell 2a. Andelen **flickor** i årskurs 9 med månatlig intensivkonsumtion, högkonsumenter och riskkonsumenter. Procentuell fördelning efter kön. 1989–2013.

Åk 9	Andel med månatlig intensivkonsumtion	Andel högkonsumenter (minst 14 standardglas/vecka)	Andel riskkonsumenter (minst 14 standardglas/vecka eller månatlig intensivkonsumtion)
Flickor			
1989	17,0	5,0	17,8
1990	19,3	7,0	20,7
1991	19,4	5,4	20,2
1992	19,5	5,5	20,2
1993	21,8	5,4	22,3
1994	22,9	6,4	23,8
1995	24,2	6,8	25,1
1996	20,6	5,1	21,4
1997	22,4	7,0	23,4
1998	21,4	9,8	22,9
1999	22,5	11,3	23,8
2000	23,3	11,2	25,2
2001	25,6	11,2	27,0
2002	25,4	11,4	26,7
2003	23,6	10,6	25,2
2004	23,0	12,3	24,8
2005	23,0	13,9	25,3
2006	22,3	11,4	24,0
2007	22,7	9,5	23,6
2008	25,0	11,0	25,9
2009	22,8	8,6	23,6
2010	20,4	8,0	21,1
2011	19,7	7,3	20,7
2012A	17,0	6,1	17,7
2012B	13,1 ^{a)}	6,0	14,0 ^{a)}
2013	10,0	4,7	11,2

a) Statistisk säkerställd skillnad mellan gamla (2012A) och nya (2012B) formuläret.

Andelen månatliga intensivkonsumenter steg också under samma tidsperiod med ca 8 procent. I takt med minskningen av alkoholkonsumtionen och i andelen med hög- riskkonsumtion har också andelen intensivkonsumenter minskat kraftigt (se tabell 2b).

Tabell 2b. Andel elever i gymnasiets år 2 med månatlig intensivkonsumtion, högkonsumenter och riskkonsumenter. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2013.

	Andel med månatlig intensivkonsumtion	Andel högkonsumenter (minst 14 standardglas/vecka)	Andel riskkonsumenter (minst 14 standardglas/vecka eller månatlig intensivkonsumtion)
Gy 2			
Pojkar			
2004	48,9	20,7	50,4
2005	50,1	20,9	51,2
2006	51,7	23,7	53,7
2007	52,0	21,2	53,4
2008	51,3	19,0	52,4
2009	47,5	18,7	48,8
2010	47,7	19,1	49,1
2011	47,0	17,3	48,5
2012A	43,0	15,5	44,5
2012B	36,4 ^{a)}	13,5	37,6 ^{a)}
2013	32,8	10,4	34,2
Flickor			
2004	37,9	15,9	39,6
2005	42,4	18,9	44,4
2006	42,2	20,2	44,6
2007	43,1	18,1	44,6
2008	42,8	16,3	44,3
2009	42,4	17,9	44,1
2010	44,9	16,6	45,8
2011	39,3	13,7	40,3
2012A	36,7	14,2	38,1
2012B	32,9 ^{a)}	15,8	34,6 ^{a)}
2013	25,1	10,5	26,8

a) Statistisk säkerställd skillnad mellan gamla (2012A) och nya (2012B) formuläret.

Konsumtion av olika delmängder alkohol med fokus på hemtillverkad sprit och smuggelalkohol

Alkoholkonsumtionen i landet består dels av den i Sverige statistikförda inhemska försäljningen av alkoholdrycker på Systembolaget, restauranger och av folköl (även kallad registrerad alkoholkonsumtion), dels av alkoholdrycker som inte statistikförs i Sverige, begreppet delmängder avser dessa olika källor i följande avsnitt. Sistnämnda, som fortsättningsvis kommer att benämnas oregistrerad alkoholkonsumtion, består av alkohol som har förts in i Sverige från andra länder – genom såväl resandeförsel som smuggling – och av hemtillverkade alkoholdrycker.

För att få en bild av den oregistrerade och den totala konsumtionen (oregistrerad plus registrerad) har det sedan juni år 2000 genomförts månatliga frågeundersökningar (Monitormätningarna), riktade till den vuxna delen av Sveriges befolkning (16–80 år) (Socialdepartementet 2013). Dessa mätningar har visat på tydliga ökning av den oregistrerade mängden alkohol under perioden 2000–2004/2005 men därefter på kraftiga minskningar. Men dessa mätningar gäller den vuxna befolkningen, inte specifikt unga.

I föregående års rapport om skolelevers drogvanor redovisades för första gången en skattning av var den alkohol som unga dricker ”ursprungligen” kommer ifrån (Leifman (red.) 2013). En fördelning mellan anskaffning av ”smugglad alkohol” och alkohol från Systembolaget redovisades också. Samma skattningar har nu också genomförts på 2013 års data vilket därmed möjliggör en jämförelse mellan 2012 och 2013. Detta redovisas nedan.

Detta avsnitt börjar dock med att redovisa utvecklingen av andelen som uppgett att de druckit smugglad alkohol och hembränt. Frågan om bruk av hembränt har funnits med sedan 1991. År 1997 lades det också till en fråga om konsumtion av smuggelsprit och under senare år också smuggelöl (några år också smuggelcider).

I diagrammen 3a-b redovisas utvecklingen av andelen som uppgett att de druckit hembränt och andelen som druckit smuggelsprit. I början av 1990-talet svarade ca var tredje pojke och flicka i årskurs 9 att de druckit hembränt någon gång under de senaste 12 månaderna. Andelen som konsumerat hembränt ökade därefter med några procentenheter varje år fram t.o.m. 1995 då de hittills högsta värdena noterades (ca 43 %). Sedan 1999 har andelen minskat kontinuerligt bland både pojkar och flickor och år 2013 svarade 6 procent av både pojkarna och flickorna att de druckit hembränt under de senaste 12 månaderna.

När det gäller gymnasieeleverna är mönstret likartat (se diagram 3b). Andelen som druckit hembränt uppgick 2004 till ca 31 % för pojkarna och 29 % för flickorna. År 2013 var motsvarande andel 11 respektive 9 %.

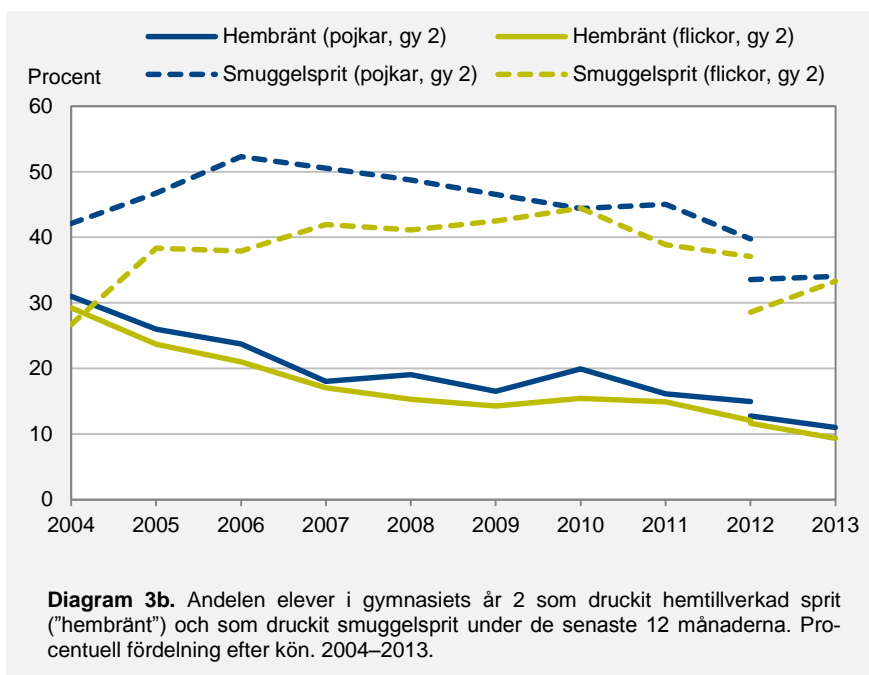
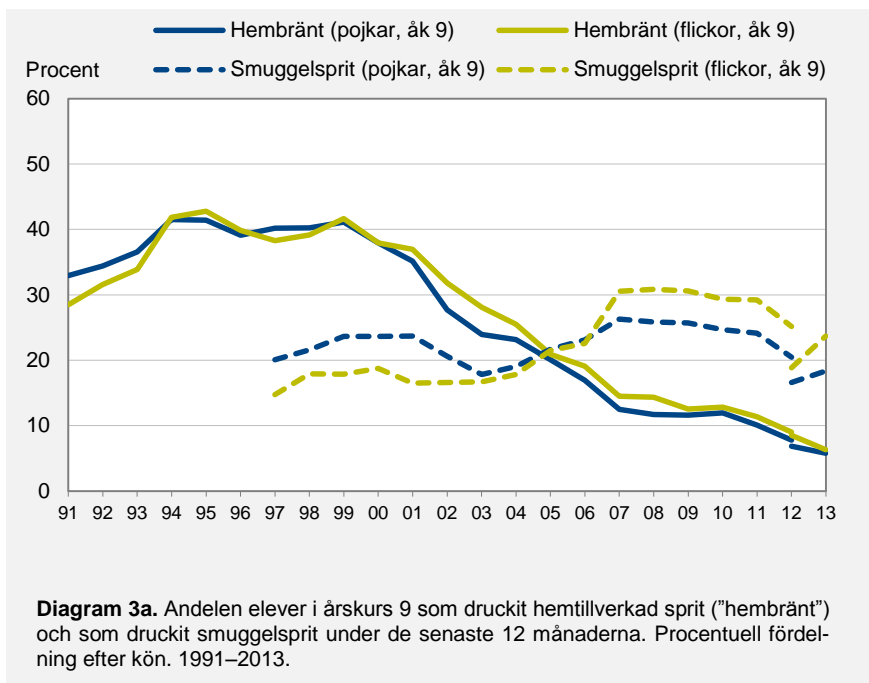
Andelen som druckit smuggelsprit ökade i början av 00-talet under en tid då andelen som druckit hembränt minskade kraftigt. Från 2007 till 2012 sjönk andelen med ca 5–6 procentenheter för både pojkar och flickor. År 2013 bröts denna nedåtgående trend med ökning för både pojkar och flickor i både årskurs 9 och i gymnasiet år 2. Om detta är början på en uppåtgående trend återstår att se. Revidering av enkäten 2007 och 2012 försvårar jämförelsen över tid men vi gör bedömningen att nivåerna med stor sannolikhet är högre år 2013 än i slutet av 90-talet och början av 00-talet.

När det gäller gymnasiet är andelen för pojkarna år 2013 sannolikt på ungefär samma nivå eller något längre än i början av mätperioden (2004, 2005). För gymnasieflickorna är andelen smuggelspritskonsumenter högre 2013 jämfört med början av tidsperioden. Även här framkommer en ökning 2013 jämfört med 2012. För både årskurs 9 och gymnasiet år 2 är ökningen 2013 jämfört med 2012 statistiskt säkerställd för flickorna men inte för pojkarna.

Utvecklingen av dessa oregistrerade delmängder alkohol redovisas också i tabellerna 3a-b där också andelen som druckit smuggelsprit och/eller smuggelöl (smuggelalkohol) under åren 2011 till 2013 presenteras. Från 2011 till 2012 sjönk andelen konsumenter av smugglad alkohol både i årskurs 9 och i gymnasiet för båda könen men ökade igen 2013, även detta i samtliga fyra grupper. Ökningen är statistiskt säkerställd för flickorna men inte för pojkarna.

Det mesta tyder således på en ökning av smuggelalkohol under första halvan av 00-talet, en minskning därefter fram t.o.m. 2012. Som nämndes tidigare återstår det att se om ökningen under 2013 är början på en ny uppåtgående trend.

I sammanhanget bör det dock påpekas att det kan vara svårt för eleverna att veta huruvida den illegala spriten de dricker är smugglad eller hembränd. Om hembränd sprit får negativa associationer i ett område, exempelvis till följd av träspritsförgiftningar, minskar många gånger andelen som redovisar att de druckit hembränt medan andelen som druckit smuggelsprit ökar i motsvarande grad. Sammantaget har dock andelen som druckit någon form av illegal alkohol (smuggelalkohol eller hembränt) sjunkit under senare år.



Tabell 3a. Andelen elever i årskurs 9 som druckit hembränt och olika smuggel-
drycker. Procentuell fördelning efter kön. 1991–2013^{a)}.

Åk 9	Andel som druckit hembränt	Andel som druckit smuggel- sprit och/eller smuggelöl	Andel som druckit smuggel- sprit	Andel som druckit smuggelöl	Andel som druckit smuggel- cider	Andel som druckit smuggel- cider el.-öl
Pojkar						
1991	32,9					
1992	34,4					
1993	36,6					
1994	41,5					
1995	41,4					
1996	39,1					
1997	40,2		20,1			
1998	40,3		21,6			
1999	41,1		23,6			
2000	37,9		23,6			
2001	35,1		23,7			
2002	27,7		20,6			
2003	24,0		17,8			
2004	23,1		19,1			
2005	20,1		21,7			
2006	16,9		23,1			36,2
2007	12,5		26,3			40,8
2008	11,7		25,9			40,4
2009	11,6		25,7			40,1
2010	12,0		24,7			38,6
2011	10,1	30,1	24,1	23,8	24,2	
2012A	7,8	25,7	20,5	19,8	21,6	
2012B	6,9	20,6 ^{b)}	16,6	14,9		
2013	5,8	22,0	18,4	16,3		
Flickor						
1991						
1992	28,5					
1993	31,6					
1994	33,9					
1995	41,9					
1996	42,8					
1997	39,9		14,7			
1998	38,3		17,9			
1999	39,2		17,9			
2000	37,9		18,8			
2001	37,0		16,5			
2002	31,1		16,6			
2003	28,1		16,7			
2004	25,5		17,8			
2005	20,9		21,5			
2006	19,1		22,6			
2007	14,5		30,5			46,2
2008	14,3		30,8			47,5
2009	12,6		30,6			47,5
2010	12,8		29,3			45,8
2011	11,4	32,0	29,2	18,6	36,3	
2012A	9,0	27,3	25,2	14,7	33,1	
2012B	8,5	20,6 ^{b)}	18,9	9,5		
2013	6,3	25,8	23,7	10,7		

a) Utformningen av frågan förändrades fr.o.m. 2007.

b) Statistisk säkerställd skillnad mellan nya (2012A) och gamla (2012B) formuläret.

Tabell 3b. Andel elever i gymnasiet år 2 som druckit hembränt och olika smugeldrycker. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2013^{a)}.

Gy 2	Andel som druckit hembränt	Andel som druckit smugelsprit och/eller smugelöl	Andel som druckit smugelsprit	Andel som druckit smugelöl	Andel som druckit smugelcider	Andel som druckit smugelcider eller smugelöl
Pojkar						
2004	31,0		42,1			
2005	26,0		46,7			
2006	23,7		52,3			
2007	18,0		50,5			61,6
2008	19,1		48,7			60,0
2009	16,5		46,5			58,3
2010	19,9		44,4			57,3
2011	16,1	53,6	45,0	45,6	32,2	
2012A	15,0	48,9	39,8	42,1	31,4	
2012B	12,8 ^{b)}	39,9 ^{b)}	33,5	31,0		
2013	11,0	41,0	34,0	31,6		
Flickor						
2004	29,3		26,7			
2005	23,7		38,3			
2006	21,0		37,9			
2007	17,1	59,6	42,0			53,2
2008	15,3	58,7	41,1			53,0
2009	14,3	60,2	42,5			55,0
2010	15,4	61,5	44,5			55,6
2011	14,9	41,9	38,9	20,1	36,4	
2012A	12,1	40,3	37,1	20,0	40,0	
2012B	11,6 ^{b)}	31,1 ^{b)}	28,6	13,1		
2013	9,3	35,4	33,3	12,9		

a) Utformningen av frågan förändrades fr.o.m. 2007.

b) Statistisk säkerställd skillnad mellan nya (2012A) och gamla (2012B) formuläret.

De olika delmängdernas andel av totalanskaffning och totalkonsumtion

I den reviderade enkäten 2012 ställdes frågan om var den alkohol som man drack den senaste gången kom ifrån från början. Exakt samma fråga ställdes också i 2013 års enkät. Detta gör det möjligt att studera närmare de olika anskaffningskällornas andel av det totala antalet ifyllda anskaffningar 2012 och 2013 (för det senaste dryckestillfället). På så sätt kan de ge en ungefärlig bild av hur vanliga de olika ursprungskällorna är. Eleverna kunde fylla i flera alternativ om så var fallet (för båda åren fyllde man i genomsnitt i ca 1,2 alternativ i årskurs 9 och 1,3 alternativ i gymnasiet, år 2).

Baserat på dessa uppgifter om ursprunglig anskaffningskälla framträder vissa tydliga mönster som redovisas i tabell 4. Skillnaderna mellan 2012 och 2013

är i regel små. För båda åren dominerar alkohol från Systembolaget både i årskurs 9 och i gymnasiet år 2 men med högre andelar bland de äldre eleverna. Det näst vanligaste alternativet i alla grupper var ”från person som säljer insmugglad alkohol”, undantaget flickor på gymnasiet där anskaffning från restaurang är näst vanligast.

Tabell 4. De olika anskaffningskällornas andel av det totala antalet anskaffningar den senaste gången man drack, bland de elever i årskurs 9 och i gymnasiet år 2 som druckit alkohol under de senaste 12 månaderna. 2012–2013.

	Pojkar		Flickor	
	2012 (n=1 113)	2013 (n=1 073)	2012 (n=1 283)	2013 (n=1 213)
Åk 9				
Från affär eller liknande (folköl)	9,8	7,0	9,2	8,2
Från Systembolaget	38,8	39,1	49,6	45,3
Från person som säljer insmugglad alkohol	18,3	15,8	14,1	18,1
Från person som tillverkar alkohol själv (t.ex. hembränt)	2,3	3,4	3,3	2,3
Från Internet	0,6	0,2	0,4	0,1
Införd från utlandet av t.ex. föräldrarna eller annan vuxen	5,9	7,6	4,9	5,3
Införd från utlandet av mig själv	1,2	1,6	0,6	0,6
Från restaurang	1,6	2,3	2,0	2,1
Vet ej	21,5	22,9	15,9	17,9
	Pojkar		Flickor	
	2012 (n=1 365)	2013 (n=1 601)	2012 (n=1 565)	2013 (n=1 674)
Gy 2				
Från affär eller liknande (folköl)	8,1	8,7	5,7	6,1
Från Systembolaget	48,7	45,9	59,3	57,6
Från person som säljer insmugglad alkohol	14,4	15,1	8,5	8,7
Från person som tillverkar alkohol själv (t.ex. hembränt)	3,1	2,1	2,2	1,1
Från Internet	0,1	0,3	0,0	0,1
Införd från utlandet av t.ex. föräldrarna eller annan vuxen	6,7	6,5	6,1	5,5
Införd från utlandet av mig själv	3,0	3,5	2,4	3,1
Från restaurang	8,8	9,7	11,8	11,6
Vet ej	7,1	8,2	3,9	6,3

Anskaffningssätt av alkohol är en sak, faktisk *konsumtion* av olika delmängder en annan. Elever som uppger bruk av smuggelalkohol uppger också totalt sett högre total alkoholkonsumtion än övriga. För att kunna ge en någorlunda rättvisande bild av delmängdernas fördelning baserat på konsumtionsvolymer (baserat på senaste dryckestillfället) bör dessa viktas utifrån den totala årliga alkoholkonsumtionen. Att det senaste dryckestillfället inte nödvändigtvis ger en bra spegling av de svarande elevernas vanliga vanor är i detta sammanhang av mindre betydelse då vi talar om hur mönstret ser ut på den aggregerade nivån för alla sammantaget: för vissa var konsumtionen högre än normalt vid det senaste tillfället, för andra lägre. På aggregerad nivå jämnar detta rimligtvis ut sig. Däremot är det inte helt säkert att det senaste dryckestillfället, som för flertalet sannolikt ägde rum under första kvartalet 2012, ger en representativ bild av anskaffningsmönster under en period av ett år. Det är möjligt att vissa delmängder är vanligare under vissa perioder av året än andra.

Efter denna korrigering för den totala årliga alkoholkonsumtionen blir bilden något annan, vilket framgår av tabell 5. Andelen smuggelalkohol av den totala andelen stiger som förväntat, detta eftersom konsumenter av smuggelalkohol dricker avsevärt mer alkohol än exempelvis de elever som endast uppger Systembolaget som källa. Fortfarande dominerar Systembolaget med som minst 38 % (2013 för pojkar i åk 9) och som mest 55 % av den totala alkoholkonsumtionen (gymnasieflickor år 2013). I både gymnasiet och i årskurs 9 är andelen från Systembolaget högre för flickor än pojkar. I årskurs 9 svarar smugglad alkohol för ca 25–28 % av den totala konsumtionen och Systembolaget för ca 37–38 % för pojkarna och 43–49 % för flickorna. Förändringarna mellan 2012 och 2013 är i regel små och inte statistiskt säkerställda.

Ser man till den del som är registrerad konsumtion (inhemsk försäljning – Systembolaget, folköl och restauranger) mot den del som består av oregistrerad alkohol (köpt från person som säljer insmugglad alkohol, köpt från person som tillverkar själv, från internet, från utlandet införd av t.ex. föräldrarna, från utlandet införd av en själv) framkommer följande ungefärliga fördelning enligt tabell 6 nedan. De elever som uppgav de inte vet ingår inte i dessa analyser.

Den registrerade alkoholens andel av den totala konsumtionen är lägst bland pojkar i årskurs 9 (ca 51 % år 2013) och som högst bland flickor på gymnasiets år 2 (ca 73 % år 2013). Gymnasieeleverna visar för båda könen högre andel registrerad alkohol än niondeklassarna, vilket är väntat med tanke på att möjligheterna till åtkomst av inhemsk registrerad alkohol är högre i 17–18-årsåldern än i 15–16-årsåldern. Det bör poängteras att detta bör betraktas som skattningar och inget annat. Skillnaderna mellan 2012 och 2013 är små men med en tendens till en minskad andel registrerad alkohol av totalkonsumtionen i årskurs 9.

Tabell 5. Skattning av de olika anskaffningskällornas andel av den totala alkoholkonsumtionen i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2012–2013. *Viktat efter årlig konsumtion.*

Åk 9	Pojkar		Flickor	
	2012 (n=1 113)	2013 (n=1 073)	2012 (n=1 283)	2013 (n=1 213)
Från affär eller liknande (folköl)	7,9	4,3	6,5	6,0
Från Systembolaget	39,0	37,6	49,0	43,4
Från person som säljer insmugglad alkohol	28,0	25,0	23,5	28,3
Från person som tillverkar alkohol själv (t.ex. hembränt)	5,0	10,9	5,9	4,5
Från Internet	2,2	0,6	0,5	0,3
Införd från utlandet av t.ex. föräldrarna eller annan vuxen	6,5	5,8	5,1	7,5
Införd från utlandet av mig själv	1,8	3,3	0,9	1,0
Från restaurang	1,5	2,6	1,6	0,7
Vet ej	8,2	9,9	7,0	8,3

Gy 2	Pojkar		Flickor	
	2012 (n=1 365)	2013 (n=1 601)	2012 (n=1 565)	2013 (n=1 674)
Från affär eller liknande (folköl)	5,2	7,0	4,7	4,2
Från Systembolaget	44,4	43,0	53,7	55,3
Från person som säljer insmugglad alkohol	20,6	19,9	11,9	13,4
Från person som tillverkar alkohol själv (t.ex. hembränt)	4,8	2,1	4,5	2,7
Från Internet	0,2	0,4	0,0	0,0
Införd från utlandet av t.ex. föräldrarna eller annan vuxen	6,5	7,0	6,9	5,9
Införd från utlandet av mig själv	4,3	4,5	3,1	4,1
Från restaurang	10,5	11,3	14,1	11,9
Vet ej	3,5	3,4	1,1	2,4

Det bör här nämnas att eftersom totalkonsumtionen sjunkit i alla grupper så är inte en ökad *andel* synonymt med en ökad faktiskt konsumtion i liter räknat. Exempelvis skattades den totala alkoholkonsumtionen bland flickor i årskurs 9 till 1,7 liter ren alkohol år 2012 och 1,3 liter år 2013. Under dessa år ökade den oregistrerade konsumtionen i denna grupp från 39 till 45 % vilket i liter innebär 0,66 liter oregistrerad år 2012 ($0,39 \cdot 1,7$) och 0,58 liter år 2013 ($0,45 \cdot 1,3$), alltså en minskning. Faktum är att både den registrerade och den oregistrerade konsumtionen i liter mätt minskade från 2012 till 2013 såväl bland pojkar och flickor i både årskurs 9 och i gymnasiets år 2.

Tabell 6. Skattad fördelning mellan registrerad och oregistrerad alkoholkonsumtion bland elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2012–2013.

	Pojkar		Flickor	
	2012	2013	2012	2013
Åk 9				
Registrerad alkohol	53	51	61	55
Oregistrerad alkohol	47	49	39	45
	Pojkar		Flickor	
	2012	2013	2012	2013
Gy 2				
Registrerad alkohol	62	63	73	73
Oregistrerad alkohol	38	37	27	27

Tobak

Clara Henriksson

I höginkomstländer toppar tobaken listan över riskfaktorer för tidig död och i dessa länder kan omkring vart femte dödsfall tillskrivas tobaksbruk (WHO 2009). Målet för den svenska tobakspolitiken är att minska tobaksbruket och de nationella etappmålen för tobaksområdet är vägledande för regeringens satsningar på tobaksområdet (prop. 2002/03:35). Ett av dessa etappmål är en halvering (från 2002 års nivåer) till 2014 av antalet ungdomar under 18 år som börjar röka eller snusa.

Under den period som skolelevers tobaksvanor har följts har en rad restriktioner kring tobaksförsäljning och användning införts i Sverige. Under 1970-talet skrev Socialstyrelsen, på grund av den sjukdomsburden som rökningen orsakade, att ”samhället måste ingripa med full kraft” och ett omfattande 25-årsprogram föreslogs (Socialstyrelsen 1974). Några år senare infördes restriktioner mot tobaksreklam och en lag tillkom om obligatoriska varningstexter på tobaksförpackningarna samt om innehållsdeklarationer på cigarettpaket (Magnusson & Nordgren 1994).

År 1993 infördes tobakslagen, med regler om rökfria miljöer och vidare bestämmelser om reklamrestriktioner och varningstexter (SFS 1993:581 Socialdepartementet). Lagen förstärktes året därpå och förbud mot tobaksreklam i press infördes. År 1997 skärptes lagen ytterligare och försäljning av tobaksvaror till personer under 18 år förbjöds. Detta år genomfördes också en större skatthöjning – vilken dock sänktes året därpå efter indikationer på en ökad smuggelhandel av cigaretter.

Under 00-talet har emellertid nya skatthöjningar genomförts vid flera tillfällen. Varningstexterna på tobaksförpackningarna har också gjorts större och 2005 infördes rökförbud på restauranger och serveringar i landet. Samma år förbjöds också tobaksreklam utanför säljställen samt försäljning av cigaretter i paket färre än 19 cigaretter. Mellan 2008–2010 gavs Statens folkhälsoinstitut (FHI) av regeringen det särskilda Nationella tobaksuppdraget för att minska tobaksbruket i landet (FHI, Nationella tobaksuppdraget).

I detta kapitel redovisas hur tobaksbruket utvecklats bland skolelever fram t.o.m. år 2013. Inledningsvis beskrivs hur tobaksfrågorna förändrats vid några tillfällen genom undersökningens historia och nu senast vid fjolårets undersökning då frågorna anpassats till de nya nationella ANDT-indikatorerna. Därefter presenteras tobaksresultaten ur skolundersökningen i

ordningen; rökning, snusning och därefter den totala tobakskonsumtionen (andelen elever som röker och/eller snusar). Vart och ett av dessa avsnitt inleddes med en översiktlig beskrivning av hur utbrett respektive bruk har varit bland skolelever genom undersökningens historia. Avslutningsvis redovisas resultaten av frågorna om tobaksbruk i form av vattenpipsrökning.

I avsnitten används uttrycken *frekventa* – respektive *sporadiska* tobaksbrukare. Med frekventa tobaksbrukare avses de elever som röker eller snusar dagligen eller nästan dagligen medan de sporadiska tobaksbrukarna använder tobak mer sällan.

Tidigare metodförändringar och nya nationella tobaksindikatorer

Då tobaksfrågorna genom åren har ändrats vid ett par tillfällen finns vissa svårigheter när det gäller att göra jämförelser över tid. Första gången en förändring av tobaksfrågorna skedde var 1983, andra gången var 1997. Även vid den revidering av frågeformuläret som genomfördes inför fjolårets undersökning kom tobaksfrågorna att förändras.

Då dubbla enkäter skickats ut de år förändringarna genomförts och hälften av eleverna besvarat det gamla formuläret och hälften av eleverna det nya, redovisas två värden för dessa år.

Vid den första frågeförändringen (1983) var det färre elever som svarade att de var rökare i enkäten som innehöll den nya frågeformuleringen. En möjlig förklaring till detta är att frågan ”*Röker du?*” tidigare innehöll fler svarsalternativ. Även mer sporadiska rökare kunde då hitta lämpliga svarsalternativ som berättade att de rökte – men inte så ofta (t.ex. mindre än en cigarett i veckan). I den senare frågeformuleringen som användes 1983–1997 rymde frågan istället enbart ett ja-alternativ; ”*Ja*”, vilket alltså kan ha haft följden att elever som inte rökte till vardags svarade nej på frågan. De elever som svarade nej fick instruktionen att hoppa över de följande frågorna som handlade om rökning (som även innehöll frågor om rökningens frekvens).

I snusfrågan som introducerades 1983 behölls möjligheten att besvara frågan ”*Snusar du?*” med andra svarsalternativ än ”*Ja*”. Men där det tidigare varit möjligt att svara ”*Ja, någon gång i månaden eller mer sällan*” blev det lägsta alternativet för snusning ”*Ja, mindre än en dosa per vecka*” och även i denna fråga uppmättes efter förändringen en lägre andel snusare.

Den andra gången frågorna om tobaksbruk ändrades (1997), fördes åter fler svarsalternativ in till frågan ”*Röker du?*”. Återigen kunde elever som rökte – men ganska sällan, hitta svarsalternativ som berättade att de rökte men bara då och då (t.ex. ”*Ja, men bara när jag är på fest*”). Med den nya utformning-

en tillkom flera sporadiska rökare medan andelen elever som svarade att de rökte dagligen eller nästan dagligen, i stort sett var densamma. Sammantaget (sporadiska + frekventa rökare) uppmättes således högre nivåer av rökning efter frågeförändringen 1997.

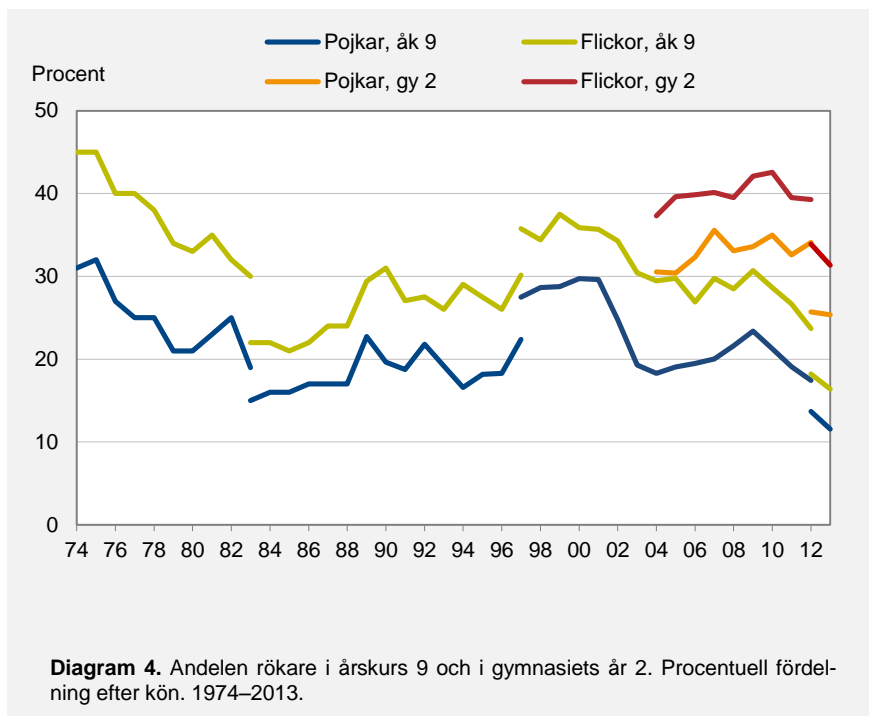
På snusfrågan var det efter 1997 års förändring möjligt att svara ”*Ja, men bara ibland*” om man var en sporadisk snusare och även här uppmättes åter högre nivåer av snusare. Bland flickor som under hela undersökningens historia legat på låga snusnivåer, tredubblades andelen snusare (från 1 % 1997 i den gamla frågeformuleringen till 3 % i den nya samma år).

Vid revideringen av CAN:s skolundersökningsformulär 2012 förändrades tobaksfrågorna för att anpassas till de ANDT-indikatorer som sedan i år är nationellt gällande. Innan revideringen klassificerades elever som rökare om de besvarade frågan ”*Röker du*” med något av de jakande svarsalternativ som fanns. På samma sätt klassificerades elever som snusare om de valde något av ja-alternativen på frågan ”*Snusar du?*”.

Den nya definitionen av rökare/snusare omfattar istället endast elever som; först svarat att de har rökt/snusat någon gång under de senaste tolv månaderna och därefter även besvarat följdfrågan; ”*Röker du fortfarande?*” respektive ”*Snusar du fortfarande?*” med något av ja-alternativen (alternativ för såväl frekvent som mer sporadisk tobaksanvändning finns men liksom mellan 1983–1997 efterfrågas detta alltså först i följdfrågan). Då definitionerna numera är snävare än tidigare är det färre elever som klassificeras som rökare respektive snusare.

Rökning

Som framgår av diagram 4 låg andelen rökande niondeklassare på betydligt högre nivåer under 1970-talets början än under decenniets senare år. Efter den frågeförändring som genomfördes 1983 ökade rökningen igen. Den största ökningen syntes under 1980-talets sista år men strax därefter vände kurvan och under 1990-talet tecknades en relativt fluktuerande utveckling. Under 1990-talets sista år och 2000-talets första stabiliserades utvecklingen något, men under de år som därefter följde fram till mitten av 2000-talet syntes en kraftig minskning i rökningens utbredning bland niondeklassare. Minskningen avtog och en viss uppgång syntes därefter innan kurvan åter vände nedåt och nådde ännu lägre nivåer än tidigare år. I huvudsak kan trenden, gällande rökning bland elever i årskurs 9, under 2000-talet beskrivas som kraftigt minskande.



Som beskrivs ovan är det färre elever som klassificeras som rökare då måttet anpassats till de nya ANDT-indikatorerna. Men då årets resultat jämförs med fjolårets resultat med samma definition, går det att se att rökningen fortsatt att minska bland niondeklassare. Omkring 12 % av pojkarna och 16 % av flickorna i årskurs 9 svarade i årets undersökning att de rök under de senaste 12 månaderna och att de fortfarande röker. I fjolårets undersökning med samma mått var motsvarande siffror 14 respektive 18 %.

Till skillnad från utvecklingen av rökare i årskurs 9, har utvecklingen i gymnasiet år 2 fluktuerat kring en mer konstant nivå under senare år. Jämfört med samma mått i fjolårets undersökning (34 %), var det något färre gymnasieflickor som rökte i år (31 %), men bland pojkarna är andelen rökare omkring densamma som förra året (knappt 26 % 2012 och drygt 25 % 2013).

Frekvent eller sporadisk rökning?

I tabellerna 7a-b redovisas, utöver andelen rökare totalt, hur många elever som svarat att de röker *dagligen*, hur många som svarat att de röker *nästan dagligen* och hur många som är *sporadiska rökare* från år 2000 och framåt. I den sista kolumnen i tabellerna redovisas också hur stor del av rökarna som de frekventa rökarna utgör.

Gällande dagligrökning i årskurs 9 har andelen mer än halverats bland flickorna under perioden 2000–2013. Med det nya indikatorsmåttet svarade drygt 3 % av flickorna i årskurs 9 att de rökte dagligen i 2013 års undersökning. Ytterligare 2 % av flickorna svarade att de röker nästan dagligen och sammanlagt kan omkring var 20:e flicka i årskurs 9, alltså beskrivas som en frekvent rökare.

Även bland pojkarna i årskurs 9 har andelen dagligrökare sjunkit kraftigt mellan 2000–2012. Nivån har inte, som bland flickorna, halverats under denna period, men nära på. Och även bland pojkarna fortsätter den dagliga rökningen att minska i förekomst. Knappt 3 % av pojkarna i årskurs 9 rökte dagligen 2013. Precis som bland flickorna svarade ytterligare 2 % av pojkarna att de rökte nästan dagligen och även bland pojkarna var det alltså omkring var 20:e elev som klassades som en frekvent rökare i den senaste undersökningen.

Bland flickorna i gymnasiet har andelen frekventa rökare legat omkring 17 % under tidsperioden 2004–2012 medan motsvarande andel bland gymnasiepojkarna ökat från 9 % år 2000 till 13 % år 2012.

Jämfört med nivån av frekventa rökare i förra årets undersökning med samma utformning, så ligger andelen frekventa rökare på något lägre nivåer i årets undersökning. Knappt 9 % av flickorna i gymnasiet rökte dagligen och 5 % rökte nästan dagligen (11 respektive 5 % i förra årets motsvarande mätning).

Tabell 7a. Rökning i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2013.

Åk 9	Ja (totalt)	Ja, varje dag	Ja, nästan varje dag	Röker sporadiskt	Del av rökarna som röker frekvent
Pojkar					
2000	29,7	7,9	2,3	19,5	34,4
2001	29,6	7,0	3,2	19,4	34,6
2002	24,8	5,8	2,7	16,3	34,3
2003	19,3	4,7	1,6	13,0	32,5
2004	18,3	3,5	1,7	13,0	28,8
2005	19,1	4,0	1,4	13,7	28,4
2006	19,5	4,5	2,2	12,8	34,4
2007	20,0	3,9	2,2	14,0	30,3
2008	21,6	4,4	3,0	14,2	34,2
2009	23,4	7,5	2,3	13,5	42,2
2010	21,3	6,2	3,3	11,7	44,9
2011	19,1	5,0	2,7	11,3	40,7
2012A	17,4	4,2	3,0	10,2	41,3
2012B ^{a)}	13,7	3,5	1,9	8,2	39,7
2013	11,5	2,8	2,0	6,7	42,4
Flickor					
2000	35,9	11,1	2,7	22,0	38,8
2001	35,7	11,9	3,8	20,0	43,9
2002	34,3	11,6	3,5	19,2	44,0
2003	30,4	10,2	3,1	17,1	43,7
2004	29,5	9,4	3,3	16,7	43,2
2005	29,8	8,8	3,5	17,4	41,5
2006	26,9	7,3	3,1	16,5	38,7
2007	29,4	7,4	3,1	18,9	35,7
2008	28,3	8,2	3,3	16,9	40,5
2009	30,4	8,0	3,9	18,5	39,1
2010	28,6	8,5	4,0	16,1	43,6
2011	26,4	7,6	3,8	15,0	43,2
2012A	23,5	5,3	3,7	14,5	38,3
2012B ^{a)}	18,2	4,0	2,3	11,9	34,8
2013	16,4	3,5	2,0	10,9	33,4

a) Från och med 2012B klassificeras rökare på ett nytt sätt (se avsnittet *Tidigare metodförändringar och nya nationella tobaksindikatorer*, i detta kapitel).

Tabell 7b. Rökning i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2013.

Gy 2	Ja (totalt)	Ja, varje dag	Ja, nästan varje dag	Röker sporadiskt	Del av rökarna som röker frekvent
Pojkar					
2004	30,6	5,8	3,1	21,6	29,2
2005	30,4	5,0	2,4	23,0	24,3
2006	32,3	5,0	2,5	24,8	23,4
2007	35,6	6,6	4,0	25,0	29,6
2008	33,1	6,9	4,1	22,2	33,1
2009	33,6	8,0	3,5	22,1	34,3
2010	35,0	9,3	4,9	20,9	40,4
2011	32,6	7,8	4,3	20,5	37,0
2012A	34,1	8,5	4,2	21,4	37,2
2012B ^{a)}	25,7	6,0	4,1	15,7	39,1
2013	25,4	5,8	3,2	16,4	35,5
Flickor					
2004	37,3	12,8	4,0	20,5	45,1
2005	39,6	14,0	3,4	22,2	43,9
2006	39,9	11,9	4,0	24,0	39,8
2007	40,1	11,3	3,3	25,4	36,6
2008	39,5	11,5	4,9	23,1	41,6
2009	42,1	14,2	4,8	23,0	45,3
2010	42,6	12,4	5,4	24,8	41,8
2011	39,5	13,2	5,3	21,0	46,9
2012A	39,3	11,8	5,4	22,1	43,8
2012B ^{a)}	33,9	10,6	4,9	18,5	45,4
2013	31,4	8,7	4,9	17,8	43,4

a) Från och med 2012B klassificeras rökare på ett nytt sätt (se avsnittet *Tidigare metodförändringar och nya nationella tobaksindikatorer*, i detta kapitel).

Bland pojkarna var andelen dagligrökare 6 % och andelen som rökte nästan dagligen 3 % (6 respektive 4 % i förra årets mätning). Med andra ord är omkring var 7:e gymnasieflicka och omkring var 11:e gymnasiepojke frekventa rökare.

Medan rökningen alltså minskat påtagligt i årskurs 9 sedan år 2000 har nivån av rökning legat mer konstant bland gymnasieeleverna. Rökdebuten har alltså förskjutits uppåt i åldrarna och fler av dem som röker i gymnasiet har således börjat röka mer nyligen än tidigare. Trots detta har andelen frekventa rökare inte minskat i någon större utsträckning. Särskilda analyser av de elever som är frekventa rökare tyder dock på att detta inte är nytillkomna rökare utan i större utsträckning elever som rökte redan i årskurs 9.

Bland samtliga elever i gymnasiet år 2 svarade 19 % i årets undersökning att de rökt en cigarett vid 13 års ålder eller tidigare och ytterligare 11 % att de gjort det vid 14 års ålder (således hade totalt 30 % rökt en cigarett vid 14 års ålder eller tidigare). Bland de sporadiska rökarna i gymnasiet var det 27 % som rökte sin första cigarett vid eller innan 13 års ålder och ytterligare 20 % som rökt sin första cigarett vid 14 års ålder (totalt 47 %). Motsvarande siffror bland dem som var frekventa rökare var 50 respektive 20 % (och således hade totalt 70 % av dem som röker frekvent i gymnasiet rökt sin första cigarett vid 14 års ålder eller tidigare).

För att sätta andelen rökande skolelever i relation till hur det ser ut i den övriga befolkningen (16–84 år) kan de resultat som här redovisats jämföras med resultaten i SCBs *Undersökning av levnadsförhållanden* (ULF) och FHIs nationella folkhälsoenkät: *Hälsa på lika villkor* (HLV) där daglig rökning efterfrågas. I den senaste ULF-undersökningen (2012) uppgav 13 % av befolkningen i åldern 16–84 år (13 % av männen och 14 % av kvinnorna) att de rökte dagligen. Motsvarande siffror i HLV (2012) var 11 % (10 % av männen och 12 % av kvinnorna).

I årskurs 9 ligger nivåerna således betydligt lägre än befolkningen i stort – även då de elever som röker nästan dagligen räknas in. I gymnasiet år 2 är nivåerna av daglig rökning lägre än i befolkningen i stort, men inkluderas de nästan dagliga rökarna är skillnaderna mindre.

I HLV efterfrågas även sporadisk rökning och 2012 var det lika många som rökte dagligen som svarade att de rökte ”*då och då*” (12 % av männen och 10 % av kvinnorna). Totalt svarade alltså 22 % av befolkningen 16–84 år (22 % av männen och 22 % av kvinnorna) att de rökte i HLV 2012 och nivåerna av rökare sammanlagt är alltså högre än i årskurs 9, men lägre än i gymnasiet år 2. Detta ger en bild av att sporadisk rökning oftare förekommer bland gymnasieelever än i befolkningen i stort. Denna bild förstärks då de olika åldersklasserna i HLV studeras: även där förekommer rökning ”*då och då*” i betydligt större utsträckning i den yngre befolkningen än bland äldre.

Sluta röka

I årets undersökning har samtliga elever som klassificeras som rökare också fått följdfrågan om de vill sluta röka. I år var det mellan 70 och 80 % av de svarande eleverna som sa att de ville sluta, men fler än hälften av dessa svarade ”*Ja, men i framtiden*”. Det syntes inga större skillnader mellan grundskoleelever och gymnasieelever, men det var fler flickor än pojkar som ville sluta röka.

Snusning

Snusningens utveckling bland elever i årskurs 9 sedan 1974 och fram till och med årets undersökning, redovisas i diagram 5. Liksom i den vuxna befolkningen har snusningen genom hela skolundersökningens historia legat på klart högre nivåer bland pojkarna än bland flickorna.

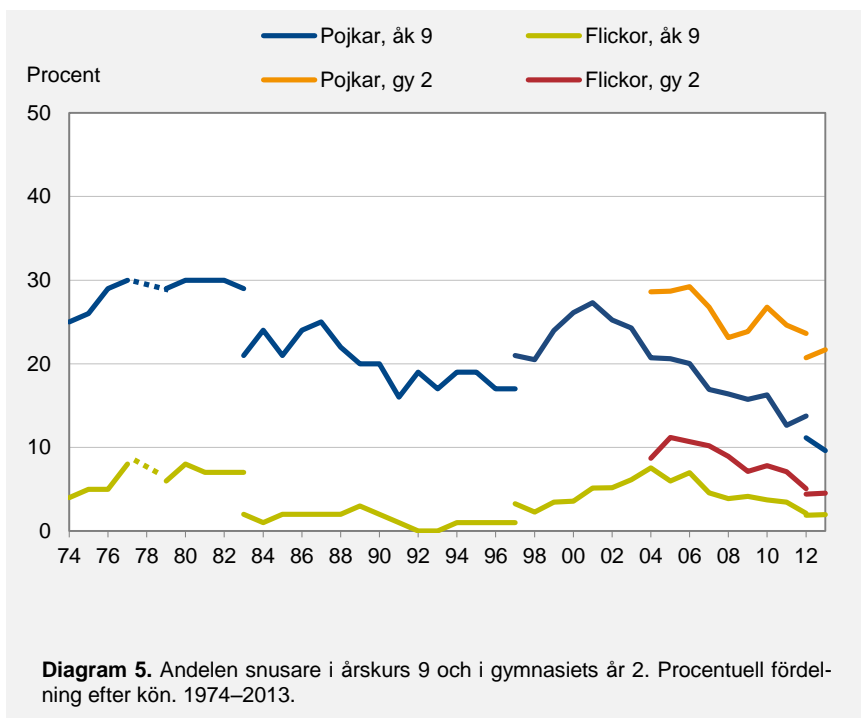
År 1974 snusade ungefär en fjärdedel av pojkarna och 4 % av flickorna i årskurs 9. Snusningen ökade därefter både bland pojkarna och bland flickorna, men nivåerna stabiliserades under 1970-talets senare och 1980-talets tidigare år.

Efter att frågan förändrats i undersökningen 1983 hamnade snusandet bland pojkar på en lägre nivå men ökade under några år. Mot de senare åren av 1980-talet vände kurvan dock åter nedåt för att under 1990-talet ligga förhållandevis konstant på en nivå strax under 20 % fram tills att frågan åter förändrades 1997. Bland flickorna låg andelen snusare under hela denna period och ända fram till 1990-talets senare år, på mycket låga nivåer (som högst 3 % 1989 och som lägst på 0 % 1992–1993).

Under de två sista åren av 1990-talet började snusningen åter att tillta. Både bland pojkarna och flickorna syntes bruket öka, men tydligast tilltog snusandet bland pojkarna. Pojkarnas uppåtgående trend bröts emellertid redan något år efter att det nya millenniet påbörjats, medan snusandet fortsatte att öka bland flickorna fram tills mitten av 2000-talets första decennium. Därefter var utvecklingen i huvudsak nedåtgående både bland pojkar och flickor i årskurs 9.

Under 2000-talet har snusvanor också undersökts bland elever i gymnasiet år 2. Samma nedåtgående utveckling tecknades bland gymnasieflickorna, och även bland gymnasiepojkarna minskade snuskonsumtionen inledningsvis under det nya millenniets första decennium. De två sista åren av decenniet tilltog pojkarnas snusning, men nivån sjönk därefter tillbaka under 2010-talets första två år.

År 2012 undersöktes andelen snusare även enligt det nya indikatorsmåttet, liksom i årets undersökning. Mellan 2012 och 2013 års likadana undersökningar syns inga nämnvärda förändringar i snusbruket då flickorna, såväl i årskurs 9 som i gymnasiet år 2, studeras. Det är 2 % av flickorna i årskurs 9 och knappt 5 % av flickorna i gymnasiet år 2 som har snusat under de senaste 12 månaderna och fortfarande gör det. Bland pojkarna i årskurs 9 är nivån marginellt lägre än vid förra årets mätning, medan motsvarande nivå ökat marginellt bland gymnasiepojkarna. Omkring 10 % av pojkarna i årskurs 9 klassificerades som snusare i årets undersökning, vilket motsvarades av 22 % av pojkarna i gymnasiet år 2 (tabellerna 8a-b och diagram 5).



Frekvent eller sporadisk snusning?

I tabellerna 8a-b redovisas hur många elever som sedan år 2000 svarat att de snusar sammantaget. I tabellerna redovisas också hur många elever som svarat att de snusar dagligen, hur många som svarat att de snusar nästan dagligen och hur många som svarat att de snusar sporadiskt. Som ovan sagts tecknas snuskurvan i huvudsak nedåt under 2000-talet och detta syns, om än med fluktuationer, även gälla den frekventa snusningen.

Även då daglig och nästan daglig snusning slås samman till frekventa snusare så var andelen mindre än 1 % bland flickorna i årskurs 9 i den senaste undersökningen. Detta medan 4 % av de jämnåriga pojkarna svarade att de snusade dagligen och ytterligare drygt 1 % att de snusade nästan dagligen. Inga nämnvärda skillnader syntes jämfört med förra årets nivåer av samma mått, men sedan år 2000 har andelen dagligsnusare minskat kraftigt bland pojkarna i årskurs 9. Omkring var 20:e pojke och var 100:e flicka kan alltså beskrivas som en frekvent snusare i årets undersökning.

I gymnasiet år 2 var knappt 2 % av flickorna frekventa snusare (drygt 1 % snusade varje dag och ytterligare knappt 0,5 % snusade nästan varje dag). Bland pojkarna var frekvent snusning omkring sju gånger så vanligt. Drygt

12 % av gymnasiepojkarna snusade dagligen och ytterligare 2 % snusade nästan dagligen i den senaste undersökningen. Med andra ord uttryckt så var omkring var 7:e pojke och var 50:e flicka i gymnasiets år 2 frekventa snusare 2013.

Liksom i motsvarade tabeller gällande rökning redovisas i den sista kolumnen i tabellerna 8a-b också hur stor *del av snusarna* som är frekventa snusare i årskurs 9 respektive i gymnasiets år 2. I denna kolumn syns att då det gäller flickornas snusning, så är mönstret (bland de relativt få flickor som snusar

Tabell 8a. Snusning i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2013.

Åk 9	Ja (totalt)	Ja, varje dag	Ja, nästan varje dag	Snusar sporadiskt	Del av snusarna som snusar frekvent
Pojkar					
2000	26,1	13,9	3,2	9,0	65,6
2001	27,3	15,0	3,0	9,3	66,0
2002	25,2	14,9	2,5	7,9	68,9
2003	24,3	14,1	2,1	8,1	66,8
2004	20,7	11,9	2,7	6,1	70,6
2005	20,6	12,3	1,9	6,4	68,8
2006	20,0	11,7	2,0	6,3	68,7
2007	16,9	8,6	2,2	6,1	63,9
2008	16,4	7,3	2,2	6,9	58,0
2009	15,7	6,2	2,9	6,6	58,0
2010	16,3	6,0	2,2	8,1	50,3
2011	12,6	4,9	1,5	6,2	50,8
2012A	13,8	5,1	2,2	6,4	53,3
2012B ^{a)}	11,1	4,9	1,8	4,4	60,7
2013	9,6	3,9	1,5	4,3	55,8
Flickor					
2000	3,6	0,2	0,3	3,1	13,4
2001	5,2	0,6	0,5	4,0	22,3
2002	5,2	1,1	0,4	3,7	28,1
2003	6,1	1,2	0,6	4,4	28,8
2004	7,6	1,7	1,1	4,8	36,0
2005	6,0	1,4	0,6	4,0	33,5
2006	7,0	1,6	1,0	4,4	36,9
2007	4,6	0,8	0,6	3,2	30,2
2008	3,9	0,4	0,3	3,2	18,3
2009	4,1	0,4	0,4	3,3	19,8
2010	3,7	0,5	0,5	2,7	26,3
2011	3,5	0,4	0,3	2,8	20,2
2012A	2,1	0,3	0,2	1,6	23,6
2012B ^{a)}	1,9	0,3	0,2	1,4	26,4
2013	2,0	0,4	0,3	1,2	38,0

a) Från och med 2012B klassificeras snusare på ett nytt sätt (se avsnittet *Tidigare metodförändringar och nya nationella tobaksindikatorer*, i detta kapitel).

Tabell 8b. Snusning i gymnasiet år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2013.

Gy 2	Ja (totalt)	Ja, varje dag	Ja, nästan varje dag	Snusar sporadiskt	Del av snusarna som snusar frekvent
Pojkar					
2004	28,6	19,9	2,1	6,6	76,9
2005	28,7	19,5	2,5	6,7	76,7
2006	29,2	19,9	2,8	6,5	77,7
2007	26,8	18,0	2,0	6,8	74,7
2008	23,1	13,0	2,6	7,5	67,7
2009	23,9	13,8	2,0	8,1	66,3
2010	26,8	13,7	2,7	10,3	61,4
2011	24,6	13,5	3,0	8,2	66,8
2012A	23,6	12,8	2,5	8,4	64,6
2012B ^{a)}	20,7	11,4	2,3	7,0	66,4
2013	21,7	12,4	2,2	7,1	67,1
Flickor					
2004	8,7	2,9	0,7	5,1	40,9
2005	11,2	3,5	1,1	6,6	41,2
2006	10,7	4,0	0,9	5,8	45,9
2007	10,2	2,5	1,0	6,7	34,6
2008	8,9	2,7	0,6	5,7	36,2
2009	7,1	2,4	0,7	4,0	43,6
2010	7,8	2,0	0,8	5,0	35,5
2011	7,1	2,4	0,4	4,3	39,2
2012A	5,1	1,1	0,8	3,2	36,7
2012B ^{a)}	4,4	1,0	0,4	2,9	33,6
2013	4,5	1,2	0,5	2,8	37,2

a) Från och med 2012B klassificeras rökare på ett nytt sätt (se avsnittet *Tidigare metodförändringar och nya nationella tobaksindikatorer*, i detta kapitel).

över huvud taget) detsamma som då det gäller rökning; majoriteten av snusarna är sporadiska snusare. Omvänt mönster syns emellertid då pojkarna studeras och där utgör de frekventa snusarna istället majoriteten av snusarna (56 % av de snusande pojkarna i årskurs 9 och 63 % av de snusande pojkarna i gymnasiet år 2).

För att sätta dessa siffror i relation till hur det ser ut i övriga befolkningen (16–84 år), kan här nämnas att ca 21 % av männen och 3 % av kvinnorna svarade att de snusade dagligen i SCBs senaste ULF-undersökning (2012). I FHIs nationella folkhälsoenkät 2012 (HLV 2012) motsvaras detta av 19 respektive 4 %. Även om nästan daglig snusning räknas ihop med den dagliga snusningen så är andelen frekventa snusare alltså lägre bland skolelever, i såväl årskurs 9 som i gymnasiet år 2, jämfört med befolkningen i stort i landet (16–84 år).

Omkring 6 % av männen respektive 3 % av kvinnorna svarar att de snusade "då och då" i FHIs HLV-undersökning 2012. Den sammantagna andelen snusare i HLV-undersökningen var således 25 % av männen och 7 % av kvinnorna och även gällande den sammanlagda andelen snusare så uppmättes alltså högre nivåer i befolkningen i stort än bland skolelever.

Sluta snusa

Liksom för rökning får de elever som klassificeras som snusare också följdfrågan om de vill sluta snusa. Antalet flickor som snusar i årskurs 9 är för litet för att meningsfulla resultat av denna fråga ska kunna redovisas, men bland de snusande flickorna i gymnasiet år 2 kan sägas att majoriteten svarar att de vill sluta (drygt 60 %). Bland de snusande pojkarna är det dock, såväl i årskurs 9 som i gymnasiet år 2, färre än hälften (omkring 45 %) som svarar att de vill sluta snusa i årets undersökning.

Total tobakskonsumtion

Som ovan beskrivits har rökningen varit mer utbredd bland flickor under hela den period skolundersökningen har genomförts. Däremot har pojkarna snusat i större utsträckning. Tittar man på andelen elever som, oavsett om de röker eller snusar, klassas som tobakskonsumenter så låg pojkarna därför på högre nivåer av tobakskonsumtion under perioden från 1984¹, till slutet av 1980-talet. Som ovan beskrivet började pojkarnas snusning dock att minska under 1980-talets sista år och pojkarnas och flickornas nivåer av total tobakskonsumtion, har alltsedan dess legat nära varandra.

Andelen tobakskonsumenter totalt samt redovisning av andelen elever som frekvent använder tobak redovisas i tabellerna 9ab. I tabellerna redovisas också hur många elever som enbart röker, enbart snusar och andelen elever som röker *och* snusar.

Även i den senaste undersökningen låg pojkarnas och flickornas nivåer av total tobakskonsumtion, nära varandra. Omkring 16 % av pojkarna och 17 % av flickorna i årskurs 9, klassificerades som tobakskonsumenter i den senaste undersökningen. I gymnasiet år 2 var motsvarande siffror 33 respektive 32 %.

Som framgår av tabellerna är det dock, i samtliga grupper, fler elever som både röker och snusar än som endast snusar. Således är majoriteten av eleverna som snusar också rökare medan omvänt förhållande inte gäller för rökning, undantaget pojkar i gymnasiet år 2. Eftersom betydligt fler pojkar snu-

¹ Andelen elever som röker och/eller snusar kan jämföras från och med detta år då detta är det första året då man, utöver andelen rökare/snusare, även redovisade andelen elever som både röker och snusar samt andelen som varken röker eller snusar.

sar är därmed också användning av *både* snus och cigaretter betydligt vanligare bland pojkar än bland flickor. Omkring fyra gånger fler pojkar klassas som *både* rökare och snusare i den senaste undersökningen – både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2.

Tabell 9a. Andelen som röker och/eller snusar i årskurs 9. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2013.

Åk 9	Röker och/eller snusar (totalt)	Röker och snusar	Röker endast	Snusar endast	Röker och/eller snusar frekvent	Del av tobaksbrukarna som använder tobak frekvent
Pojkar						
2000	37,9	17,1	12,2	8,6	23,0	60,8
2001	39,4	16,7	12,6	10,0	24,4	61,9
2002	34,5	15,1	9,5	9,9	22,3	64,7
2003	30,8	12,3	6,9	11,5	19,8	64,5
2004	27,3	11,4	6,7	9,2	17,4	63,7
2005	28,5	11,1	7,9	9,4	17,3	60,9
2006	27,5	11,9	7,6	8,0	17,1	62,4
2007	25,0	11,7	8,3	5,0	13,9	55,8
2008	27,2	10,6	10,9	5,7	14,2	52,1
2009	27,9	11,0	12,2	4,7	15,8	56,6
2010	26,3	11,1	10,1	5,0	15,4	58,7
2011	23,2	8,4	10,6	4,2	12,1	52,2
2012A	22,8	8,4	9,1	5,4	12,3	53,9
2012B ^{a)}	18,3	6,1	7,2	4,9	10,7	58,6
2013	15,5	5,2	6,1	4,2	8,4	54,1
Flickor						
2000	36,0	3,0	32,4	0,5	14,1	39,1
2001	35,9	4,4	30,8	0,7	16,4	45,7
2002	35,0	4,3	29,8	0,9	16,1	45,9
2003	31,3	4,9	25,3	1,1	14,6	46,6
2004	30,5	6,2	23,0	1,3	14,3	46,9
2005	30,9	4,6	25,0	1,3	13,7	44,2
2006	28,2	5,4	21,3	1,5	11,9	42,0
2007	29,9	3,9	25,4	0,7	11,3	37,6
2008	28,4	3,4	24,6	0,5	11,9	41,9
2009	30,6	3,6	26,6	0,5	12,4	40,5
2010	28,7	3,5	25,0	0,2	12,9	45,1
2011	26,9	2,8	23,4	0,7	11,8	43,8
2012A	23,8	1,9	21,6	0,2	9,2	38,7
2012B ^{a)}	18,2	1,6	16,3	0,2	6,6	36,5
2013	16,9	1,3	15,0	0,6	5,9	35,0

a) Från och med 2012B klassificeras rökare på ett nytt sätt (se avsnittet *Tidigare metodförändringar och nya nationella tobaksindikatorer*, i detta kapitel).

Tabell 9b. Andelen som röker och/eller snusar i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2013.

	Röker och/eller snusar (totalt)	Röker och snusar	Röker endast	Snusar endast	Röker och/eller snusar frekvent	Del av tobaksbrukarna som använder tobak frekvent
Gy 2						
Pojkar						
2004	41,4	17,9	12,8	11,1	27,9	67,4
2005	41,3	17,6	12,6	11,0	26,8	64,9
2006	43,7	17,8	14,4	11,4	27,4	62,7
2007	44,2	17,8	17,5	8,8	27,0	61,2
2008	39,6	16,6	16,5	6,5	22,9	58,0
2009	40,4	16,5	16,9	6,9	23,8	58,8
2010	43,0	18,9	16,2	8,2	27,3	63,4
2011	40,3	16,8	15,7	7,8	25,1	62,3
2012A	40,8	16,8	17,2	7,0	25,2	61,8
2012B ^{a)}	32,9	13,1	12,4	7,4	21,5	65,4
2013	33,3	12,8	12,0	8,4	20,9	62,8
Flickor						
2004	39,2	6,7	30,6	2,1	19,7	50,1
2005	41,9	8,6	30,7	2,6	21,0	50,1
2006	41,6	7,7	32,3	2,8	20,0	46,9
2007	42,7	7,2	32,7	2,8	17,6	41,1
2008	41,2	7,2	32,4	1,8	19,0	46,2
2009	43,1	5,9	36,2	1,2	21,3	49,3
2010	44,2	5,7	36,5	1,8	20,2	45,7
2011	41,5	5,1	34,6	2,0	20,8	50,0
2012A	40,0	4,3	34,8	1,0	18,3	45,8
2012B ^{a)}	34,4	3,6	30,0	0,8	16,5	47,8
2013	31,8	3,4	27,3	1,1	14,8	46,7

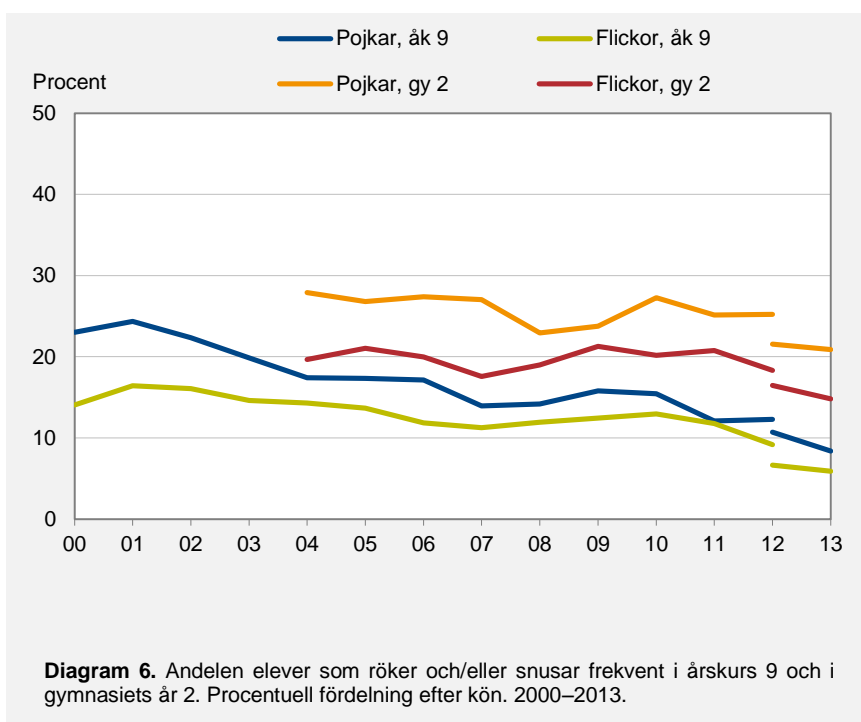
a) Från och med 2012B klassificeras rökare på ett nytt sätt (se avsnittet *Tidigare metodförändringar och nya nationella tobaksindikatorer*, i detta kapitel).

Då fler pojkar än flickor snusar och den större delen av de pojkar som snusar dessutom är frekventa snusare medan den större delen av de flickor (och pojkar) som röker är sporadiska rökare, är också andelen frekventa tobaksbrukare högre bland pojkarna. Detta gäller både årskurs 9 och gymnasiets år 2. Både bland pojkarna och bland flickorna i årskurs 9 har andelen frekventa tobaksbrukare dock minskat sedan 2000-talets början. Minskningen har skett i något större utsträckning bland pojkarna och jämfört med 2000-talets första år, har skillnaden mellan pojkarna och flickorna därför minskat något på senare år.

Andelen frekventa tobaksbrukare i årskurs 9 låg i årets undersökning på 8 % bland pojkarna, vilket kan jämföras med nästan 11 % i fjolårets undersökning

med samma mått. Bland flickorna var 6 % frekventa tobaksbrukare i årets undersökning jämfört med knappt 7 % förra året.

I gymnasiets år 2, syns en liten minskning av frekvent tobakskonsumtion jämfört med nivåerna vid gymnasieundersökningens startår 2004, men i huvudsak har utvecklingen varit mer stabil bland dessa elever. Skillnaden mellan pojkarnas och flickornas nivåer av frekvent tobaksanvändning har också framträtt konsekvent under gymnasieundersökningens historia. I den senaste undersökningen låg andelen frekventa tobaksanvändare på 21 % bland pojkarna och 15 % bland flickorna. Detta kan jämföras med 22 respektive 16 % i fjolårets undersökning med samma mått. Utvecklingen av daglig/nästan daglig tobaksanvändning sedan 2000 redovisas i diagram 6 nedan.



Vattenpipsrökning

År 2009 ställdes för första gången frågor om vattenpipsrökning i skolundersökningarna. Att frågan lades till berodde på att allt fler aktörer på området uppmärksammade vattenpipsrökning och att det därför blev påtagligt att detta var ett område där det saknades kunskap. Under de år som frågan ställts kan sägas att andelen elever som har provat vattenpipa gradvis har minskat och nedgången är statistiskt säkerställd.

I 2013 års undersökning studeras andelen elever som rökt vattenpipa någon gång, elever som gjort det under de senaste 12 månaderna samt elever som gjort det under de senaste 30 dagarna. I 2013 års undersökning svarade 26 % av både pojkarna och flickorna att de rökt vattenpipa någon gång. Detta är lägre nivåer än i förra årets undersökning med samma utformning (32 respektive 30 %²). Omkring 11 % av pojkarna och 14 % av flickorna hade rökt vattenpipa någon gång under de senaste 12 månaderna (13 respektive 16 % i förra årets undersökning).

Bland gymnasieeleverna svarade 52 % av pojkarna och 47 % av flickorna att de någon gång rökt vattenpipa (54 respektive 56 % i förra årets undersökning med samma utformning). Andelen som rökt vattenpipa under de senaste 12 månaderna var i årets undersökning, liksom i förra årets undersökning, 25 % bland pojkarna. Bland flickorna syntes däremot en minskning. Förra året var det fler flickor (30 %) än pojkar som rökt vattenpipa under året som gått. I år var det istället något ovanligare bland flickorna. Omkring 24 % av gymnasieflickorna hade gjort detta.

Det är vanligast att ha rökt vattenpipa med tobak, men det finns också elever som svarar att de bara rökt vattenpipa utan tobak. Dessutom finns det en relativt stor andel som svarar att de inte vet om vattenpipan röktes med eller utan tobak.

Jämfört med tobakskonsumtion av cigaretter eller snus är vattenpipsrökning ett beteende av mer sporadisk karaktär. I tidigare års undersökningar (se t.ex. Skolelevers drogvanor 2011) frågades eleverna om de rökt vattenpipa utifrån olika tidsintervaller där ”någon gång i veckan eller oftare” var ett av svarsalternativen. Detta torde indikera på en något mera förekommande användning av vattenpipa. Veckovis vattenpipsrökning uppgavs emellertid enbart av några enstaka procent (1–3 % av eleverna både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2).

² I undersökningen med den tidigare utformningen uppmättes högre nivåer; 36 % av pojkarna och 33 % av flickorna.

I årets undersökning svarar eleverna på om de rökt vattenpipa under de senaste 30 dagarna. I årskurs 9 var det 5 % både av pojkarna och av flickorna som rökt vattenpipa under de senaste 30 dagarna. I gymnasiets år 2 var motsvarande andelar 8 % av pojkarna och 5 % av flickorna.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan det sägas att dessa tobaksdata pekar på en kraftigt minskad utbredning av rökningen bland niondeklassare under perioden 2000–2013. Detta gäller både andelen elever som röker sporadiskt och de elever som röker mer frekvent. Även andelen snusare har sjunkit bland niondeklassarna vilket innebär att det totala tobaksbruket minskat signifikant under perioden. Regeringens etappmål jämförs med nivåerna år 2002 (prop. 2002/03:35). Jämfört med detta år är målet ännu inte uppnått, men utvecklingen går i rätt riktning.

De unga som omtalas i regeringens målsättning är emellertid samtliga under 18 år och målsättningen (etappmålet) omfattar således även elever i gymnasiets år 2, där flertalet fortfarande är 17 år då de deltar i undersökningen. Här har utvecklingen inte gått i den riktning som eftersträvas. Andelen rökare har snarare ökat (pojkar) eller ligger på en i stort sett oförändrad nivå (flickor) under perioden 2004–2013. Beträffande snusning har nivåerna emellertid minskat, men i den senaste undersökningen syns en liten ökning bland pojkarna jämfört med fjolårets undersökning.

Då det gäller frekvent tobaksanvändning (andelen som röker och/eller snusar dagligen eller nästan dagligen) uppmäts däremot även i gymnasiets år 2 något lägre nivåer de senaste undersökningarna jämfört med den nivå som uppmättes vid gymnasieundersökningens startår 2004. Än så länge är denna skillnad dock liten.

Åldern då eleverna börjat använda tobak har alltså förskjutits uppåt (läs mer om debutåldern i *Skolelevers drogvanor 2012*), men utan att förskjutningen påverkat tobaksbrukets utbredning bland de något äldre gymnasieeleverna, i någon större utsträckning.

Då det gäller skillnader i tobaksbruk mellan könen kan sägas att det i årets undersökning, liksom i tidigare undersökningar, var fler flickor än pojkar som rökte. Pojkarna snusade å andra sidan i större utsträckning, liksom i tidigare undersökningar, och då det gäller den sammanlagda andelen tobakskonsumenter var nivån i stort sett densamma då pojkarna och flickorna jämfördes. Studeras den frekventa tobaksanvändningen ligger pojkarna dock på högre nivåer än flickorna. Detta då majoriteten av de snusande pojkarna, snusar dagligen eller nästan dagligen medan de rökande flickorna (och pojkarna) till största del röker sporadiskt. Det är också omkring fyra gånger så vanligt

att pojkar både röker och snusar som att flickor gör detsamma. Bland de pojkar som snusar och som svarar på frågan om att sluta snusa, var det till skillnad från flickorna dessutom en minoritet som svarade att de vill sluta snusa. Detta skulle kunna signalera att frekvent användning av tobak även i framtiden kommer förekomma i större utsträckning bland pojkar än bland flickor. Sådana tolkningar bör dock göras med försiktighet.

Jämfört med den äldre befolkningen ligger andelen rökare bland gymnasieelever på något högre nivåer. Detta beror framförallt på att sporadisk rökning förekommer i större utsträckning bland elever i gymnasiet än i den vuxna befolkningen. Studeras däremot andelen snusare så är nivåerna lägre i gymnasiets år 2 än i den övriga befolkningen och det gäller såväl frekvent som mer sporadiskt bruk av snus. I årskurs 9 uppmäts tydligt lägre nivåer av såväl rökning som snusning.

Narkotika

Ulf Guttormsson

Narkotikaanvändning började förekomma bland svenska ungdomar mot slutet av 60-talet och frågor om narkotikaerfarenheter har funnits med i skolundersökningen alltsedan starten 1971. I detta avsnitt redogörs bland annat för utvecklingen av narkotikaanvändningen över tid bland skoleleverna, vilka preparat de använt och hur de fått tag på dessa. I kapitlet *Elever som använt narkotika* görs mera djupgående analyser av gruppen som använt narkotika.

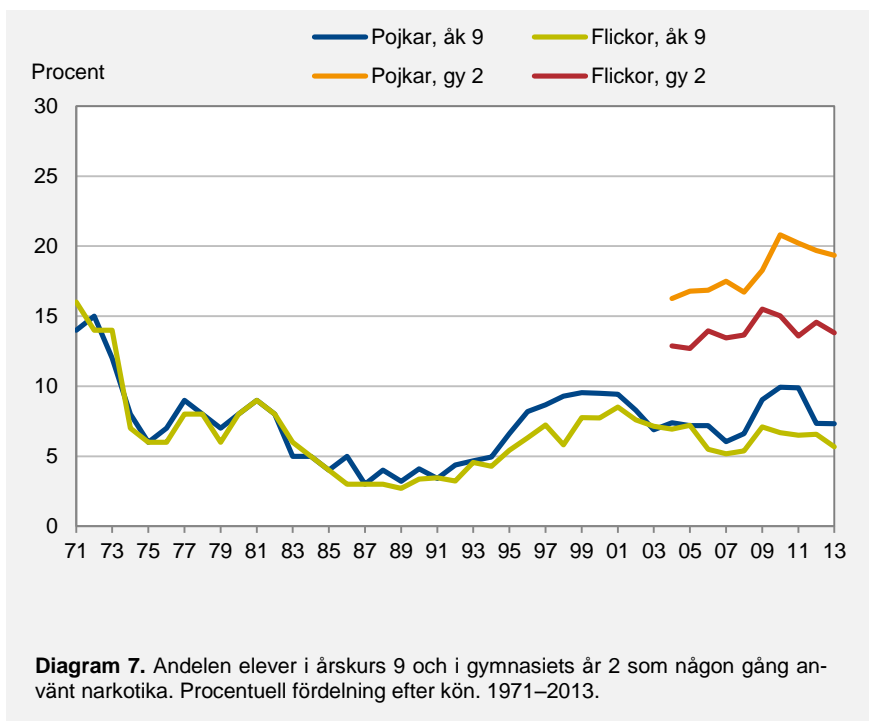
Narkotikaerfarenhet

Eftersom frågor om narkotikaanvändning funnits med under en lång tidsrymd är det ofrånkomligt att frågeställningen justerats flera gånger. Även om det inte finns belägg för att någon av dessa förändringar haft en avgörande betydelse för resultaten vad gäller narkotikaerfarenhetens omfattning bör ändå en viss försiktighet iaktas vid jämförelser av enskilda värden mellan olika år. Samtidigt finns ingen information som indikerar att förändringarna är så pass stora att utvecklingstrenderna skulle vara missvisande, ej heller vid 2012 års formulärrevision.

Under 2013 svarade 7 % av pojkarna och 6 % av flickorna i årskurs 9 att de någon gång provat narkotika (diagram 7). Alltsedan mitten av 90-talet har dessa nivåer legat mellan 5–10 %, och i det perspektivet är årets resultat inte särskilt avvikande även om vissa fluktuationer förekommit sedan millennieskiftet. Av diagrammet framgår att niorna redovisade relativt omfattande narkotikaerfarenheter i början av 70-talet när ca 14 % svarade att de provat narkotika. Periodens lägsta värden uppmättes under slutet av 80-talet, då ca 3 % uppgav detta.

I årskurs 9 har könsskillnaderna varit förhållandevis små, med undantag för åren runt millennieskiftet samt en period tio år senare, då pojkarna i något högre grad än flickorna rapporterade att de använt narkotika. Skillnaderna överstiger dock inte två procentenheter.

Jämfört med niorna är det åtminstone dubbelt så vanligt att eleverna i gymnasiets år 2 har provat narkotika. År 2013 svarade 19 % av pojkarna och 14 % av flickorna att de gjort detta någon gång. I gymnasiet är skillnaden mellan



könen tydligare och har dessutom ökat något jämfört med 2004 på grund av den uppgång som varit bland pojkarna. Uppgången i narkotikaerfarenheten bland gymnasieeleverna som inträffade till och med 2010 har därefter upphört och snarast tenderat att minska under senare år.

År 2007 infördes frågor om årsaktuell narkotikaerfarenhet (senaste 12 månaderna) och redan tidigare följdes andelen som använt narkotika senaste 30 dagarna. Av tabell 10 framgår att 2013 rapporterade 5 % av niorna och 12 % av gymnasieeleverna att de använt narkotika under de senaste 12 månaderna. Återigen framträder tydligare könsskillnader bland gymnasieeleverna än bland grundskoleeleverna.

Måttet över månadsaktuell användning används ofta för att ge en indikation på en mera regelbunden konsumtion. Andelen som rapporterade detta 2013 var 2 % i nian och 4 % i gymnasiets år 2. För den i tid mera närliggande användningen uppträder tydligare könsskillnader redan i årskurs 9, jämfört med livstidsprevalensen, då runt 1,5 gånger fler pojkar svarar att de använt narkotika senaste månaden. Bland gymnasieeleverna är dessa könsskillnader större då det är omkring dubbelt så många bland killarna som uppger månadsaktuell användning.

Tabell 10. Andelen elever i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 som använt narkotika under de senaste 30 dagarna^{a)} respektive senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning efter kön. 1989–2013.

	Årskurs 9				Gymnasiets år 2			
	Använt senaste 30 dagarna		Använt senaste 12 månaderna		Använt senaste 30 dagarna		Använt senaste 12 månaderna	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
1989	0,4	0,4
1990	1,3	0,9
1991	0,5	0,7
1992	1,4	0,8
1993	1,1	1,0
1994	1,3	0,7
1995	1,6	1,0
1996	2,3	1,5
1997	2,6	1,1
1998	2,9	2,0
1999	3,3	1,8
2000	2,6	1,9
2001	2,8	2,0
2002	2,8	2,4
2003	2,0	1,7
2004	2,7	2,0	4,2	2,5
2005	2,1	2,3	4,4	2,5
2006	2,5	1,5	5,0	2,5
2007	1,6	1,2	4,4	4,3	3,7	2,2	12,4	8,9
2008	2,3	1,1	4,9	4,0	3,7	2,2	12,3	8,2
2009	3,2	1,3	6,8	4,8	4,8	1,9	14,4	9,5
2010	3,6	1,8	7,9	4,8	5,1	2,4	15,3	9,9
2011	2,4	1,2	7,0	4,2	6,1	1,9	15,0	8,1
2012A	2,4	1,3	5,6	4,2	4,6	3,3	13,7	10,7
2012B	2,6	1,9	5,9	5,4	5,9	2,9	13,6	9,4
2013	2,7	1,5	5,5	4,4	5,1	2,9	14,4	9,8

a) Åren 1994–1997 efterfrågades enbart cannabis och 2007 förändrades frågan, vilket gör att försiktighet måste iaktas vid jämförelser över tid.

Att ha använt narkotika de senaste 30 dagarna är alltså vanligare på gymnasiet än i nian. Alltsedan 2004 har ungefär dubbelt så stor andel av gymnasieeleverna rapporterat detta, vilket främst beror på att det är förhållandevis många av killarna på gymnasiet som rapporterar månadsaktuell användning. Alltsedan 2009 har omkring var tjugonde gymnasiekille, eller ca 5 %, använt narkotika under de senaste 30 dagarna.

Ibland konstrueras med hjälp av livstids- och månadsprevalensen ett mycket enkelt mått som ska indikera hur många som ”fortsätter” använda narkotika och detta är helt enkelt kvoten mellan andelen som någon gång provat samt andelen som använt senaste månaden. Dessa två mått finns att tillgå alltsedan 70-talet för eleverna i årskurs 9 och resultaten visar att ca 35 % ”fortsatte”

använda narkotika på 70-talet men att andelen sjönk till ca 20 % under 80-talets slut. Därefter skedde en ökning och alltsedan millennieskiftet är det ca 30 % av eleverna i nian som ”fortsatt” använda.

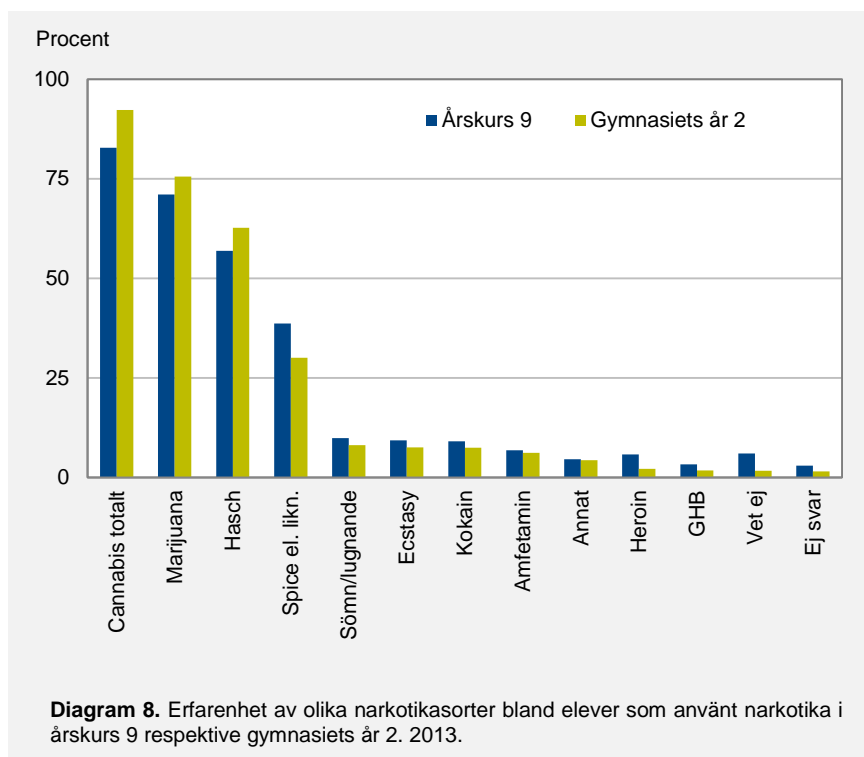
Perioder när livstidsprevalensen är lägre tycks det således vara en mindre andel av dem som testat narkotika som också ”fortsätter” med detta, och vice versa. Samtidigt är det vanskligt att använda 30-dagarsmättet på detta sätt bland så pass unga personer eftersom debuten många gånger kan ligga nära undersökningstillfället i tid, och att inga uttalade vanor befästs i en så ung grupp. Detta förhållande diskuteras mera utförligt i kapitlet *Elever som använt narkotika*. Bland de två år äldre gymnasieeleverna ligger kvoten mellan 20–25 % sedan 2004. Samtidigt som kvoten är lägre i gymnasiet är det en högre andel elever som använt narkotika senaste 30 dagarna bland de äldre eleverna.

Erfarenhet av olika narkotiska preparat

I enkäten ställs ett antal följdfrågor till de elever som uppgett att de någon gång använt narkotika. Bland annat efterfrågas vilka preparat man använt och detta besvaras med fasta svarsalternativ, vilka delvis förändrades när enkäten reviderades 2012. Ändringen bestod i att cannabis delades upp i hasch respektive marijuana, samtidigt som LSD utgick till förmån för ”spice (eller liknande rökmixar)”, vilket är syntetiskt framställda cannabinoidpreparat.

Av diagram 8 framgår vilka narkotikasorter eleverna uppgett att de använt 2013. I diagrammet redovisas endast de som uppgett att de någon gång provat narkotika och sorteringen är gjord efter preparatens vanlighet bland gymnasieeleverna. Den absoluta majoriteten har använt cannabis (i form av hasch eller marijuana) vilket uppgavs av totalt 92 % av gymnasieeleverna och 83 % av eleverna i årskurs 9 (detta motsvaras av 15,5 respektive 5,4 % av samtliga elever). Det kan noteras att marijuana numera är vanligare än hasch, vilket inte var fallet då dessa preparat särskildes under perioden 2000–2006.

Det nyinförda spice-alternativet nämndes i grova drag av en tredjedel av dem som provat narkotika medan övriga preparat, precis som tidigare år, var betydligt mera sällsynta och nämndes av färre än 10 %. Sett till samtliga deltagande elever är det endast någon enstaka procent i respektive årskurs som använt exempelvis amfetamin, ecstasy, kokain eller bensodiazepiner (utan läkarordination). Cannabis (hasch/marijuana) är alltså den allra vanligaste narkotikasorten eleverna använt, precis som tidigare år, och därefter kommer det nyinförda alternativet spice.



I tidigare rapporter har utvecklingen av cannabisanvändare respektive övriga narkotikaerfarna presenterats. Införandet av spice har betydelse för hur fördelningen på cannabisanvändare respektive övriga kan göras, och beroende på hur man väljer att hantera spice blir det tydliga resultatskillnader för grupperingarna. Detta behandlas närmare i kapitlet om narkotikaanvändarna.

Frekvensen av cannabisanvändningen

Eftersom cannabis är det i särklass vanligaste preparatet eleverna använt är det intressant att se hur frekvensen av cannabisanvändning utvecklats över tid. Sådana uppgifter finns tillgängliga från 1989 och redovisas i tabell 11, endast elever som redovisat hur många gånger de använt cannabis ingår.

I början av tidsperioden hade omkring hälften av eleverna som använt cannabis gjort detta endast en gång. Från mitten av 90-talet sjunker denna andel och de allra senaste åren utgör denna grupp omkring 30 %. En motsatt utveckling syns för övriga frekvensgrupper, och i synnerhet gäller detta för pojkar som använt cannabis 21 gånger eller mer (även om betydelsen av det otypiskt höga värdet 2013 inte ska överdrivas).

Tabell 11. Frekvens av cannabisanvändning i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön bland dem som använt cannabis. 1989–2013.

	1 gång		2–4 gånger		5–20 gånger		Mer än 20 gånger	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
Åk 9								
1989	61,9	40,6	20,6	28,9	13,6	28,8	3,9	1,6
1990	46,8	50,1	20,6	22,6	19,4	19,6	13,3	7,8
1991	54,7	45,0	25,0	20,7	14,7	24,8	5,5	9,5
1992	48,0	46,9	20,8	31,9	23,9	13,6	7,4	7,6
1993	41,3	47,4	28,3	35,6	18,3	10,6	12,1	6,4
1994	45,7	49,4	31,7	22,3	17,3	22,4	5,4	5,9
1995	45,7	50,0	28,3	33,5	22,1	12,0	3,9	4,5
1996	42,2	51,9	29,6	29,8	19,0	14,4	9,1	3,9
1997	37,6	47,3	27,7	35,3	24,9	13,7	9,8	3,7
1998	37,3	39,6	30,9	37,0	22,1	15,7	9,7	7,7
1999	38,9	50,7	31,0	26,1	22,0	19,3	8,1	3,9
2000	42,7	41,6	31,5	30,7	14,4	21,1	11,5	6,6
2001	37,5	36,7	27,7	32,3	24,1	21,3	10,7	9,6
2002	33,1	32,7	32,7	41,0	21,1	16,4	13,1	10,0
2003	36,9	41,2	23,7	31,5	22,0	20,3	17,4	7,0
2004	32,0	45,7	31,6	26,5	17,3	19,8	19,0	8,1
2005	43,1	38,0	24,0	32,0	20,4	21,1	12,5	8,8
2006	37,9	40,9	24,9	38,8	22,0	14,7	15,2	5,5
2007	35,2	37,1	23,3	33,2	28,3	17,4	13,2	12,3
2008	33,4	42,4	32,0	37,4	15,9	16,1	18,7	4,1
2009	28,5	48,7	26,1	28,7	23,6	15,2	21,7	7,5
2010	30,4	42,4	26,1	31,0	25,8	23,3	17,8	3,3
2011	24,7	38,0	30,5	28,1	26,0	18,4	18,8	15,5
2012A	22,9	38,0	36,0	31,0	21,3	21,2	19,8	9,8
2012B	30,8	28,5	29,5	38,0	24,4	25,5	15,4	8,0
2013	25,1	37,1	25,7	29,3	20,4	21,6	28,7	12,1
Gy 2								
2004	29,9	33,0	25,2	33,2	25,9	23,0	18,9	10,8
2005	32,8	33,5	26,8	31,8	22,0	20,9	18,3	13,8
2006	29,0	34,8	26,4	32,4	25,2	19,6	19,4	13,2
2007	25,6	30,4	34,6	35,6	24,8	20,1	15,0	13,9
2008	30,5	36,2	33,3	33,8	22,2	17,6	14,0	12,4
2009	26,0	36,0	31,7	33,1	22,3	18,7	20,0	12,2
2010	22,8	31,8	30,5	31,7	27,3	23,1	19,4	13,3
2011	21,2	34,3	27,0	36,6	27,7	22,0	24,1	7,1
2012A	23,7	32,3	31,6	31,1	24,3	23,8	20,5	12,8
2012B	26,7	36,9	26,1	30,0	25,7	22,7	21,6	10,4
2013	23,2	31,4	27,7	29,9	26,8	25,8	22,3	13,0

Således är den långsiktiga trenden att cannabisanvändningens frekvens ökat i jämförelse med 90-talets början, bland dem som använt cannabis. Värt att notera är att narkotikaerfarenheten dessutom överlag var relativt låg vid denna tidpunkt, vilket i praktiken betyder att ett än mer ökande antal elever i årskurs 9 använt cannabis desto flera gånger. Generellt är det dubbelt så många högfrekventa cannabisanvändare (21 gånger eller fler) bland pojkarna än bland flickorna i nian.

Även i gymnasiet år 2 är det ca 30 % av de cannabiserna som endast använt medlet en gång. Liksom i nian är det uppenbart större andel pojkar som rapporterar att de använt 21 gånger eller mer (22 jämfört med 13 % 2013). Under den kortare tidsperiod gymnasieeleverna följts är det dock svårare att se någon uppgång i användningsfrekvensen.

Från vem kommer narkotikan?

De elever som använt narkotika får svara på hur de fick tag på den. Frågan har fasta alternativ och flera svar kan uppges. Resultaten från detta år redovisas i tabell 12 och tabellen är grupperad efter hur många gånger man använt narkotika, samtidigt som svaren för samtliga redovisas oavsett frekvens.

Som framgår av tabellen är det främst via kompisar eller pojk-/flickvänner eleverna fått tag på narkotika. I årskurs 9 nämns detta av 55 % och i gymnasiet år 2 av 67 %. Ytterligare två relativt vanliga alternativ var ”bekant” respektive ”annan, t.ex. langare”. Alternativen ”Internet”, ”syskon” samt ”läkare” var förhållandevis ovanliga och nämndes av i genomsnitt 4 % vardera.

Det kan konstateras att det är vanligare att få tag på narkotika via indirekta källor som kompisar och bekanta och mindre vanligt att själv ha skaffat via exempelvis en langare eller att ha beställt via Internet. Samma förhållande gällde för övrigt även beträffande användning och införskaffande av så kallade nätdroger.

Några större skillnader i anskaffningskällor råder inte mellan gymnasiet och grundskolan. Däremot syns vissa mönster om man beaktar användningsfrekvensen. Elever som använt narkotika 21 gånger eller fler uppger i högre grad de olika anskaffningsalternativen, förutom kompisar eller pojk-/flickvänner där det omvända förhållandet gäller. I synnerhet anger gruppen frekventa användare att de i högre grad handlat direkt av t.ex. langare eller beställt via Internet.

En tolkning av ovanstående är att det främst är de mera frekventa användarna som i första hand skaffar narkotikan från mera direkta källor, vilken i sin tur förs vidare till andra elever med inga eller med mindre omfattande narkotikaerfarenheter.

Att elever som inte använt narkotika upplever att de har tillgång till narkotika framgår av att 2013 svarade 22 % av niorna att de erbjudits prova narkotika under de senaste 12 månaderna och 14 % ansåg att de skulle kunna skaffa fram cannabis inom en 24-timmars period om de ville. Motsvarande värden i gymnasiet var 36 respektive 26 %. Dessa nivåer ligger betydligt högre än andelarna som faktiskt använt narkotika under perioden. Detta visar att även om narkotika alltså förekommer i viss mån i ungdomarnas miljöer så har majoriteten som haft möjlighet att prova narkotika avstått från att göra det. Detta påvisar åter vikten av hur efterfrågan och attityder ser ut bland ungdomar, och att tillgängligheten bara är en del i sammanhanget.

Tabell 12. "Från vem/vilka har du fått tag på narkotika?". Procentuell fördelning bland elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt narkotika, fördelat på hur många gånger man använt narkotika. 2013.

	Årskurs 9				Gymnasiets år 2			
	1 gång (n=87)	2–20 ggr (n=145)	21 el. fler ggr (n=79)	Totalt (n=311)	1 gång (n=173)	2–20 ggr (n=388)	21 el. fler ggr (n=151)	Totalt (n=712)
Kompis el. pojke-/flick- vän	51,7	63,6	43,9	55,3	69,2	68,1	59,7	66,7
Bekant	20,2	25,2	38,3	27,1	21,1	31,8	45,1	31,9
Annan, t.ex. langare	23,3	34,7	58,0	37,4	13,4	24,6	62,5	29,6
Internet	0,0	2,0	9,9	3,4	1,2	1,3	9,7	3,0
Syskon	1,1	6,0	11,1	5,9	1,8	2,1	5,6	2,7
Läkare	3,3	2,6	12,2	5,3	1,2	1,3	5,6	2,1
Ej svar	4,5	3,3	3,7	3,7	0,0	0,3	2,8	0,7

Nätdroger

Ulf Guttormsson

Under senare år har allt fler nya syntetiska missbrukssubstanser tillförts marknaden. Ett vanligt introduktions- och spridningssätt för dessa droger har varit via Internet, varför dessa medel ofta kallas nätdroger, och så görs även i det följande. Andra benämningar som förekommer kan exempelvis vara nya psykoaktiva substanser, designerdroger eller research chemicals (RC-droger). En poäng med att introducera sådana nya droger är att de ofta är tidigare okända som missbruksmedel och därmed inte omfattas av någon speciell kontroll (därav benämningen legal highs). Efter en tid hamnar dock flertalet av dem under kontroll via den svenska narkotikalagstiftningen eller lagen om hälsofarliga varor.

I 2012 års undersökning ställde CAN för första gången frågor om erfarenhet av nätdroger. Frågan avser att fånga användning av alla sådana substanser, oavsett om de var olagliga eller ej vid användningstillfället. Av den anledningen separeras (och föregår) frågor om nätdroger de frågor som handlar om narkotika³. Frågeformuleringarna framgår av det bilagda frågeformuläret.

Användning och införskaffande

Tabell 13 visar att ca 3 % av pojkarna och knappt 2 % av flickorna i årskurs 9 uppgett att de någon gång prövat nätdroger. Motsvarande värden är något högre i gymnasiet – drygt 5 respektive 2 %. Vidare framgår att spice eller liknande rökmixar är den klart vanligaste preparatgruppen. Färre än 0,5 % av grundskole- och gymnasieeleverna har uppgett att de använt ”mefedron, mededron eller liknande” respektive andra nätdroger (i ett klartextalternativ).

De som använt nätdroger fick även ange om preparaten var lagliga vid användningstillfället. Såväl i årskurs 9 som i gymnasiet svarade under 2013 ca 40 % att de inte kände till detta, eller så hade de lämnat följdfrågan obesvarad. I årskurs 9 uppgav 39 % av dem med nätdrogererfarenhet att drogen/drogerna var olagliga vid användningstillfället medan motsvarande andel i gymnasiet var 26 %. Omvänt var det 24 % som använt lagliga nätdroger i nian, jämfört med 45 % på gymnasiet. Möjligen förklaras skillnaden av att

³ Dock ingår ”spice (eller liknande rökmixar)” sedan 2012 som ett fast alternativ i listan över narkotikasorter som narkotikaerfarna elever kan ha prövat.

gymnasieeleverna redovisar användning som ligger längre tillbaks i tiden och att färre preparat omfattades av lagstiftning då.

Eleverna får även uppge om de själva köpt någon nätdrog och eftersom denna fråga justerades 2013 redovisas endast detta års resultat i det följande. Drygt 1 % av alla elever såväl i nian som i gymnasiet svarade att de någon gång köpt s.k. nätdroger via Internet, och tittar man enbart på dem som själva använt nätdroger ligger andelen runt 35 %. Detta innebär alltså att bland dem som använt sådana medel har majoriteten inte själva införskaffat dem via Internet utan via någon annan person. Ett rimligt antagande utifrån detta är att många unga får tag på nätdroger på samma sätt som de får tag på till exempel cannabis och alkohol, det vill säga genom kompisar eller bekanta.

I en särskild rapport analyseras elevernas svar om nätdrogserfarenheter under 2012–2013 närmare (Henriksson & Leifman 2013). Där framgår tydligt att de som använt nätdroger har betydligt mer avancerade drogvanor än övriga – majoriteten av dem hade exempelvis erfarenhet av cannabis eller annan narkotika. Vidare konstaterades eleverna med nätdrogserfarenheter också uppvisa en hög ansamling av olika riskfaktorer jämfört med övriga elever och hade egenskaper liknande elever som använt narkotika utöver cannabis.

Tabell 13. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som uppgett att de provat s.k. nätdroger. Procentuell fördelning efter kön. 2012–2013.

	Spice eller likn. rökmixar		Mefedron, Metedron el. likn.		Annat		Totalt	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
Åk 9								
2012	2,2	1,9	0,4	0,3	0,2	0,2	2,8	2,0
2013	2,3	1,3	0,3	0,0	0,3	0,3	2,7	1,5
Gy 2								
2012	5,2	2,3	0,3	0,3	0,3	0,4	5,4	2,7
2013	5,0	1,8	0,2	0,0	0,5	0,2	5,2	2,0

Sniffning

Ulf Guttormsson

Sniffning som fenomen uppmärksammades redan under 1950-talet och alltsedan dess har denna berusningsmetod förekommit främst bland ungdomar och varit desto mera sällsynt bland vuxna (CAN 2012).

Sniffningsfrågor har funnits med alltsedan skolundersökningen startade 1971. Eftersom beteendet har följts under så pass lång tid är det ofrånkomligt att frågornas utformning justerats, inte minst som det kan vara svårt att hitta tydliga och bestående definitioner för sniffning⁴.

Förr om åren handlade sniffning främst om inhalation av ångor från lättflyktiga lösningsmedel, till exempel lim och thinner. På senare år har fenomenet att inandas olika gaser från sprayförpackningar tillkommit och detta kan istället benämnas som boffning. Detta framgick inte minst av de fokusgruppsintervjuer med skolelever som föregick justeringen av frågeformuläret 2012 (Leifman red. 2013).

Vid senaste formulärrevisionen 2012 förändrades sniffningsfrågan med anledning av ovanstående så att ”boffa” infördes som synonym till att sniffa, dessutom adderades också för första gången några exempel på substanser (lim och spray). Split-half testet som då genomfördes visade att ändringen ledde till att sniffningsresultaten blir signifikant högre med den nya frågeställningen (Nyström och Raninen 2013).

Effekten av tidigare frågeförändringar är mera oklar (i brist på split-half tester) men perioden 1973–1982 måste betraktas som tämligen avvikande eftersom frågemetodiken i högre grad mätte aktuell sniffning och inte livstidsprevalens, vilket torde lett till en underskattning av andelen som någon gång sniffat.⁵ Att frågorna förändrats innebär att försiktighet måste iaktas vid jämförelser av resultaten från olika frågeperioder.

I detta kapitel redovisas hur sniffningserfarenheterna utvecklats över tid men även vilka typer av sniffningsmedel som eleverna rapporterar att de använt.

⁴ Frågorna har ändrats 1972, 1973, 1983, 2007 och 2012, vilket beskrivs tämligen noggrant i Skolelevers drogvanor 2012.

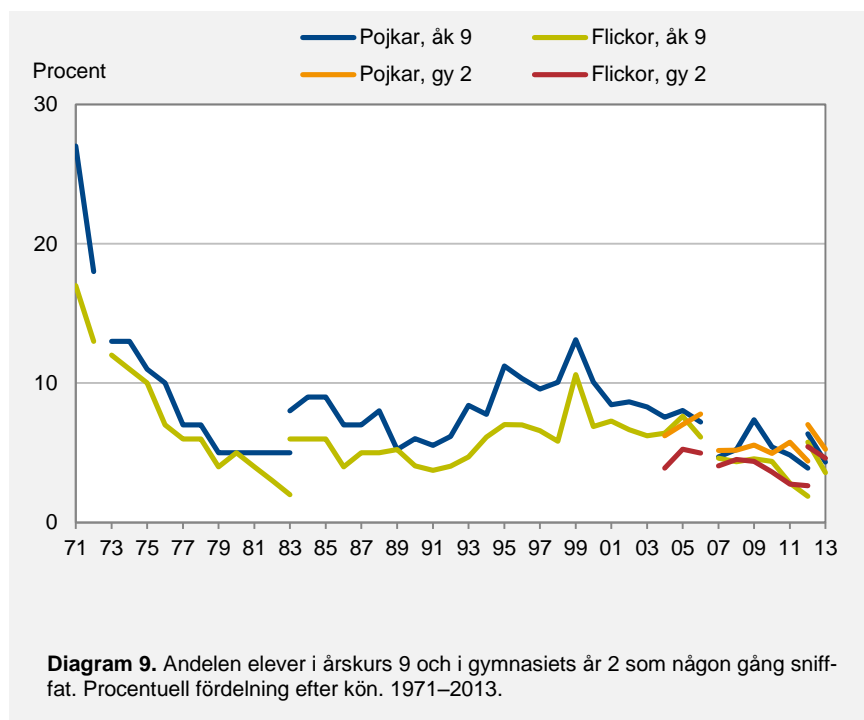
⁵ Perioden 1973–1982 mättes livstidsprevalensen genom frågan ”Sniffar du?” och svarsalternativen ”ja”, ”nej” samt ”har slutat”.

Sniffat någon gång

I diagram 9 redovisas sniffningserfarenhetens utveckling över tid. Uppehåll i linjerna görs när betydande frågeförändringar skett och illustrerar därmed begränsningar i jämförbarheten. År 2013 uppgav runt 4 % av eleverna i årskurs 9 och cirka 5 % i gymnasiets år 2 att de någon gång provat att sniffa/boffa.

Det framgår av diagrammet att sniffning historiskt sett var betydligt vanligare under 70-talet, i synnerhet om man beaktar att under åren 1973–1983 mättes erfarenheterna på ett sådant sätt att livstidsprevalensen torde ha underskattats. Under 90-talet inträffade en uppgång men, efter millennieskiftet sjönk sniffningserfarenheten åter.

Att den nya metoden/benämningen av sniffning (dvs. boffning) inte adresserades före 2012 kan ha inneburit att sniffnings-/boffningsnivån underskattats under ett flertal år. Dessa invändningar till trots framstår ändå 2013 års sniffningserfarenheter som förhållandevis låga, i synnerhet som frågan nu alltså även innefattar begreppet boffa, även om resultaten med den nya frågeställningen inte är jämförbara med den äldre.



Inga stora könsskillnader förekommer men det kan noteras att pojkarna tidigare tenderat att rapportera något mer omfattande sniffningserfarenheter än flickorna, och detta gäller för båda årskurserna. I de två senaste mätningarna har emellertid pojkarna och flickorna närmast sig varandra och det förkom i princip inga könsskillnader alls.

Noterbart är att ingen ökning av livstidsprevalensen sker mellan nian och gymnasiets andra år. Detta hänger delvis samman med att det inte tillkommer så många som debuterar i sniffning efter nian (enligt debutåldersfrågan), en annan förklaring kan vara att sniffning tenderar att överrapporteras i nian eller underrapporteras i gymnasiet. Ytterligare en förklaring kan vara att de med sniffningserfarenhet i lägre grad än andra studerar vidare på gymnasienivå.

Typ av sniffningsmedel

De som uppger sniffningserfarenheter får i klartext ange vad de använt. Perioden 2000–2002 var lim den enskilt vanligaste sniffningssubstansen bland niorna, följt av bensin, och samma förhållande rådde tio år senare (2010–2012). Därefter kom tändar-/butangas respektive olika sprayer (doftspray, hårspray etc.), och den sistnämnda kategorin tycks ha blivit något vanligare den senare perioden.

Perioden 2012B–2013 (då boffning införts i definitionen) var lim fortfarande den vanligaste substansen bland eleverna i årskurs 9. Därefter kom olika typer av spray, bensin och tändar-/butangas. Motsvarande år för gymnasieeleverna var dock spray vanligast, följt av bensin, lim samt butangas.

Att sprayer och gaser nämndes redan innan frågeändringen pekar på att åtminstone en del av dem som med ett modernare språkbruk ”boffat”, trots allt rapporterat detta som sniffning. Samtidigt har den nya definitionen som nämnts lett till signifikant förhöjda nivåer på livstidsprevalensen, och detta torde bero på att frågan nu omfattar också det som benämns boffning, vilket också styrks av att flera numera nämner olika spraytyper i klartextfrågan.

Det förekommer att substanser som egentligen inte räknas som sniffningsmedel rapporteras, till exempel amfetamin eller luktsnus. Även om detta inte är särskilt vanligt indikerar detta ändå att det kan förekomma en viss överrapportering av sniffningserfarenheten.

Sniffningsaktualiteten

År 2007 utökades sniffningsprevalensfrågan med frågor om års- och månadsprevalens. Alltsedan dess har drygt 1 % av eleverna i årskurs 9 svarat att de sniffat/boffat under de senaste 30 dagarna (tabell 14). Detta motsvarar cirka en fjärdedel av samtliga elever i årskurs 9 som någon gång provat att sniffa/boffa. I gymnasiet är andelen med månadsaktuell sniffningserfarenhet

endast hälften så hög och bara ca 14 % av dem som någon gång sniffat/boffat har gjort så under senaste 30 dagarna.

I jämförelse med exempelvis månadsaktuell alkohol-, tobaks- eller narkotikaanvändning är månadsaktuell erfarenhet av sniffning/boffning tämligen ovanlig. Till skillnad från ovan nämnda substanser är dessutom månadsprevalensen i gymnasiet lägre än vad den är i nian. Detta tyder åter på att sniffning/boffning främst är något som yngre ungdomar sysslar med.

För perioden 1985–2005 finns data att tillgå för niorna gällande andelen som uppgav att de fortfarande sniffade. I grova drag uppgav totalt cirka 2 % detta, vilket åter pekar på att sniffning idag tenderar att vara mindre utbredd, även om måtten inte är fullt jämförbara.

Tabell 14. Andelen elever i årskurs 9 samt i gymnasiets år 2 som sniffat, fördelat på aktualitet. Procent. 2007–2013. ^{a)}

	Senaste 30 dagarna	Senaste 12 månaderna	Mer än 12 månader sedan	Sniffat totalt
Årskurs 9				
2007	1,3	3,0	0,4	4,7
2008	1,2	2,9	0,8	4,8
2009	1,3	3,5	1,3	6,0
2010	1,2	2,8	0,9	4,9
2011	0,9	2,5	0,4	3,8
2012A	0,7	1,6	0,6	2,9
2012B	1,3	3,0	3,4	6,1
2013	1,4	2,5	2,6	4,0
Gymnasiets år 2				
2007	0,6	1,7	2,3	4,6
2008	0,7	2,1	2,1	4,9
2009	0,7	2,2	2,0	4,9
2010	0,7	2,1	1,6	4,4
2011	0,7	2,0	1,5	4,2
2012A	0,4	1,2	2,0	3,5
2012B	0,8	2,2	4,7	6,2
2013	0,7	1,8	4,3	5,0

a) Statistisk säkerställd skillnad mellan gamla (2012A) och nya (2012B) formuläret.

Dopning

Ulf Guttormsson

Inom idrotten har det sedan länge förekommit att otillåtna preparat använts bland annat i prestationshöjande syfte. Hormondopningsmedel såsom anabola androgena steroider (AAS) och tillväxthormon är exempel på sådana preparat. Då man fick indikationer på att användningen av hormondopning inte längre var begränsad till idrottsrörelsen ledde detta till att dessa sedan 1992 regleras enligt Dopningslagen (SFS 1991:1969).

Uppmärksamheten av hormondopning ledde inte bara till en ny lagstiftning utan även till att frågor om hormondopningsmedel infördes i olika frågeundersökningar och för skolenkätens del skedde detta 1993. Följande avsnitt kommer att begränsas till erfarenheter av AAS-preparat (även kallat anabola steroider framöver i denna text) eftersom erfarenheten av tillväxthormon visat sig praktiskt taget var obefintlig bland skolungdomar.

Bland eleverna i årskurs 9 svarade perioden 1993–2003 ca 1 % av pojkarna och 0,1 % av flickorna att de någon gång provat anabola steroider. Sedan 2004 har dock närmare 2 % av pojkarna och 1 % av flickorna i nian uppgett detta (tabell 15).

Andelen gymnasieelever som någon gång provat anabola steroider ligger normalt något under värdena i årskurs 9, även när de ”justeras” två år framåt i tiden så att samma kohort betraktas. Orsakerna till detta kan vara flera. Ett skäl kan vara att gymnasieeleverna av någon anledning är mindre benägna att rapportera dopningserfarenheter och ett annat skäl kan vara att de med dopningserfarenhet i lägre grad än andra studerar vidare på gymnasienivå.

Frågan om erfarenhet av anabola steroider har justerats ett antal gånger sedan den infördes. Justeringarna har dock varit små och har, med ett undantag, inte lett till några uppenbara resultatförändringar. Undantaget utgörs av 2004 eftersom nivån på andelen dopningserfarna förefaller ligga något högre alltsedan detta år. Även om detta tycks vara en formuläreffekt saknas dock underlag (t.ex. en split-half studie) för att säkert avgöra detta. Frågeändringar till trots kan eleverna sammantaget sägas ha rapporterat en relativt konstant och låg erfarenhet av anabola steroider under tjugo års tid.

Tabell 15. Erfarenhet av anabola steroider i årskurs 9 och i gymnasiets år 2^a). Procentuell fördelning efter kön. 1993–2013.

	Årskurs 9		Gymnasiets år 2	
	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor
1993	1,0	0,1
1994	0,6	0,1
1995	0,5	0,0
1996	0,7	0,1
1997	1,0	0,1
1998	0,9	0,1
1999	1,0	0,3
2000	1,0	0,2
2001	1,6	0,2
2002	1,1	0,2
2003	1,1	0,1
2004	1,8	0,5	1,3	0,1
2005	2,0	0,8	1,2	0,5
2006	1,6	0,7	1,4	0,2
2007	2,2	1,3	1,9	0,6
2008	1,6	0,9	1,0	0,4
2009	1,9	0,9	1,8	0,4
2010	2,1	0,9	1,6	0,3
2011	2,0	0,8	1,6	0,5
2012A	2,2	0,5	1,5	0,4
2012B	2,0	0,6	1,4	0,2
2013	1,7	0,5	1,0	0,3

a) Frågan har justerats åren 1994, 1995, 1998, 2004 och 2012B.

Pojkar uppger i större utsträckning att de provat AAS och dessa könsskillnader är något tydligare i gymnasiet jämfört med nian. I årskurs 9 är det omkring tre gånger fler pojkar än flickor som uppger erfarenhet av AAS och i gymnasiet är det runt fyra gånger fler.

Mellan 2004–2012A kan man få en uppfattning om dopningserfarenhetens omfattning eftersom eleverna då angav om de använt preparatet en gång, ett fåtal gånger respektive om det var flera gånger/kurer. Runt sju av tio hade endast gjort så en eller ett fåtal gånger medan tre av tio använt preparatet i större omfattning än så. Under denna period förändrades inte intensiteten i användandet och denna förefaller alltså ha varit relativt begränsad.

Från och med formulärbytet 2012 (B-formuläret) efterfrågas förutom livstidserfarenheten också års- och månadsaktuell användning. Drygt hälften av dem som någon gång provat anabola steroider hade använt preparatet under senaste 30 dagarna, och detta gäller såväl i årskurs 9 som i gymnasiets år 2. Jämfört med exempelvis narkotika är kvoten mellan månadsaktuell användning och livstidserfarenhet relativt hög. Detta indikerar att det bland den lilla grupp som provat AAS tycks vara en förhållandevis stor andel som fortsätter

att använda preparatet (givet att inte debuten skett nära undersökningens genomförande, vilket skulle förta 30-dagarsmättets styrka vad gäller att indikera en pågående konsumtion).

ANDT-strategin (Socialdepartementet 2013) anger ett antal så kallade kärnindikatorer där utvecklingen ska följas och för dopning bland skolelever gäller detta att ha använt anabola steroider under de senaste 12 månaderna. Detta uppgavs 2013 av 1,5 % av pojkarna och 0,5 % av flickorna i årskurs 9, motsvarande värden i gymnasiet var 1,2 respektive 0,2 %. Jämfört med föregående år har ingen nämnvärd förändring skett.

Avslutningsvis kan det nämnas att gruppen som använt anabola steroider i hög grad rapporterar användning av andra droger. Omkring hälften av de steroiderna från 2012–2013, såväl i årskurs 9 som gymnasiet år 2, har exempelvis använt narkotika någon gång respektive provat att sniffa/boffa samt rökt cigaretter under de senaste 30 dagarna. Gruppen steroiderna skolungdomar är alltså tämligen belastad också vad gäller användning av andra droger.

Användning oberoende av substans och total droganvändning

Håkan Leifman

En fråga som ofta ställs är om de olika drogerna (substanserna) hänger ihop såtillvida att när en minskar/ökar så minskar/ökar också en annan. Sett under ett längre tidsperspektiv finns sådana samband. Alkoholkonsumtionen bland unga sjönk exempelvis under 80-talet vilket också var fallet med narkotikanvändningen. Under 90-talet ökade därefter båda. Även tobaksbruket hänger historiskt ihop med alkohol- och narkotikabruket.

Den nya (reviderade) enkäten 2012 som ca hälften av eleverna fick fylla i, har en inledande fråga som utformats på samma sätt för varje substans/drog, nämligen om man använt (druckit, rökt m.m.) och i så fall om man gjort detta under de senaste 30 dagarna, senaste 12 månaderna eller för mer än 12 månader sedan. Detta gör det möjligt att jämföra prevalensen mellan de olika substanserna rakt av, vilket inte var möjligt med den tidigare enkäten. Hur denna fördelning ser ut 2012 och 2013 framgår av tabellerna 16–17.

För båda åren är andelen elever som använt alkohol klart högst både när det gäller användning under de senaste 12 månaderna och under de senaste 30 dagarna. Därefter följer rökning och snusning. Dessa tre visar statistiskt säkerställda högre nivåer än övriga substanser och följs i samtliga grupper av narkotika som den fjärde mest använda drogen. Lägst nivåer redovisas för anabola steroider med ca 1–1,5 % som använt under de senaste 12 månaderna och en halv eller under en halv procent som använt under de senaste 30 dagarna. Bland pojkarna men inte bland flickorna ligger nivån på sniffning något högre (årskurs 9) eller på ungefär samma nivå (gymnasiets år 2) som användning av sömnmedel/lugnande medel.

För flertalet substanser ligger nivåerna lägre 2013 jämfört med 2012. Mest tydligt är detta för alkoholanvändningen med statistiskt säkerställda minskningar. Även vissa nedgångar i rökning är att betrakta som statistiskt säkerställda, t.ex. andelen pojkar i årskurs 9 som rökt under de senaste 30 dagarna och andelen flickor i gymnasiet som rökt under de senaste 12 månaderna. Flertalet övriga förändringar visar också på minskningar men är inte statistiskt säkerställda.

Tabellen avslutas med att redovisa andelen som använt (1) alkohol och/eller tobak och/eller narkotika samt (2) andelen som använt någon av samtliga

nämnda substanser i tabellen. Inte oväntat visar även dessa mått på sjunkande andelar och dessa är statistiskt säkerställda med undantag av gymnasiepojkar som visar på små skillnader mellan de två åren. För övriga tre grupper har andelen som använt alkohol och/eller tobak och/eller narkotika eller som använt någon av samtliga åtta nämnda substanser minskat, en minskning som alltså påbörjades för flera år sedan.

Tabell 16. Andelen elever i årskurs 9 som använt olika substanser under de senaste 12 månaderna och under de senaste 30 dagarna. Procentuell fördelning efter kön. 2012–2013.

	Senaste 12 månaderna		Senaste 30 dagarna	
	2012	2013	2012	2013
Pojkar				
Alkohol	49,0	44,3	26,4	21,5
Rökning	26,9	24,2	15,0	12,0
Snus	22,9	19,9	12,9	11,5
Narkotika	5,9	5,5	2,6	3,0
Sömn/lugnande utan recept	1,5	2,1	0,7	1,3
Sniffning	3,2	2,7	1,7	1,6
Anabola steroider utan läkarordination	1,5	1,5	1,1	1,2
Alkohol och/eller tobak och/eller narkotika	53,3	47,9	33,1	28,0
Någon av samtliga nämnda substanser	54,1	48,7	33,7	28,9
Flickor				
Alkohol	54,6	50,5	29,0	24,2
Rökning	33,5	28,2	16,6	14,9
Snus	9,1	9,1	3,0	3,2
Narkotika	5,4	4,4	2,0	1,5
Sömn/lugnande utan recept	2,3	3,2	1,1	1,4
Sniffning	2,7	2,3	1,0	1,1
Anabola steroider utan läkarordination	0,3	0,5	0,2	0,2
Alkohol och/eller tobak och/eller narkotika	58,1	53,5	34,4	29,6
Minst en av samtliga nämnda substanser	58,5	54,4	35,0	30,6

Tabell 17. Andelen elever i gymnasiets år 2 som använt olika substanser under de senaste 12 månaderna och under de senaste 30 dagarna. Procentuell fördelning efter kön. 2012–2013.

	Senaste 12 månaderna		Senaste 30 dagarna	
	2012	2013	2012	2013
Pojkar				
Alkohol	77,7	76,9	56,0	52,7
Rökning	45,0	45,3	27,2	26,2
Snus	36,6	37,0	22,0	24,1
Narkotika	13,6	14,4	5,9	5,4
Sömn/lugnande utan recept	2,3	2,8	1,2	1,0
Sniffning	2,9	2,0	1,2	0,8
Anabola steroider utan läkarordination	1,0	0,8	0,8	0,6
Alkohol och/eller tobak och/eller narkotika	80,1	80,5	62,8	59,3
Minst en av samtliga nämnda substanser	81,2	80,9	63,0	59,6
Flickor				
Alkohol	81,9	77,4	60,7	54,1
Rökning	50,5	46,5	32,4	27,9
Snus	16,9	16,4	5,9	6,3
Narkotika	9,4	9,8	2,9	3,1
Sömn/lugnande utan recept	2,5	2,8	1,0	1,4
Sniffning	1,4	1,5	0,4	0,7
Anabola steroider utan läkarordination	0,2	0,3	0,2	0,2
Alkohol och/eller tobak och/eller narkotika	84,1	79,9	65,5	58,5
Minst en av samtliga nämnda substanser	84,2	80,0	65,8	58,7

Konsekvenser av alkoholbruk

Siri Nyström Thor & Jonas Raninen

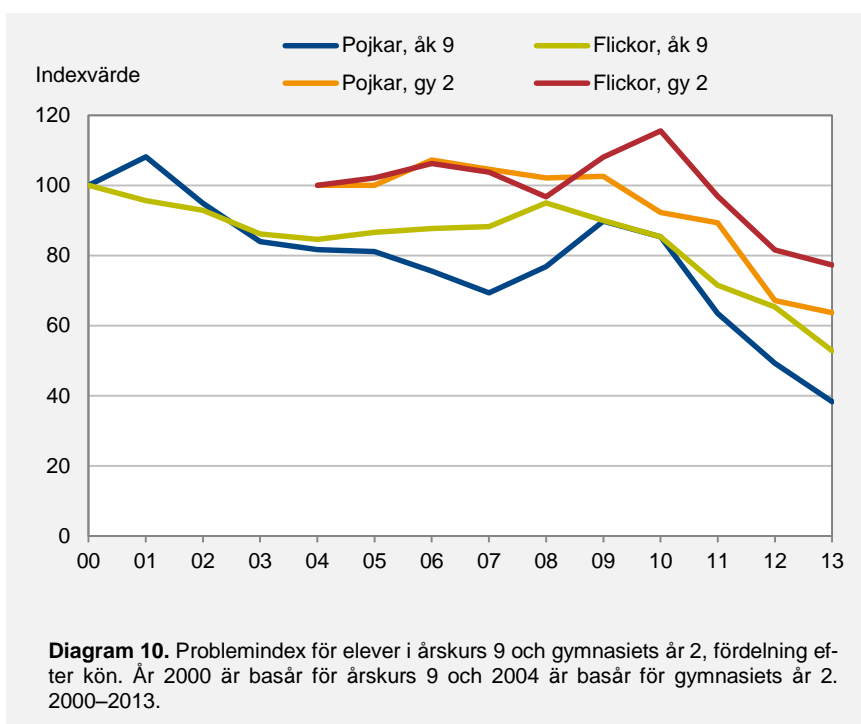
Ungdomar som konsumerar alkohol riskerar flera negativa konsekvenser senare i livet. Alkoholkonsumtion under tonåren kan leda till att hjärnans utveckling skadas (Monti m.fl. 2005) och har också visat sig vara en riskfaktor för att utveckla en hög och skadlig alkoholkonsumtion i vuxen ålder (Pitkänen m.fl. 2005; McCambridge m.fl. 2011). Förutom dessa långsiktiga negativa konsekvenser så är alkoholkonsumtion under tonåren förknippat med en rad olika kortsiktiga negativa konsekvenser så som skador och utsatthet för våld (Toumbourou m.fl. 2007). CAN har i sina enkäter till skolungdomar ställt frågor om en rad olika sådana negativa konsekvenser som ungdomar upplevt till följd av alkoholkonsumtion. Frågorna introducerades 1995 och har på det stora hela varit desamma fram till 2012 då en större omarbetning gjordes av hela enkäten. I den nya enkäten tillkom ett antal frågor och svarsalternativen ändrades från att ungdomarna tidigare kunnat uppge att de upplevt ett problem ”tre gånger eller mer” till ”två gånger eller mer” som det högsta svarsalternativet.

I detta kapitel redovisas dels utvecklingen i form av ett index som ger ett samlat värde för hela problemtyngden bland ungdomar under perioden 2000–2013, dels redovisas vilka konsekvenser som är vanligast förekommande bland ungdomar 2013.

Indexet som används är skapat i två steg: först beräknas ett indexvärde för varje år genom att summera hur många problem varje respondent uppgett samt frekvensen för problemen. Indexvärdet skulle uppgå till 100 om varje respondent haft samtliga problem maximalt antal gånger, man kan därför säga att indexvärdet representerar andelen av den maximala problemtyngden varje år. Därefter beräknas utvecklingen av problemindexet utifrån ett basår, för årskurs 9 är basåret 2000 och för gymnasiet år 2004 (första året CAN genomförde en undersökning i gymnasiets år 2). Detta gör att alla år förhåller sig till basåret och om problembördan vore lika som under basåret så blir värdet 100, ett värde mindre än 100 innebär således att problembördan är mindre än vad den var under basåret och ett värde över 100 innebär att ungdomar det året upplevde mer alkoholrelaterade problem än vid basåret. Viktigt att poängtera är att endast de problemfrågor som varit desamma under hela perioden (tio frågor) ingår i indexet samt att basen utgörs av samtliga respondenter.

Utvecklingen

Den totala alkoholrelaterade problembördan bland ungdomar har minskat kraftigt 2013 jämfört med basåren 2000 (årskurs 9) och 2004 (gymnasiets år 2). Detta gäller för flickor och pojkar i både årskurs 9 och gymnasiets år 2 och den totala mängden alkoholrelaterade problem bland ungdomarna år 2013 den lägsta under hela 2000-talet. För pojkar i årskurs 9 är problemtyngden 2013 endast cirka 40 % av vad den var år 2000. För flickorna har det inte minskat fullt lika mycket men även där har det skett en kraftig nedgång och år 2013 är problemtyngden ungefär hälften så stor som den var år 2000. För pojkarna i gymnasiets år 2 är problemtyngden 2013 cirka två tredjedelar av vad den var år 2004 och för flickorna har den minskat med ungefär en fjärdedel under samma period.



Problem som ungdomar uppger

Tidigare avsnitt skattade problemtygden bland ungdomar, detta avsnitt fokuserar på de alkoholrelaterade problem pojkar och flickor i årskurs 9 och gymnasiet år 2 uppgett i årets undersökning. Till skillnad mot tidigare avsnitt redovisas enbart svaren från de elever som uppgett att de druckit alkohol senaste tolv månaderna. År 2012 tillkom nya frågor om upplevda alkoholrelaterade problem, därför är det inte rakt igenom samma problem som redovisas här som ingår i det probleminde som visas i diagram 10.

I tabell 18 redovisas hur stor andel som år 2013 uppger något problem oavsett frekvens. De vanligaste problemen eleverna i årskurs 9 rapporterade i samband med att ha druckit alkohol var att ha "Förstört saker eller kläder" (19,1 %), följt av att ha "Råkat i gräl" (17,2 %) och "Tappat pengar eller andra värdesaker" (17,1 %).

I gymnasiet var de mest rapporterade alkoholrelaterade problemen samma som i årskurs 9, nämligen att ha "Förstört saker eller kläder" (29,8 %) och att ha "Råkat i gräl" (29,8 %). Därefter kom "Haft oskyddat sex" som 25,2 % av eleverna hade uppgett.

Att större andelar av eleverna rapporterar alkoholrelaterade problem i gymnasiet än i årskurs 9 ter sig naturligt sett till att gymnasieeleverna har en betydligt högre årskonsumtion och en betydligt högre andel som uppgett att de intensivkonsumerat senaste månaden (Leifman m.fl. 2013). I årskurs 9 var det emellertid vanligare bland flickorna att ha uppgett ett problem än det var för pojkarna, ett mönster som inte återfanns i gymnasiet. Detta har heller ingen tydlig förklaring sett till alkoholvolymen, då pojkarna i årskurs 9 har en högre konsumtion än flickorna, dock har det på senare år varit en något större andel flickor än pojkarna som uppgett att de intensivkonsumerat (Leifman m.fl. 2013).

De könsskillnader som framträdde var att en större andel flickor än pojkarna uppger "Problem med förhållandet till vänner" och "Förstört saker eller kläder". Bland pojkarna i båda årskurserna var det främst "Råkat i slagsmål" som en större andel uppgett jämfört med flickor. Vanligare bland pojkarna var även att ha "Blivit utsatt för våld" samt "Kört moped, bil eller annat motorfordon". Att ha kört ett motorfordon i samband med att man druckit alkohol kan ställas mot att ha åkt med någon annan som druckit alkohol. Men det fanns inga signifikanta könsskillnader för att ha "Åkt moped, bil eller annat motorfordon med någon berusad" i vare sig årskurs 9 eller gymnasiet år 2.

I årskurs 9 var det en större andel flickor än pojkarna som rapporterade att de "Medvetet skadat [sig] själv" omvänt var det en större andel pojkarna som rapporterade att de "Medvetet skadat någon annan". Även i gymnasiet var det en signifikant större andel pojkarna som uppger att de "Medvetet skadat någon

Tabell 18. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiet år 2 som upplevt olika typer av problem i samband med alkoholkonsumtion, de senaste 12 månaderna^{a)}. Procentuell fördelning bland dem som druckit alkohol senaste 12 månaderna. 2013.

Åk 9	Alla (n=2454)	Pojkar (n=1161)	Flickor (n=1278)
Råkat i gräl	17,2	14,2	20,1
Råkat i slagsmål	7,7	10,7	4,8
Råkat ut för olycka eller skadats	9,6	8,3	10,8
Medvetet skadat dig själv	5,4	3,8	6,8
Medvetet skadat någon annan	5,0	6,0	4,0
Blivit utsatt för våld	5,2	6,7	3,7
Tappat pengar eller andra värdesaker	17,1	13,6	20,6
Förstört saker eller kläder	19,1	14,0	24,1
Problem med förhållandet till föräldrar	11,9	7,7	16,0
Problem med förhållandet till vänner	12,6	7,2	17,8
Haft oönskat sex	7,4	6,6	8,1
Haft oskyddat sex	12,6	10,5	14,6
Blivit bestulen eller rånad	3,4	3,2	3,5
Råkat i bråk med polisen	5,3	6,7	4,0
Behövt uppsöka sjukhus eller akutmottagning	2,6	2,2	2,9
Kört moped, bil eller annat motorfordon	9,6	11,8	7,5
Åkt moped/bil/motorfordon med berusad	11,5	10,4	12,6
Simmat på djupt vatten	4,8	5,2	4,3
Gy 2	Alla (n=3 339)	Pojkar (n=1 633)	Flickor (n=1 693)
Råkat i gräl	29,8	28,7	31,1
Råkat i slagsmål	11,2	16,1	5,9
Råkat ut för olycka eller skadats	15,0	14,9	15,3
Medvetet skadat dig själv	5,2	5,7	4,6
Medvetet skadat någon annan	6,4	8,4	4,2
Blivit utsatt för våld	8,6	11,8	5,2
Tappat pengar eller andra värdesaker	24,4	22,4	26,5
Förstört saker eller kläder	29,8	27,4	32,4
Problem med förhållandet till föräldrar	8,3	6,4	10,4
Problem med förhållandet till vänner	13,2	8,5	18,2
Haft oönskat sex	9,5	8,9	9,9
Haft oskyddat sex	25,2	23,9	26,5
Blivit bestulen eller rånad	5,1	3,9	6,6
Råkat i bråk med polisen	5,7	6,9	4,3
Behövt uppsöka sjukhus eller akutmottagning	3,5	4,4	2,6
Kört moped, bil eller annat motorfordon	8,6	11,5	5,4
Åkt moped/bil/motorfordon med berusad	12,3	12,5	12,1
Simmat på djupt vatten	6,8	7,7	5,8

a) Fet stil innebär en statistiskt säkerställd skillnad mellan flickor och pojkar ($p < 0.05$).

annan”. Det var däremot ingen signifikant skillnad mellan pojkar och flickor i gymnasiet vad gäller att ”Medvetet skadat [sig] själv”.

Andra problem som inte uppvisade signifikanta skillnader mellan pojkar och flickor i någon årskull var ”Haft oönskat sex” som rapporterades av 7 % i årskurs 9 respektive 9 % i gymnasiet och ”Råkat ut för olycka eller skadats” som rapporterades av 10 % i årskurs 9 och 15 % i gymnasiet.

Sammanfattningsvis var de vanligaste problemen i både årskurs 9 och gymnasiet år 2 att ha ”Förstört saker eller kläder” samt ”Råkat i gräl”. En större andel elever rapporterade problem i gymnasiet jämfört med årskurs 9 vilket antagligen har sin förklaring i sambandet mellan ökad konsumtion och en ökad risk för alkoholrelaterade skador (Taylor m.fl. 2010). Flickorna i årskurs 9 rapporterade fler problem än pojkarna trots att pojkarna har en högre årskonsumtion, dock har flickorna haft en något högre andel som intensivkonsumerat vilket troligen har en större inverkan på risken för alkoholrelaterade problem än vad t.ex. årskonsumtion har (se t.ex. Carlucci m.fl. 1993, Kuntsche m.fl. 2013 och Taylor m.fl. 2010). Självklart kan det vara så att ytterligare faktorer spelar in som inte är undersökta i detta avsnitt.

Vad gäller fördelningen mellan pojkar och flickor så var det i båda årskurserna vanligare bland pojkar att ha ”Råkat i slagsmål”, ”Medvetet skadat någon annan”, ”Blivit utsatt för våld”, ”Råkat i bråk med polisen” samt ”Kört moped, bil eller annat motorfordon”. Det var däremot fler flickor än pojkar som uppgett ”Förstört saker eller kläder”, ”Tappat pengar eller andra värdesaker”, ”Problem med förhållandet till föräldrar” samt ”Problem med förhållandet till vänner”. De negativa konsekvenser som var vanligare bland pojkarna var med andra ord av olaglig art medan de problem som var vanligare bland flickor främst var personliga eller relationella.

Elever som använt narkotika

Isabella Gripe

I det här kapitlet analyseras de elever som någon gång använt narkotika. I tidigare kapitel har utvecklingen för narkotikaerfarenheten redovisats. Resultaten visar att under hela 2000-talet har andelen som använt narkotika bland niondeklassarna legat mellan 5–10 %, nivån har alltså, med få undantag, varit relativt stabil. När det gäller gymnasieeleverna har det hela tiden varit ungefär dubbelt så vanligt med erfarenhet av narkotika jämfört med de yngre eleverna. Fram till 2010 ökade andelen gymnasieelever som någon gång använt narkotika, tydligast var ökningen bland pojkar. De senaste åren har kurvan vänt nedåt igen.

Syftet med det här kapitlet är att följa utvecklingen under 2000-talet och att undersöka om det har skett några förändringar i användningsmönstren. Det som undersöks är vilka typer av narkotiska preparat som används men också aktualiteten och intensiteten i användandet samt förändringar i debutåldern. Syftet är också att undersöka om det finns några skillnader mellan niondeklassarna och gymnasieeleverna med narkotikaerfarenhet.

Det är sedan tidigare väl känt att narkotikaanvändare i högre grad uppvisar andra riskbeteenden så som att dricka mycket alkohol, använda tobak regelbundet eller sniffa och att de också oftare uppvisar andra riskfaktorer knutna till individ, familj, skola och samhället i övrigt (El-Khoury m.fl. 2005). Detta har även analyserats utifrån CAN:s skoldata, då med fokus på elever som använt s.k. nätdroger. Resultaten visade att elever med erfarenhet av såväl traditionell narkotika som nätdroger låg betydligt högre vad gäller användningen av flera andra substanser och andra riskfaktorer, jämfört med hela populationen (Henriksson & Leifman 2013). Elever med narkotikaerfarenhet är alltså i flera avseenden en mer utsatt grupp i jämförelse med sina jämnåriga kamrater.

Mot bakgrund av ovanstående är ett annat syfte att undersöka hur konsumtionen av andra substanser ser ut bland eleverna med narkotikaerfarenhet. Precis som för användningsmönstren är ett syfte att undersöka om det finns några skillnader mellan de undersökta åldersgrupperna när det gäller användningen av andra substanser. Detta har gjorts genom att titta närmare på *livstidsprevalens av sniffning, användning av läkemedel tillsammans med alkohol, användning av lugnande läkemedel utan recept* samt att *storkonsumera*

Tabell 19. Antal elever som använt narkotika i årskurs 9 och gymnasiet, år 2. Bastal. 2000–2013.

	Årskurs 9	Gymnasiets år 2
2000	455	..
2001	503	..
2002	438	..
2003	376	..
2004	396	655
2005	376	662
2006	304	564
2007	300	658
2008	300	614
2009	415	677
2010	405	725
2011	386	626
2012A	314	586
2012B	335	632
2013	325	733

*alkohol*⁶ och att vara *daglig tobaksanvändare* bland eleverna med narkotikaerfarenhet jämfört med hela populationen. Genom att skapa ett index av dessa fem substanser undersöks också hur vanligt det är att flera av dessa riskbeteenden samvarierar, exempelvis att man storkonsumerar alkohol, använde tobak dagligen och har sniffat.

Kapitlet inleds med ett avsnitt om användningsmönstren där aktualiteten och intensiteten i narkotikaanvändandet beskrivs. Det första avsnittet behandlar även vilka typer av narkotiska preparat som används samt debutåldern. Därefter följer ett avsnitt som närmare beskriver konsumtionen av andra substanser. I det första avsnittet analyseras endast de elever som använt narkotika, i det andra avsnittet jämförs narkotikaanvändarna med hela populationen. Eftersom bastalen är förhållandevis små görs analyserna på pojkar och flickor sammanslaget. Bastalen redovisas i tabell 19 ovan.

Användningsmönster

I det här avsnittet studeras endast niondeklassare och gymnasieelever som uppgett att de någon gång prövat narkotika. Ett sätt att beskriva utvecklingen bland dem med narkotikaerfarenhet är att titta närmare på aktualiteten i användandet. En vanlig metod att göra detta på är att titta på 30-dagarsprevalensen, ett mått som syftar till att skatta ett pågående bruk (EMCDDA 2013). Framförallt bland niondeklassarna får man dock räkna med att an-

⁶ Att dricka minst 9 standardglas (flickor) respektive 14 (pojkar) i veckan. Ett standardglas innehåller 12 g alkohol.

vändning de senaste 30 dagarna även kan inkludera personer vars narkotikadebut ligger nära tillbaka i tiden och inte nödvändigtvis säger något om användningen är pågående eller inte.

I årets undersökning svarade lite drygt 30 % av de som använt narkotika i årskurs 9 att de hade gjort så under de senaste 30 dagarna. Det är en viss ökning jämfört med början av 00-talet. Bland gymnasieeleverna med narkotikaerfarenhet har andelen som använt de senaste 30 dagarna legat runt 20 %, i år var nivån något högre, 24 %. Det var alltså vanligare bland niondeklassarna att ha ett aktuellt narkotikabruk, definierat som användning de senaste 30 dagarna.

För att komplettera bilden av vilka förändringar som skett i användningsmönstren har andelen som använt narkotika sex gånger eller mer undersökts. Detta är ett mått som ringar in de elever som använt narkotika vid mer än enstaka tillfällen, och syftar därmed till att i någon mening fånga ett mer etablerat användningsmönster. Vad gäller andelen som använt narkotika sex gånger eller mer visar diagram 11a på en uppgång bland de narkotikaerfarna niondeklassarna. Tydligast är uppgången de fem senaste åren, i årets undersökning låg nivån på 44 %. Detta tyder på att andelen av de narkotikaerfarna som fortsätter att experimentera med narkotika har blivit större i årskurs 9. Uppgången har skett under en period när andelen med narkotikaerfarenhet totalt sett legat relativt stabil. I gymnasiet var andelen som gjort detta ungefär den samma som i årskurs 9. Bland gymnasieeleverna syntes dock inte samma uppgång utan nivån har legat runt 40 % (diagram 11b).

För att mäta vid vilken ålder narkotikadebuten sker ställs en fråga om hur gammal man var första gången man använde cannabis. I det här kapitlet har utvecklingen av andelen som debuterat med cannabis vid 14 års ålder eller tidigare undersökts närmare för att belysa ännu en aspekt av eventuella förändringar i gruppen som använt narkotika. Bland niondeklassarna med narkotikaerfarenhet har andelen som gjort en tidig cannabisdebut legat runt 40 %, mest avvikande var nivån 2003 då över hälften svarade att de testat cannabis vid 14 års ålder eller tidigare. I årets undersökning svarade knappt 42 % att de gjort en tidig debut. Bland gymnasieeleverna var nivån som högst 2005 och 2006 för att sedan sjunka och från och med 2008 stabilisera sig runt 12–13 %. Nivåerna bland de äldre eleverna har alltså hela tiden varit betydligt lägre än bland niondeklassarna. Att debutåldern är högre på gymnasiet beror helt enkelt på att många narkotikaerfarna i denna årskurs debuterat efter nian.

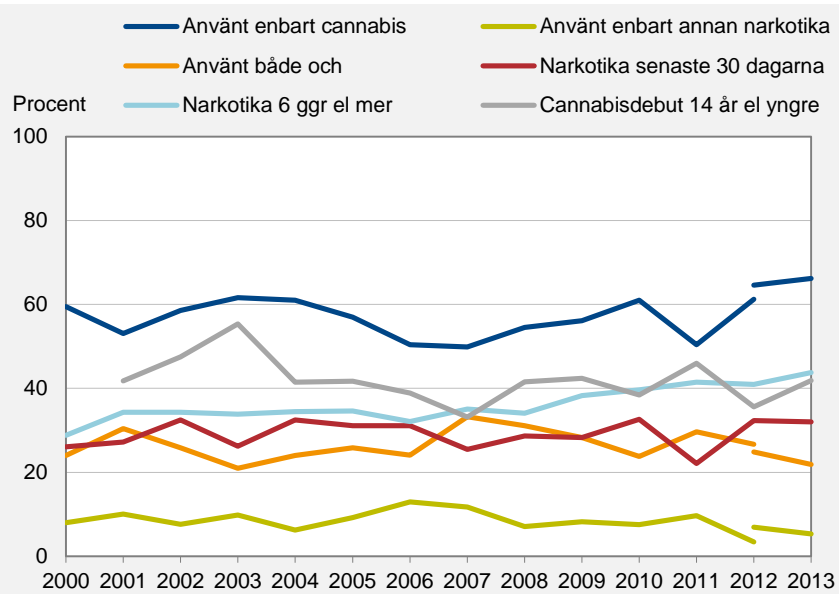


Diagram 11a. Användningsmönster bland dem som använt narkotika. Årskurs 9. (Fr.o.m. 2012 räknas Spice som cannabis). 2000–2013.

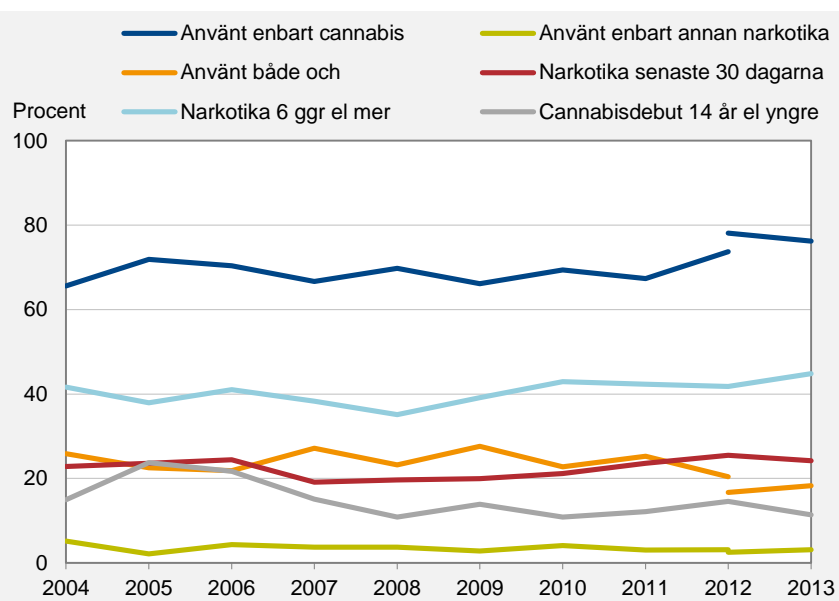


Diagram 11b. Användningsmönster bland dem som använt narkotika. Gymnasiets år 2. (Fr.o.m. 2012 räknas Spice som cannabis). 2004–2013.

Ett annat sätt att belysa om det skett några förändringar i gruppen med narkotikaerfarenhet är att undersöka vilka narkotiska preparat som är populärast. Preparatfrågan har genomgått vissa förändringar genom åren, den största förändringen gjordes 2012 då ”spice (eller liknande rökmixar)” lades till som ett alternativ. Denna fråga syftar till att fånga in elever som provat syntetiska cannabinoider, något som visat sig vara relativt vanligt bland skolungdomar med narkotikaerfarenhet (se kapitlet *Narkotika*). För att beskriva vilka sorters preparat som varit populärast har tre grupper skapats utifrån hur eleverna har svarat på frågan om vilket slag av narkotika de har använt. De kategorier som beskrivs nedan är; *De som endast använt cannabispreparat* (hasch och/eller marijuana och/eller spice), *de som enbart använt annan narkotika* (samtliga narkotiska preparat utom hasch, marijuana, spice och ”vet ej”) och *de som använt både och* (cannabis och annan narkotika).

När det gäller preferenserna för olika sorters narkotika bland de niondeklassare som någon gång använt narkotika är cannabis helt klart vanligast. Sett till utvecklingen från 2000 fram till 2013 har andelen bland dem med narkotikaerfarenhet som enbart använt cannabispreparat legat ungefär mellan 50–65%. En nedgång skedde mellan 2004 och 2007, då den lägsta nivån uppmättes (49,9 %). Därefter ökade åter andelen som endast använt cannabis successivt fram till idag, med undantag av en tillfällig nedgång 2011. Nivån idag ligger på ungefär 66 %. Till viss del beror ökningen de senaste två mättillfällena på att spiceanvändarna nu inkluderas i definitionen av cannabisanvändare, men även utan dessa ligger andelen som endast använt cannabispreparat högre idag jämfört med mitten av 00-talet.

Niondeklassare med narkotikaerfarenhet som endast använt annan narkotika är en betydligt mindre grupp, 2013 var det endast 5 % som enbart använt annan narkotika. I början av mätperioden låg nivån på 10 % eller strax där under, sedan skedde en ökning som kulminerade 2006 (13 %). Jämfört med detta toppår har nivåerna mer än halverats. Gruppen som använt både och (cannabis och annan narkotika) var också betydligt mindre än de rena cannabisanvändarna. Utvecklingen för gruppen som använt både och är nästan spegelvänd mot utvecklingen för cannabisanvändarna på så sätt att när användningen av enbart cannabis ökar tycks användningen av både cannabis och annan narkotika minska. Tydligast är detta mönster från år 2007 då användningen av både och (cannabis och annan narkotika) började minska för att sedan landa på 22 % i 2013 års mätning.

När det gäller gymnasieeleverna som använt narkotika har nivån varit relativt oförändrad med avseende på vilken typ av narkotika som använts. Jämfört med niondeklassarna var det en något större andel som enbart använt cannabispreparat. Användningen av enbart annan narkotika har legat runt 3–4 % de senaste åren. Användningen av både och (cannabis och annan narkotika) har minskat de senaste åren och låg 2013 på 18 %. När det gäller användningen av enbart annan narkotika och erfarenheten av att ha använt både och var ni-

våerna lägre i gymnasiet jämfört med i årskurs 9. Mönstret att användningen av enbart cannabis är spegelvänd mot användningen av både och (cannabis och annan narkotika), syns tydligt även i gymnasiet.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att gruppen niondeklassare som använt narkotika fram till idag förändrats på så sätt att det är en ökande andel som enbart använt cannabis och att andelen som har använt narkotika vid flera tillfällen har ökat. Bland gymnasieeleverna syns inte samma tydliga förändringar över tid. Det är däremot tydligt att de narkotikaerfarna gymnasieeleverna låg på en lägre nivå än niondeklassarna med narkotikaerfarenhet när det gäller användning de senaste 30 dagarna, att ha använt annan narkotika och att ha använt både och. Viktigt att hålla i minnet är dock att andelen med narkotikaerfarenhet är betydligt större i gymnasiets år 2, vilket innebär att om man jämför samtliga gymnasieelever med samtliga niondeklassare är nivåerna totalt sett högre bland gymnasieeleverna.

Att ha debuterat med narkotika redan i årskurs 9 tycks alltså ha betydelse för användningsmönstren, framför allt vad gäller användning de senaste 30 dagarna och vilka typer av narkotikapreparat som används. Att det är en skillnad mellan dem som debuterat tidigt och dem som debuterat senare med narkotika bekräftas när gymnasieeleverna med narkotikaerfarenhet studeras utifrån debutålder.

I tabell 20 nedan redovisas skillnaden mellan de gymnasieelever som 2013 debuterat med cannabis när de var 15 år eller yngre och dem som debuterar när de var 16 år eller äldre. Tabellen visar att de gymnasieelever med lägre debutålder i flera avseenden uppvisade användningsmönster som liknade de narkotikaerfarna i årskurs nio. Skillnaderna var störst när det gäller att ha använt narkotika sex eller fler gånger och att ha använt både och. Bland gymnasieeleverna tycks alltså en tidig cannabisdebut hänga samman med mera omfattande narkotikaerfarenheter.

Tabell 20. Användningsmönster bland dem som använt narkotika uppdelat på debutålder för cannabis. Gymnasiet, år 2. 2013

	Cannabisdebut 15 år eller yngre	Cannabisdebut 16 år eller äldre
Använt enbart cannabis ^{a)}	60,9	85,7
Använt enbart annan narkotika ^{a)}	1,9	0,5
Använt både och ^{a)}	35,9	12,0
Narkotika senaste 30 dagarna	26,9	23,0
Narkotika 6 ggr eller mer	65,1	38,0

a) Summerar ej till 100 % eftersom "ej svar" och "vet ej" inte redovisas.

Användningen av andra substanser

För att närmare analysera gruppen som använt narkotika har det också undersökts hur de skiljer sig jämfört med hela populationen vad gäller andra riskbeteenden i form av att ha använt andra skadliga substanser och om detta har förändrats över tid.

Som väntat var nivåerna när det gäller samtliga undersökta substanser (livstidsprevalens av sniffning, använt läkemedel tillsammans med alkohol, använt receptbelagda lugnande läkemedel utan recept, att storkonsumera alkohol och använda tobak dagligen) avsevärt mycket högre i gruppen som någon gång använt narkotika jämfört med hela populationen av niondeklassare (tabell 21a). Störst var skillnaden när det gäller sniffning. I årets undersökning var det nästan sju gånger vanligare bland niondeklassarna med narkotikaerfarenhet att ha sniffat jämfört med hela populationen.

Intressant är att utvecklingen över tid för de undersökta substanserna följer samma nedåtgående trend bland både niorna med narkotikaerfarenhet och i hela populationen niondeklassare. Undantaget är användningen av lugnande läkemedel utan recept, där syns en nedgång i hela populationen, men bland eleverna med narkotikaerfarenhet är nivån idag den samma som för 13 år sedan. Även om användningen av de undersökta substanserna minskar också bland de narkotikaerfarna niondeklassarna är det dock så att den relativa nedgången inte alls varit lika stor bland niondeklassarna som använt narkotika jämfört med hela populationen.

När det gäller gymnasieeleverna är mönstret det samma som bland niondeklassarna på så sätt att nivåerna på de undersökta riskbeteendena var högre bland eleverna med narkotikaerfarenhet, jämfört med hela gruppen gymnasieelever, vilket redovisas i tabell 21b. Bland gymnasieeleverna återfanns den största skillnaden mellan dem med narkotikaerfarenhet och hela populationen i användningen av receptbelagda lugnande läkemedel utan recept. Detta var nästan fyra gånger så vanligt bland gymnasieeleverna med narkotikaerfarenhet, jämfört med samtliga gymnasieelever.

Värt att notera är att det inte går att urskilja någon lika tydlig skillnad i nedgången mellan dem med narkotikaerfarenhet respektive hela populationen i den här åldersgruppen. Även om nivåerna som sagt är högre bland gymnasieeleverna med narkotikaerfarenhet följer nedgångarna samma mönster och är relativt sett ungefär lika stora. Undantaget är sniffningen där nedgången till och med varit större bland narkotikaerfarna gymnasieelever, jämfört med hela populationen. Användningen av lugnande läkemedel utan recept sticker ut genom att ha ökat i båda grupperna, men den största ökningen har skett i hela populationen gymnasieelever, om än från låga nivåer.

Tabell 21a. Erfarenhet av andra substanser. Årskurs 9. 2000–2013.

	Sniffat ^{a)}	Läkemedel tillsammans med alkohol	Sömn- eller lugnande läkemedel utan recept	Daglig tobaks- konsumtion	Stor- konsumtion av alkohol
Elever som använt narkotika					
2000	41,4	38,8	19,6	60,0	46,3
2001	41,8	35,6	22,1	57,9	43,1
2002	34,8	32,1	22,5	56,9	48,6
2003	38,7	30,9	25,8	53,9	42,6
2004	36,5	27,1	16,8	53,7	47,2
2005	41,6	30,6	17,8	47,9	50,3
2006	38,9	30,9	16,7	46,4	41,4
2007	35,8	32,7	21,8	46,3	43,8
2008	32,7	27,6	22,1	44,1	43,7
2009	39,4	31,3	18,8	49,1	44,1
2010	30,3	23,1	16,4	45,7	34,2
2011	30,1	20,4	20,1	44,3	34,7
2012A	25,1	27,2	17,1	40,2	33,3
2012B	37,3	24,6	19,4	33,4	35,6
2013	27,0	19,6	20,0	33,1	26,0
Relativ förändring 2000–2012	-35%	-49%	+2%	-45%	-44%
Samtliga elever					
2000	8,5	9,4	4,2	15,6	13,0
2001	7,9	8,3	4,4	16,5	12,4
2002	7,7	7,5	4,5	16,0	11,9
2003	7,3	6,4	4,5	14,3	10,9
2004	7,0	5,7	2,7	12,5	11,7
2005	7,8	5,5	2,9	12,5	11,9
2006	6,7	5,4	2,7	11,6	10,9
2007	4,7	5,2	3,0	9,6	9,4
2008	4,8	5,4	3,2	9,5	10,2
2009	6,0	5,9	3,3	10,3	9,4
2010	4,9	4,8	2,9	10,1	7,8
2011	3,8	4,1	3,0	8,6	7,2
2012A	2,9	4,0	2,3	7,1	6,1
2012B	6,1	4,0	2,7	6,2	6,3
2013	4,0	3,4	3,3	5,1	4,4
Relativ förändring 2000–2012	-53%	-64%	-22%	-67%	-66%

a) Statistisk säkerställd skillnad mellan gamla (2012A) och nya (2012B) formuläret.

Tabell 21b. Erfarenhet av andra substanser. Gymnasiet, år 2. 2004–2013.

	Sniffat ^{a)}	Läkemedel tillsammans med alkohol	Sömn- eller lugnande läkemedel utan recept	Daglig tobaks-konsumtion	Stor-konsumtion av alkohol
Elever som använt narkotika					
2004	22,0	20,4	..	52,0	46,1
2005	24,4	20,8	15,0	48,2	46,8
2006	24,7	22,3	15,5	48,3	47,9
2007	21,2	17,4	14,4	44,4	44,6
2008	20,3	19,6	14,1	43,4	45,9
2009	19,7	21,3	15,2	45,2	44,8
2010	18,9	18,5	15,1	43,3	42,1
2011	18,8	20,7	15,2	47,1	35,4
2012A	14,0	19,9	16,1	44,3	34,5
2012B	23,0	19,5	12,6	34,9	36,7
2013	17,3	16,2	15,2	35,3	25,0
Relativ förändring 2000–2012	-21%	-20%	+1%	-32%	-46%
Samtliga elever					
2004	5,1	6,9	..	20,1	18,4
2005	6,2	6,9	3,5	20,4	19,9
2006	6,4	7,7	3,7	19,8	22,0
2007	4,6	6,2	3,7	18,7	19,7
2008	4,9	6,9	4,1	16,3	17,5
2009	4,9	7,2	4,2	18,2	18,3
2010	4,4	6,7	4,2	18,1	17,9
2011	4,2	7,0	3,8	17,6	15,6
2012A	3,5	6,4	4,2	16,3	14,9
2012B	6,2	6,3	3,7	14,5	14,6
2013	5,0	5,2	4,2	13,6	10,3
Relativ förändring 2000–2012	-2%	-25%	+18%	-32%	-44%

a) Statistisk säkerställd skillnad mellan gamla (2012A) och nya (2012B) formuläret.

Något som också blir tydligt när niondeklassarna och gymnasieeleverna jämförs är att bland eleverna med narkotikaerfarenhet ligger gymnasieeleverna lägre än niondeklassarna på flera av de undersökta substanserna. Detta gäller för livstidsprevalens av sniffning, använt läkemedel tillsammans med alkohol och använt lugnande läkemedel (utan recept). När det gäller daglig tobaks-konsumtion och storkonsumtion av alkohol var skillnaderna små mellan gymnasieeleverna och niondeklassarna med narkotikaerfarenhet. Om man istället ser till hela populationerna av niondeklassare och gymnasieelever uppvisar gymnasieeleverna genomgående högre prevalenser jämfört med niondeklassarna.

Återigen pekar resultaten på att det är skillnad på elever som skaffat sig narkotikaerfarenhet redan i årskurs 9 jämfört med motsvarande grupp i gymnasiets år 2. Att ha gjort en tidig narkotikadebut samvarierar med användningen av andra substanser. Detta bekräftas när gymnasieeleverna med narkotikaerfarenhet studeras utifrån debutålder. Tabell 22 nedan visar skillnaden mellan eleverna som cannabisdebuterat när de var 15 år eller yngre respektive 16 år eller äldre. För samtliga undersökta substanser låg gymnasieeleverna som cannabisdebuterat vid 15 års ålder eller yngre högre än dem som gjort en senare debut. För livstidsprevalens av sniffning, använt läkemedel tillsammans med alkohol och använt lugnande läkemedel utan recept låg användningen ungefär i nivå med de narkotikaerfarna niondeklassarna.

Tabell 22. Erfarenhet av andra substanser bland dem som använt narkotika, uppdelat på cannabisdebutålder. Gymnasiet, år 2. 2013.

	Cannabisdebut 15 år eller yngre	Cannabisdebut 16 år eller äldre
Sniffat	30,2	12,3
Läkemedel tillsammans med alkohol	24,0	13,5
Läkemedel utan recept	27,4	9,8
Daglig rökning	47,5	31,1
Storkonsumtion	37,2	19,9
3–5 substanser	25,8	8,7

Om man istället tittar på hur vanligt det är att ha använt tre eller flera av de undersökta substanserna (oavsett vilka) visar tabell 23 att det som väntat var betydligt vanligare bland niondeklassarna med narkotikaerfarenhet jämfört med hela gruppen niondeklassare (15 respektive 2 %). Att ha använt tre substanser eller fler har minskat både bland eleverna med narkotikaerfarenhet och i hela populationen. Men precis som för flertalet enskilda substanser har minskningen varit relativt sett större bland samtliga niondeklassare jämfört med bland eleverna med narkotikaerfarenhet. Även bland gymnasieeleverna var det vanligare bland dem med narkotikaerfarenhet att ha använt tre eller flera av de undersökta substanserna. Bland gymnasieeleverna med narkotikaerfarenhet uppgav 2013 13 % detta, att jämföra med 3 % i hela populationen. Andelen som använt tre substanser eller fler har minskat även bland eleverna i årskurs 2 på gymnasiet men till skillnad från bland niondeklassarna har minskningen varit störst bland gymnasieeleverna med narkotikaerfarenhet. Skillnaderna var dock förhållandevis små. När eleverna med narkotikaerfarenhet jämförs mellan åldersgrupperna framkommer att det var något vanligare bland niondeklassarna att ha använt tre preparat eller fler jämfört med bland eleverna i årskurs 2 på gymnasiet. Sett till hela populationen var förhållandet de omvända. Även när det gäller att ha använt tre eller flera substanser uppvisade de narkotikaerfarna gymnasieeleverna som debuterat med canna-

bis före 16 års ålder högre nivåer än dem som debuterat senare (tabell 22). Detta bekräftar att debutåldern samvarierar inte bara med användningen av enskilda substanser utan också med att ha erfarenhet av flera substanser.

Tabell 23. Andel som har erfarenhet av minst 3 av 5 substanser ^{a)}. Årskurs 9 och gymnasiet, år 2. 2013.

	Årskurs 9		Gymnasiet, år 2	
	Elever som använt narkotika	Samtliga elever	Elever som använt narkotika	Samtliga elever
	3–5 substanser	3–5 substanser	3–5 substanser	3–5 substanser
2000	34,9	5,4
2001	34,3	5,1
2002	33,0	4,6
2003	32,4	4,4
2004	28,1	3,4
2005	31,8	3,9	20,0	4,1
2006	29,0	3,4	22,6	4,9
2007	29,3	2,8	18,2	3,9
2008	26,3	2,9	18,8	3,9
2009	29,9	3,4	18,0	4,0
2010	18,6	2,5	17,3	4,2
2011	23,2	2,6	18,3	4,1
2012A	20,7	1,8	16,8	3,8
2012B	19,5	2,0	14,3	3,1
2013	15,3	1,5	13,3	2,9
Relativ förändring 2000–2012	-56%	-72%	-33%	-29%

a) Livstidsprevalens av sniffning, användning av läkemedel tillsammans med alkohol, användning av sömn- eller lugnande läkemedel utan recept, storkonsumtion av alkohol och daglig tobakskonsumtion.

Avslutningsvis kan man konstatera att när det gäller användningen av de fem undersökta substanserna ligger eleverna med narkotikaerfarenhet som väntat högre än övriga populationen, detta gäller i både årskurs 9 och i gymnasiet årskurs 2. Analyserna visar också att de nedgångar som har skett har varit mindre bland niondeklassarna med narkotikaerfarenhet jämfört med samtliga niondeklassare. Detta mönster återfanns inte bland eleverna i årskurs 2 på gymnasiet. Gymnasieeleverna skiljer sig även från niondeklassarna på så sätt att användningen av lugnande läkemedel har ökat både bland samtliga elever och bland eleverna med narkotikaerfarenhet. Bland niondeklassarna har detta bara ökat bland dem med narkotikaerfarenhet.

Slutsatser

Resultaten visade på vissa skillnader mellan niondeklassarna och gymnasieeleverna med narkotikaerfarenhet när det gäller användningsmönstren. I flera avseenden fanns indikationer på att niondeklassarna uppvisade ett mer avancerat narkotikabruk bl.a. med avseende på användning de senaste 30 dagarna och användning av annan narkotika än cannabis. Viktigt att hålla i minnet är att andelen med narkotikaerfarenhet var betydligt större i gymnasiets år 2, i grova drag dubbelt så stor. Att nivåerna i vissa fall var högre bland niondeklassarna med narkotikaerfarenhet betyder alltså inte att beteendet var det sett till samtliga niondeklassare, tvärtom var de undersökta beteendena vanligare sett till samtliga gymnasieelever.

Att ha använt narkotika vid sex eller fler tillfällen visade inte på några större skillnader mellan åldersgrupperna gällande nivåerna 2013. Däremot syntes en ökning av andelen som använt narkotika vid flera tillfällen bland niondeklassarna med narkotikaerfarenhet. Detta tyder på att niondeklassare med narkotikaerfarenhet går mot att bli en grupp med ett något mer omfattande bruk, med avseende på frekvens, snarare än att bestå av personer som experimenterat med narkotika vid enstaka tillfällen. Denna utveckling syntes inte bland gymnasieeleverna med narkotikaerfarenhet, bland dessa har användningsmönstren istället varit stabila, även om gruppen narkotikaerfarna i sig ökat något i storlek under den undersökta perioden.

Dessa resultat kan tyckas något förvånande med tanke på att gymnasieeleverna i någon mån haft längre tid på sig att etablera ett mer avancerat narkotikabruk. En förklaring är att många av narkotikaanvändarna i gymnasiet är relativt nytillkomna (och därmed inte lika etablerade) användare. Detta bekräftas av att andelen som hade debuterat med cannabis vid 14 år eller tidigare var låg bland gymnasieeleverna. En annan indikation på att när debuten inträffade är av betydelse, är att det var stora skillnader med avseende på användningsmönstren mellan de gymnasieelever som debuterat innan de började gymnasiet (15 år eller yngre) jämfört med dem som debuterat senare.

Resultaten visade också att eleverna med narkotikaerfarenhet, i båda åldersgrupperna, i högre grad uppvisade andra riskbeteenden i form av användning av andra substanser, vilket bekräftar tidigare forskningsresultat (se t.ex. El-Khouri m.fl. 2005). Även här är det viktigt att hålla i minnet att andelen med narkotikaerfarenhet var större i gymnasiets år 2 och att sett till hela populationen var de undersökta riskbeteendena vanligare bland gymnasieeleverna. Intressant var att det bland niondeklassarna fanns tydliga skillnader i utveckling mellan dem med narkotikaerfarenhet respektive hela populationen. I båda grupperna minskade användningen av de undersökta substanserna, men den relativa nedgången var inte alls lika stor bland niondeklassarna som använt narkotika jämfört med hela populationen. Det tycks alltså ha skett en

viss polarisering bland niondeklassarna i och med att de narkotikaerna eleverna inte i samma utsträckning följt med i den nedgång som skett i hela populationen.

Värt att notera är att det inte gick att urskilja någon lika tydlig skillnad i nedgången mellan eleverna med narkotikaerfarenhet och hela populationen bland gymnasieeleverna. Även om nivåerna som sagt var högre bland gymnasieeleverna med narkotikaerfarenhet följde nedgångarna samma mönster och var relativt sett ungefär lika stora.

Något som också var tydligt när niondeklassarna och gymnasieeleverna jämfördes var att bland eleverna med narkotikaerfarenhet låg gymnasieeleverna lägre än niondeklassarna på flera av de undersökta substanserna. Det framkom också att det var något vanligare bland niondeklassarna att ha använt tre substanser eller fler jämfört med eleverna i årskurs 2 på gymnasiet. Detta är ytterligare en indikation på att niondeklassarna med narkotikaerfarenhet är mer belastade när det kommer till användningen av andra substanser, jämfört med samma grupp gymnasieelever. Om man istället ser till hela populationerna av niondeklassare och gymnasieelever uppvisade gymnasieeleverna genomgående högre prevalenser jämfört med niondeklassarna.

Sammantaget visade resultaten att niondeklassarna med narkotikaerfarenhet på flera sätt var mer avvikande från hela populationen vad gäller övriga drogvanor och att denna avvikelse befästs alltmer eftersom de halkat efter i trenden mot ett minskat användande av andra substanser. Dessutom ökade andelen som använt narkotika sex gånger eller mer vilket också är ett tecken på att gruppen blivit mer belastad. Denna utveckling syntes inte bland gymnasieeleverna. Till skillnad mot niondeklassarna har andelen med narkotikaerfarenhet ökat något bland gymnasieeleverna men detta tycks alltså inte ha någon betydelse för användningsmönstren eller användningen av andra substanser. Detta tyder på att ha gjort en tidig narkotikadebut fortsatt är förknippat med andra problem och att detta förhållande i viss mån har stärkts över tid. Att en tidig narkotikadebut är förknippat med andra riskbeteenden bekräftas av att det även bland gymnasieeleverna syns stora skillnader om man jämför dem som cannabisdebuterat före 16 år med dem som gjort det senare.

Regionala skillnader

Isabella Gripe, Clara Henriksson & Siri Nyström Thor⁷

I detta kapitel analyseras den regionala utvecklingen av drogvanorna i årskurs 9. Ett antal utvalda variabler följs för att skapa en lättöverskådlig bild av den regionala utvecklingen, först för alkohol, därefter för tobak och sist i kapitlet för narkotika. Ytterligare ett syfte är att undersöka om spridningen mellan länen har förändrats över tid, det vill säga om det skett förändringar i ungdomarnas drogvanor länen emellan.

I första delen av detta kapitel beskrivs utvecklingen av årskursnioelevernas alkohol-, tobaks- och narkotikavanor i sex regioner som tillsammans innefattar hela Sverige. Regionerna består av länen Skåne, Västra Götaland, Stockholm samt övriga län uppdelade i tre regioner; Södra Sverige (Jönköping, Kronoberg, Kalmar, Gotland, Blekinge och Halland), Mellersta Sverige (Uppsala, Södermanland, Östergötland, Värmland, Örebro, Västmanland, Dalarna och Gävleborg) samt Norra Sverige (Västernorrland, Jämtland, Västerbotten och Norrbotten). Regionen Södra Sverige inkluderar med andra ord enbart de delar av södra Sverige som inte ingår i någon av här listade övriga regioner.

Utvecklingen för ANT-vanorna i de sex regionerna redovisas i den mån det går från år 1989 och beskrivs med hjälp av tvåårsgenomsnitt. Tvåårsgenomsnitt innebär i detta sammanhang att två års resultat läggs ihop och skapar ett gemensamt medelvärde. År 2000 går av tekniska skäl inte att redovisa på region varför år 1999 och 2001 fått utgöra ett tvåårsgenomsnitt. Spridningsanalysen över län beskrivs med måttet standardavvikelse och i dessa analyser är data indelat i treårsklasser i syfte att erhålla tillräckligt stora grupper antalsmässigt. Även i denna analys utgår år 2000 eftersom inte heller län kan redovisas detta år.

I syfte att fokusera på skillnader mellan regioner och län redovisas resultaten sammanslaget för pojkar och flickor, men i de fall utvecklingen dem emellan skiljer sig åt nämns detta i texten.

I tidigare rapporter har drogutvecklingen för ungdomar på regional nivå redovisats (se t.ex. Henriksson och Leifman 2011) men då enbart för 2000-talet och i glidande treårsmedelvärden. Henriksson och Leifman (2011) beskriver

⁷ Isabella Gripe har skrivit avsnittet om narkotika, Clara Henriksson om tobak och Siri Nyström Thor avsnittet om alkohol.

Tabell 24. Bastal i respektive region i årskurs 9. Oviktat. 1989–2013^a).

	Stockholm	Västra Götaland	Skåne	Södra Sverige	Mellersta Sverige	Norra Sverige
1989–1990	2006	1791	1485	1809	3317	1259
1991–1992	1866	1863	1623	1780	3313	1249
1993–1994	1964	1976	1488	1792	3174	1356
1995–1996	1649	2036	2038	1328	2129	2411
1997–1998	1583	1936	1981	1182	2146	2288
1999–2001	1878	1762	1730	1603	1832	1829
2002–2003	2011	1742	1595	1854	1812	1501
2004–2005	2136	1825	1691	1776	1806	1608
2006–2007	1797	1694	1483	1782	1788	1631
2008–2009	1981	1701	1197	1573	2298	1161
2010–2011	1861	1618	1554	1564	1485	1325
2012–2013	1884	1523	1570	1693	1759	1563

a) År 2000 utgår pga. bristfällig information om region i datamaterialet.

bland annat att det finns stora regionala skillnader avseende alkoholkonsumtion, små skillnader sett till tobakskonsumtion samt stora skillnader i narkotikaerfarenhet där störst andel elever använt narkotika i Stockholm och i Skåne. En beskrivning och analys av utvecklingen för niondeklassare från 1989 har dock aldrig tidigare presenterats, vilket gör denna redovisning unik.

Alkohol

När det gäller vuxnas regionala alkoholvanor har en högre alkoholkonsumtion bland annat konstaterats förekomma i Stockholm, Skåne och Västra Götaland medan en lägre konsumtion uppmätts i norrlandslänen (Ramstedt m.fl. 2013). Vi vet dock mindre om ungas regionala alkoholvanor och dess utveckling. Därför redovisas i detta avsnitt den regionala utvecklingen i årskurs 9 för andelen alkoholkonsumenter, den totala alkoholkonsumtionen samt andelen intensivkonsumenter under perioden 1989–2013.

Sedan 1997 har eleverna fått svara på om de någon gång druckit smugglad sprit och även denna variabls utveckling redovisas i detta avsnitt. Erfarenhet av smugglad sprit ställs sedan mot erfarenhet av hemtillverkad sprit, denna fråga inkluderades i undersökningen år 1991.

Under de senaste 25 åren har många förändringar skett inom alkoholpolitiken. Sedan 2004 finns exempelvis inga bestämda kvoter för tillåten alkoholinförsel för privat bruk, även om avskaffningen av kvoterna inleddes redan år 1995 (Trolldal 1998). Längre öppettider på Systembolaget har inneburit ökad tillgänglighet och dessutom har realpriserna för alkohol sjunkit. För starköl sjönk de under hela 90-talet fram till 2007 och för vin och sprit har priserna sjunkit sedan början på 2000-talet (www.andtindikatorer.se). Det har även

blivit tillåtet med reklam för alkoholdrycker svagare än 15 volymprocent i svenska tidningar (SFS 2003:166) och antalet serveringstillstånd har ökat kraftigt (Statens folkhälsoinstitut 2012). Även om dessa förändringar riktats mot den vuxna befolkningen över 18 år, är det möjligt att också ungdomars alkoholvanor påverkats.

Skolelevers erfarenhet av smugglad och hemtillverkad sprit är av intresse eftersom det är en källa till alkohol som inte kan regleras med hjälp av de vanliga alkoholpolitiska styrmedlen såsom åldersgränser för inköp. Tillgången till smugglad sprit har sannolikt påverkats av de avskaffade införselkvoterna. I rapporten över skolelevers drogvanor 2012 (Leifman, m.fl. 2013) åskådliggörs hur den smugglade alkoholen blivit vanligare under 2000-talet samtidigt som den hemtillverkade minskat. I vuxenundersökningar har smugglad alkohol visat sig vara vanligast i södra Sverige (Ramstedt m.fl. 2010) och tidigare redovisningar av skolelevers drogvanor (se t.ex. Hvitfeldt & Rask 2007) visar på skillnader mellan regionerna för att ha druckit smugglad och hemtillverkad sprit.

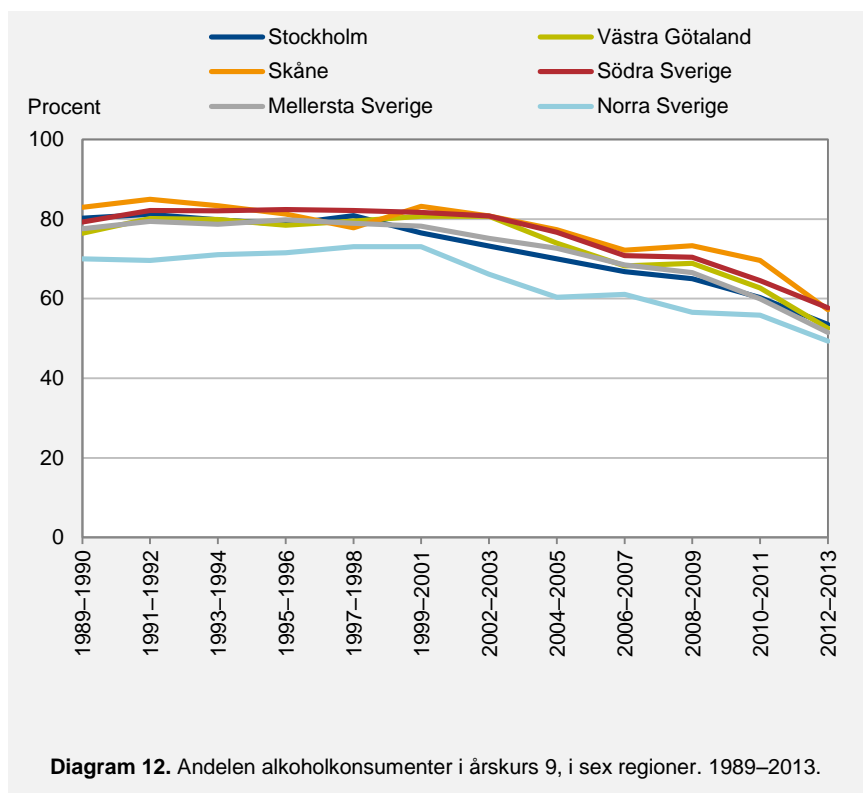
Utvecklingen av andelen alkoholkonsumenter, den totala alkoholkonsumtionen samt andelen intensivkonsumenter bland eleverna i riket som helhet redovisades tidigare i denna rapport och där framgick bland annat att andelen alkoholkonsumenter och volymen konsumerad alkohol har sjunkit under 2000-talet.

Alkoholkonsumenter

För att bli klassificerad som alkoholkonsument⁸ i detta kapitel gäller att eleven på kvantitet och frekvensfrågorna ska ha uppgett att den druckit någon mängd alkohol senaste 12 månaderna (före 2012 någon gång i livet). I riket som helhet började minskningen av andelen elever som uppgett att de druckit alkohol i början av 00-talet. Nedgången i början på 00-talet syns även i samtliga sex regioner.

I diagram 12 syns hur andelen alkoholkonsumenter i Norra Sverige under hela perioden ligger på en lägre nivå än i övriga regioner. Skåne och Södra Sverige är de regioner som oftare än andra uppvisat en högre andel alkoholkonsumenter. Störst skillnad mellan regionerna var det i början av 00-talet då minskningen av andelen konsumenter skedde något tidigare i Norra och Mellersta Sverige samt i Stockholm. Mot slutet av mätperioden låg andelen alkoholkonsumenter i Norra Sverige närmare övriga regioner än tidigare.

⁸ I kapitlet över den nationella alkoholutvecklingen är definitionen något annorlunda men resultaten är i princip desamma. Anledningen till denna marginella skillnad i definitioner är teknisk men nödvändig för att kunna slå samman årsdata omkring formulärrevisionen 2006.

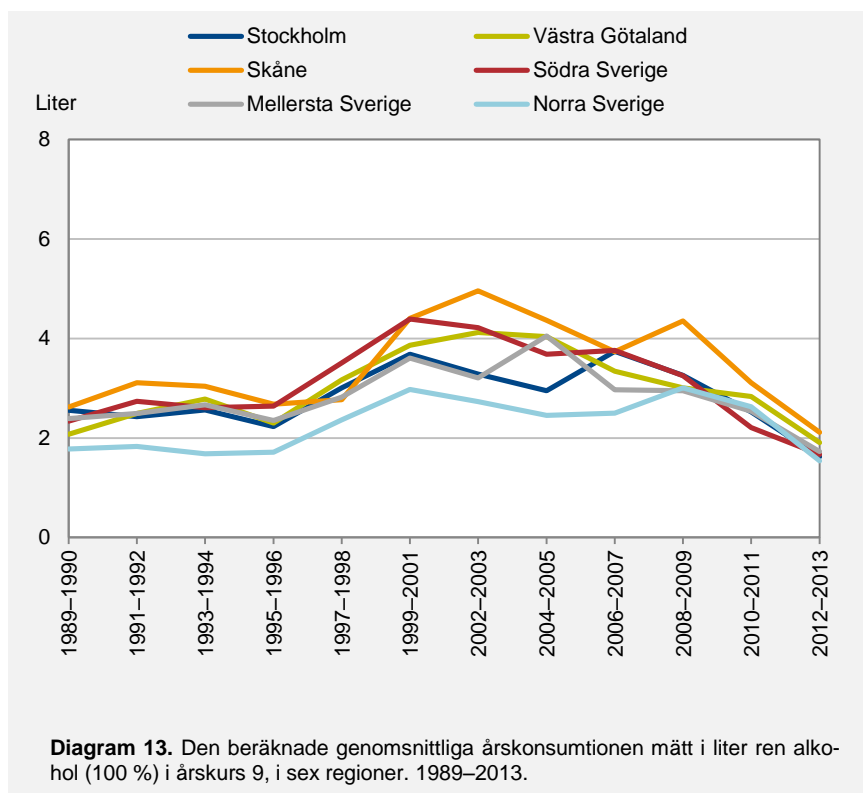


Sett till kön så gäller att andelen flickor som klassats som alkoholkonsumenter uppvisade mera likartade nivåer regionerna emellan, än andelen pojkar. Den enda region som skiljde sig något vad gäller flickorna var Norra Sverige som precis som pojkarna i Norra Sverige och det könsammanslagna resultatet låg på en något lägre nivå.

Alkoholkonsumtion

I riket skedde under andra halvan av 90-talet en uppgång i den totala genomsnittliga årskonsumtionen⁹, uppgången följdes sedan av en nedgång under 00-talet. Samma mönster återfinns även på regionsnivå, men med vissa variationer. Alkoholkonsumtionen var fram till åren 2008–2009 lägst i Norra Sverige och, bortsett från några år, högst i Skåne.

⁹ För en definition av måttet genomsnittlig årskonsumtion se kapitlet Alkohol.



I början av mätperioden låg regionerna nära samlade runt riksgenomsnittet på 2,3 liter. I samtliga regioner ökade den genomsnittliga årskonsumtionen runt åren 1997–1998. Mest ökade den i Skåne; från ca 2,8 liter (1997–1998) till ca 4,9 liter åren 2002–2003, Skåne låg då tydligt över riksgenomsnittet som samma år låg på ca 3,7 liter. Under den period (1999–2003) då konsumtionen var som högst så var också skillnaden mellan regionerna som störst. I slutet av perioden låg regionerna som mest samlade jämfört med hela perioden.

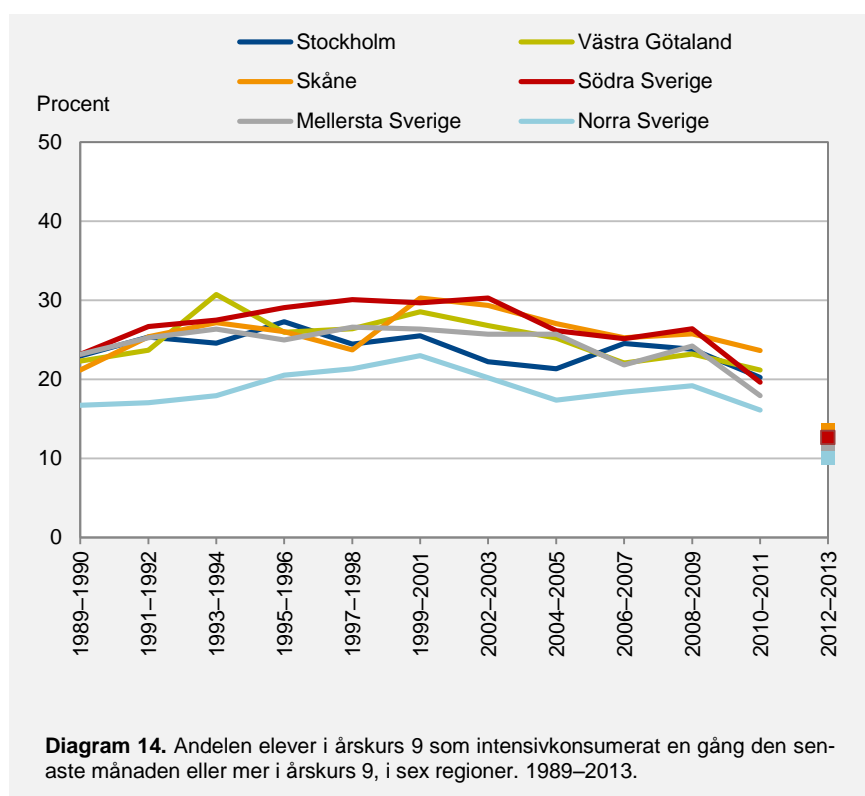
Flickornas konsumtion var lägre än konsumtionen bland pojkarna i samtliga regioner. Nivåerna för flickorna i de sex regionerna var även mer lika regionerna emellan. Bland flickorna var det därmed inte någon region som utmärkte sig från övriga med en genomgående högre konsumtion, till skillnad från pojkarna i Skåne som under större delen av perioden rapporterat en högre konsumtion än övriga Sverige. I slutet av perioden hade dock även den genomsnittliga årskonsumtionen bland pojkarna i regionerna närmast sig varandra.

Intensivkonsumtion

Med intensivkonsumtion menas i denna undersökning att ha druckit en alkoholmängd motsvarande en flaska vin eller mer vid ett och samma tillfälle (se kapitlet *Alkohol* för en närmare definition). Andelen elever i riket som uppgett att de intensivkonsumerat någon gång den senaste månaden sjönk på 00-talet i linje med konsumtionsutvecklingen. En liknande minskning efter åren 1999–2001 syns i de sex regionerna även om den inte är kontinuerlig i samtliga.

Även för måttet intensivkonsumtion upprepas samma regionala mönster som setts tidigare, med lägst andel elever som uppgett att de intensivkonsumerat i Norra Sverige, samtidigt som Skåne samt Södra Sverige växelvis legat i topp med högst andelar, bortsett från något år.

Andelen flickor som intensivkonsumerat var i samtliga regioner fram till och med början av 00-talet lägre än andelen pojkar. Skillnaden mellan regionerna var under hela perioden mindre bland flickorna än pojkarna.



Det är svårt att bland flickorna urskilja någon region som utmärkte sig med högre värden. Dock låg andelen flickor i Norra Sverige i regel något lägre, såsom pojkarna i Norra Sverige gjorde.

Intensivkonsumtionsfrågan har justerats något under åren och en stor förändringen skedde 2012, vilket resulterade i att frågan inte längre är jämförbar med föregående period då den nya frågeställningen resulterade i signifikant lägre nivåer (se Raninen & Nyström 2012). Detta framgår av att linjerna har brutits i diagrammet. Andelen elever som uppgett att de intensivkonsumerat har dock fortsatt att minska.

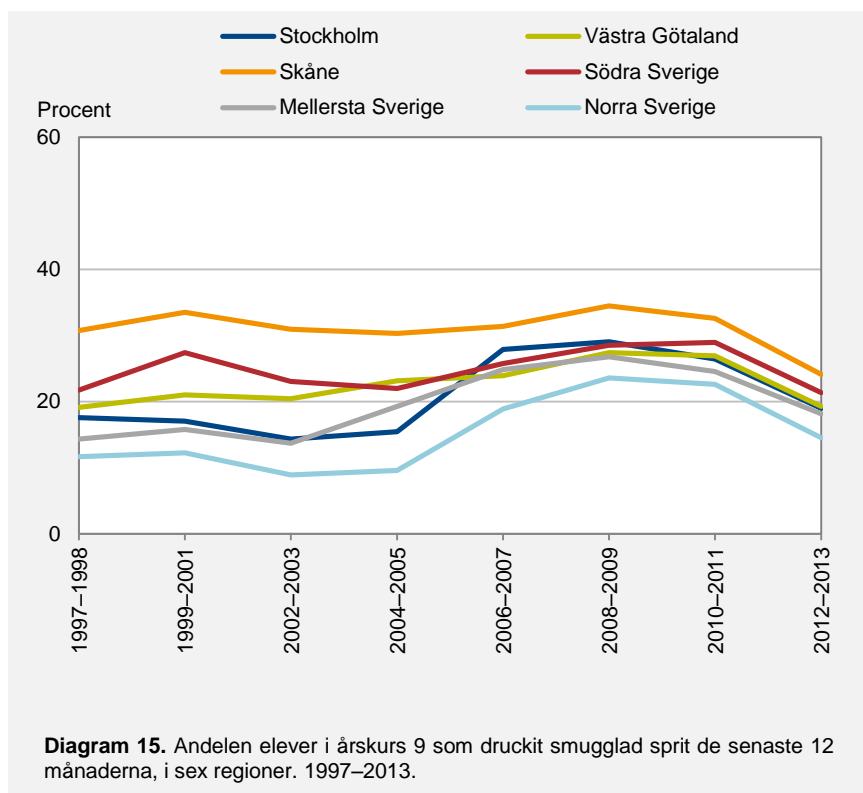
Smugglad och hemtillverkad sprit

Eleverna har sedan 1991 fått svara på hur många gånger de druckit hemtillverkad sprit (så kallat hembränt) de senaste tolv månaderna och sedan 1997 har de även fått svara på hur många gånger de druckit smugglad sprit¹⁰ de senaste tolv månaderna. I diagram 15 och 16 redovisas andelen som uppgett att de någon gång druckit smugglad respektive hemtillverkad alkohol i de olika regionerna.

Diagram 15 visar att bortsett från ett fåtal år var det en större andel elever i Skåne och Södra Sverige som upp gav sig ha druckit smugglad sprit. Minst andel som druckit smugglad sprit har under hela perioden uppmätts i Norra Sverige. I de regioner som i början av mätningen uppvisade lägst andelar, Norra och Mellersta Sverige samt Stockholm, ökade erfarenheten av smugglad sprit åren 2006–2007. Nivåerna i de sex regionerna har i och med detta närmat sig varandra, även om Skåne och Södra Sverige alltjämt ligger högst och Norra Sverige lägst.

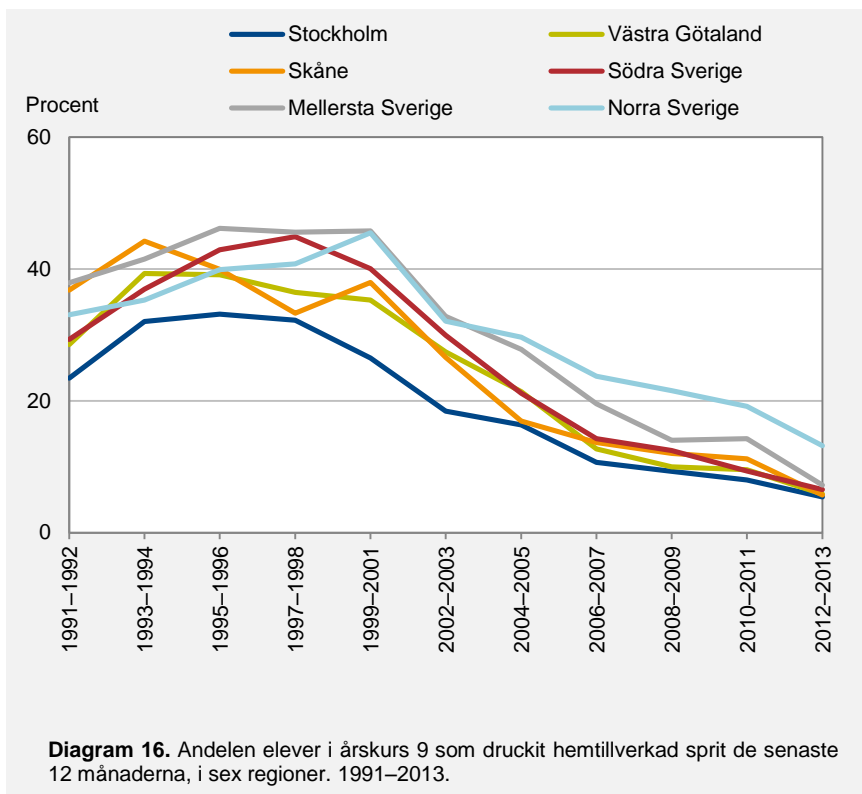
Vad gäller könsskillnader bland dem som druckit smugglad alkohol så var nivåerna i regionerna återigen mer samlade kring genomsnittet bland flickorna än vad de var bland pojkarna. En skillnad som framträdde var att under åren 1999–2001 ökade andelen pojkar i Skåne som hade erfarenhet av smugglad alkohol med nio procentenheter, upp till ca 40 procent, samtidigt som andelen flickor i samma region minskade någon procentenhet (till ca 27 %). I början av perioden var det en större andel pojkar än flickor i respektive region som upp gav erfarenhet av smuggelsprit, mot slutet av mätperioden var förhållandet det motsatta.

¹⁰ Vissa år har eleverna haft möjlighet att förutom smugglad sprit uppge om de har druckit smugglad starköl eller smugglad starkcider. Här redovisas enbart smugglad sprit.



När det gäller erfarenhet av att ha druckit hembränt så börjar denna tidserie år 1991 och det var på 1990-talet som samtliga regioner uppvisade högst andelar, sedan dess har det skett en markant minskning. Det var under 1990-talet heller ingen region som tydligt låg i topp. Stockholm utmärker sig emellertid med att genomgående under hela perioden 1991-2013 haft lägst andel elever som uppgett erfarenhet av hembränt. Eleverna i Norra och Mellersta Sverige uppvisade under 2000-talet högst andelar vad gäller erfarenhet av att ha druckit hembränt.

Andelen pojkar och flickor i Stockholm låg hela tiden på en låg nivå, dock inte genomgående på lägst nivå som i det för pojkar och flickor sammanlagda resultatet. Ökningen som skedde i Norra Sverige mellan åren 1991-2001 återfinns bland både pojkarna och flickorna men var särskilt tydligt bland flickorna, vars prevalens ökade från knappt 30 till närmare 50 %. Det var under hela mätperioden 1991-2013 vanligare med högre andelar, som druckit hembränt senaste tolv månaderna, bland flickorna än pojkarna i respektive region.



I samtliga sex regioner har det sammanfattningsvis skett stora minskningar vad gäller erfarenhet av att ha druckit hembränt de senaste tolv månaderna. Konsumtion av smugglad sprit ökade å andra sidan i flera regioner under 2000-talet, även om det senaste mätillfället visade på en minskning.

Tobak

I detta avsnitt kommer den regionala utvecklingen av daglig rökning och snusning bland elever i årskurs 9 att redovisas. Motsvarande utveckling bland elever i riket som helhet redogörs i kapitlet *Tobak*. I tabellerna 7a och 8a i tobakskapitlet redovisas andelen niondeklassare i riket som röker respektive snusar dagligen sedan år 2000¹¹.

¹¹ I följande redovisning används dock inte det ANDT-mått som filterats genom två frågor (se tobakskapitlet för närmare beskrivning) då denna filtrering inte går att göra för den dagliga rökningen före år 2012.

Att det är utvecklingen av dagliga rökare och snusare som studeras här beror på att det till följd av frågeförändringar endast är detta mått som går att följa på ett enhetligt sätt under hela denna tidsperiod (för närmare beskrivning se kapitlet *Tobak*). Den regionala utvecklingen av daglig rökning redovisas för perioden 1989–2013 medan data för daglig snusning endast finns tillgängligt sedan 1997.

Flera restriktioner kring användning och försäljning av tobak har införts i Sverige under 90- och 00-talet (läs mer i kapitlet *Tobak*). Störst betydelse tycks detta ha haft för rökningens utbredning. De nivåer av daglig rökning som uppmätts i den vuxna befolkningen har halverats sedan 90-talets början och vid den senaste mätningen var andelen dagliga rökare i den vuxna befolkningen 13 % (SCB 2012).

I FHI:s Nationella folkhälsoenkät (2012) beskrivs den regionala utvecklingen i den vuxna befolkningen i Sverige och här syns att den dagliga rökningen minskat i nästan alla län sedan denna undersökning startade år 2004. Grovt uppdelat i samma sex regioner som följs i detta kapitel så har den dagliga rökningen i den vuxna befolkningen haft störst utbredning i Skåne och varit som minst i Norra Sverige under den senaste 4-årsperioden.

Sedan år 2004 har även utvecklingen av daglig snusning kontinuerligt följts i såväl SCB:s – som i FHI:s undersökningar. I båda dessa undersökningar tecknas en relativt stabil utveckling sedan detta år och fram till de senaste undersökningarna 2012. Grovt uppdelat i samma sex regioner som skoleleverna, var daglig snusning i den vuxna befolkningen som mest utbredd i Norra Sverige. Som minst utbredd var den dagliga snusningen i en sådan uppdelning i Stockholm, Västra Götaland och Skåne.

Det finns alltså skillnader i vuxnas regionala tobaksvanor men vi vet mindre om motsvarande skillnader bland unga. Därför redovisas i detta avsnitt den regionala utvecklingen i årskurs 9 för andelen som uppgett daglig rökning respektive snusning.

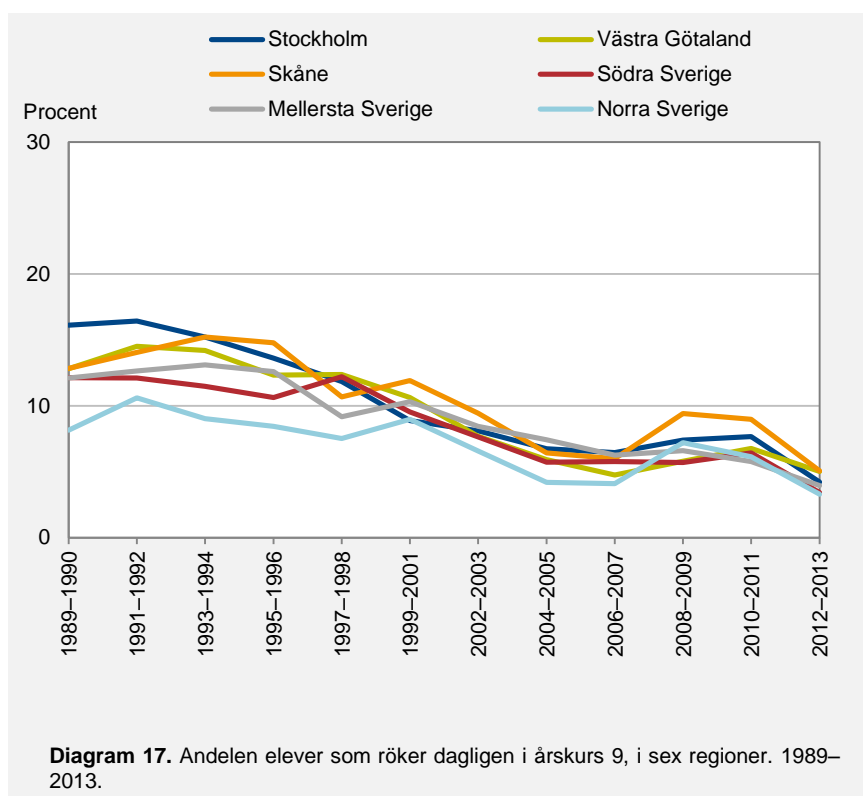
Daglig rökning

I diagram 17 redovisas den regionala utvecklingen av den dagliga rökningen i årskurs 9 från år 1989–1990 till 2012–2013. Av diagrammet framgår att den dagliga rökningen bland niondeklassarna minskat kraftigt i samtliga sex regioner under perioden. Allra tydligast syns en minskning i Stockholm som vid 1990-talets start låg på den allra högsta nivån av daglig rökning. Nivån i Stockholm var då omkring fyra gånger så hög som vid de senaste mätningarna.

Att eleverna i Stockholm under den första halvan av 1990-talet låg på de högsta nivåerna av daglig rökning berodde framför allt på att där fanns en

större andel dagligrökande flickor än i de övriga regionerna. Bland pojkarna uppmättes istället den största andelen dagliga rökare i Skåne, både under 1990-talets första hälft och under den större delen av 2000-talet. Även bland flickorna i Skåne har det funnits en förhållandevis stor andel dagligrökare under 2000-talet. Detta har gjort att de högsta regionala nivåerna av dagligrökning (då pojkar och flickor räknats samman), under en stor del av 2000-talet har uppmätts i Skåne.

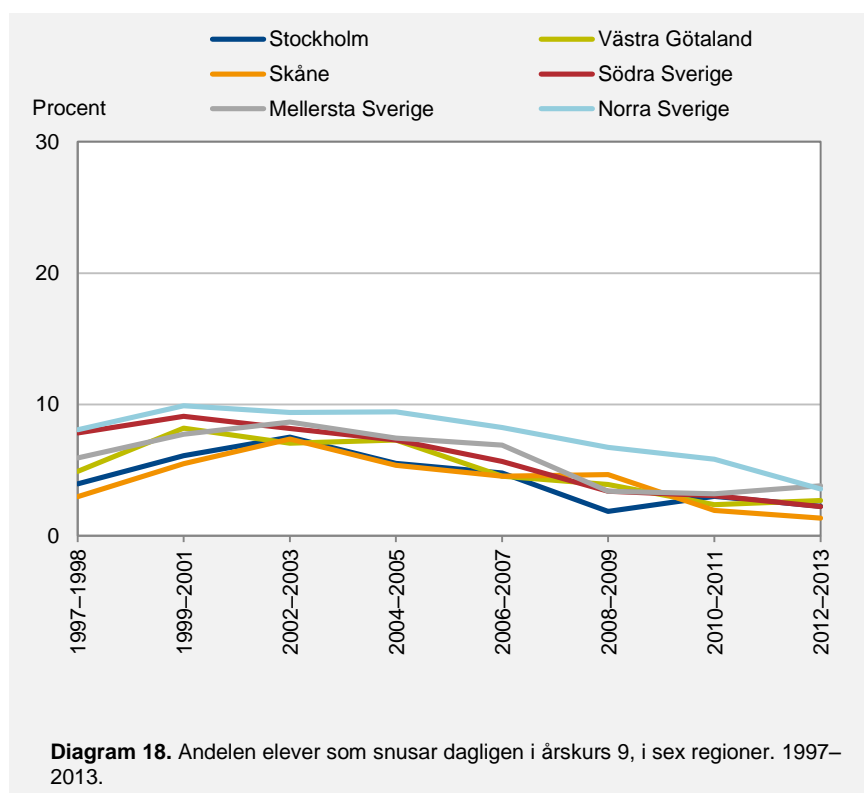
Den lägsta nivån av daglig rökning har under nästan hela perioden uppmätts i Norra Sverige. Där har nivån av daglig rökning sjunkit till omkring en tredjedel av den nivå som uppmättes vid 1990-talets början. Liksom i den vuxna befolkningen uppmättes de lägsta nivåerna av daglig rökning i Norra Sverige vid de senaste mätningarna. Under flera år har upp- och nedgångar i daglig rökning följts åt i flera regioner och skillnaden mellan de olika regionernas uppmätta nivåer av dagligrökning har varit mindre under 2000-talet jämfört med 1990-talet.



Daglig snusning

I diagram 18 redovisas utvecklingen av dagligt snusbruk bland elever i årskurs 9 sedan 1997–1998 till 2012–2013. Skillnaderna mellan de olika regionerna var minst åren 2002–2003. Detta är också de år då de högsta nivåerna uppmättes i många av regionerna och åren dessförinnan, mellan 1997–1998 och 1999–2001 hade den dagliga snusningen, trots förbudet att sälja tobaksvaror till ungdomar under 18 år (1997), ökat bland elever i årskurs 9 i samtliga regioner.

Efter dessa toppnoteringar syntes utvecklingen variera mellan regionerna. Vid vissa mätningar hade dagligsnusningen minskat i några regioner medan den legat mer stabil i andra. Skillnaderna mellan de olika regionerna har alltså både ökat och minskat under de senaste tio åren men översiktligt tecknas en nedgång i samtliga regioner fram till den senaste mätningen och jämfört med åren 2002–2003 då de högsta nivåerna uppmättes, så har den dagliga snusningen mer än halverats i samtliga regioner. Vid den senaste mätningen 2012–2013 var skillnaden mellan de olika regionerna åter näst intill lika liten som åren 2002–2003.



Under hela perioden så har de högsta nivåerna av daglig snusning bland skolelever i årskurs 9 uppmätts i Norra Sverige. Då pojkar och flickor studeras separat framkommer dock att den högsta andelen dagligsnusare bland pojkarna enbart under en kortare period mot slutet av 00-talet och början av 10-talet återfunnits i Norra Sverige. Tidigare har den största andelen dagligsnusande pojkar istället funnits i Södra och Mellersta Sverige. I Mellersta Sverige återfanns också den högsta andelen dagligsnusande pojkar vid de senaste mätningarna.

Anledningen till att eleverna i Norra Sverige legat på de högsta nivåerna av daglig snusning i årskurs 9 är att flickorna i Norra Sverige dagligsnusat i större utsträckning än i övriga regioner. Medan daglig snusning bland flickor inte någon gång under mätperioden överstigit ca 1 % i övriga regioner, så har andelen dagligsnusande flickor i Norra Sverige under flera år under 00-talet legat runt 5 %. Även bland flickorna i Norra Sverige har den dagliga snusningen minskat på senare år och skillnaden mellan regionerna för flickorna har därmed blivit mindre än vad som någon gång tidigare uppmätts.

Narkotika

I tidigare kapitel har niondeklassarnas narkotikavanor beskrivits ur ett riksperspektiv (se kapitlet *Narkotika*). I det här avsnittet beskrivs och analyseras den regionala utvecklingen utifrån de tre variablerna; livstidsprevalens, 30-dagarsprevalens och lust att prova narkotika. Dessa belyser på lite olika sätt narkotikaanvändningen och attityden till narkotika.

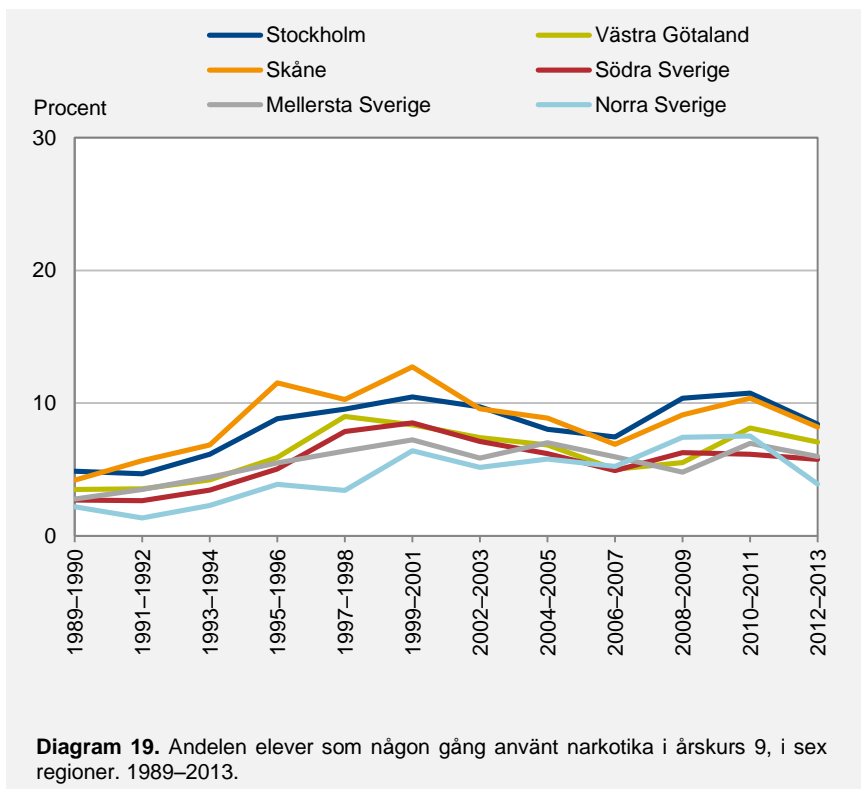
CAN har samlat in data om regionala skillnader i tillgänglighet och priser på narkotika sedan 1988, vilket stämmer bra överens med den tidsperiod som undersöks här. Undersökningar av tillgängligheten på narkotika i olika delar av landet har visat att norra Sverige utmärker sig på så sätt att priserna på olika sorters narkotika oftare är något högre än i södra delarna av landet. Analyser har också visat att olika narkotikasorter mer sällan prisrapporteras i norra Sverige. Detta sammantaget pekar på att tillgängligheten, både den ekonomiska och den fysiska tenderar att vara lägre i norra Sverige jämfört med övriga riket. När det gäller cannabis och amfetamin, som är några av de vanligare narkotikasorterna, pekar dock denna källa på att norr och söder har närmat sig varandra jämfört med vid mätningarnas början (Guttormsson 2011).

Att de geografiska skillnaderna i tillgängligheten på narkotika tycks ha minskat något kan eventuellt ha påverkat ungas narkotikavanor. Eftersom fokus ligger på regionala skillnader redovisas inte resultaten uppdelat på pojkar och flickor. De analyser som gjorts visade att narkotikavanorna bland pojkar och flickor med få undantag följer samma mönster på regionsnivå. I de fall avvikelser förekommer redovisas det i texten.

Livstidsprevalens

Andelen niondeklassare med narkotikaerfarenhet låg på historiskt sett låga nivåer under slutet av 80-talet, därefter ökade nivån och har sedan mitten av 90-talet legat mellan 5–10 %. Detta trendmönster återfinns i samtliga sex regioner. Även om utvecklingen i stort sett är den samma finns dock tydliga skillnader i nivåerna mellan regionerna. Under hela mätperioden låg niondeklassarna i Stockholm och Skåne högre än i övriga regioner. Fram till mitten av 00-talet låg Norra Sverige lägre än övriga fem regioner, men under de senaste åtta åren har Norra Sverige närmast sig Västra Götaland, Mellersta- och Södra Sverige, men 2012–2013 låg Norra Sverige åter lägst.

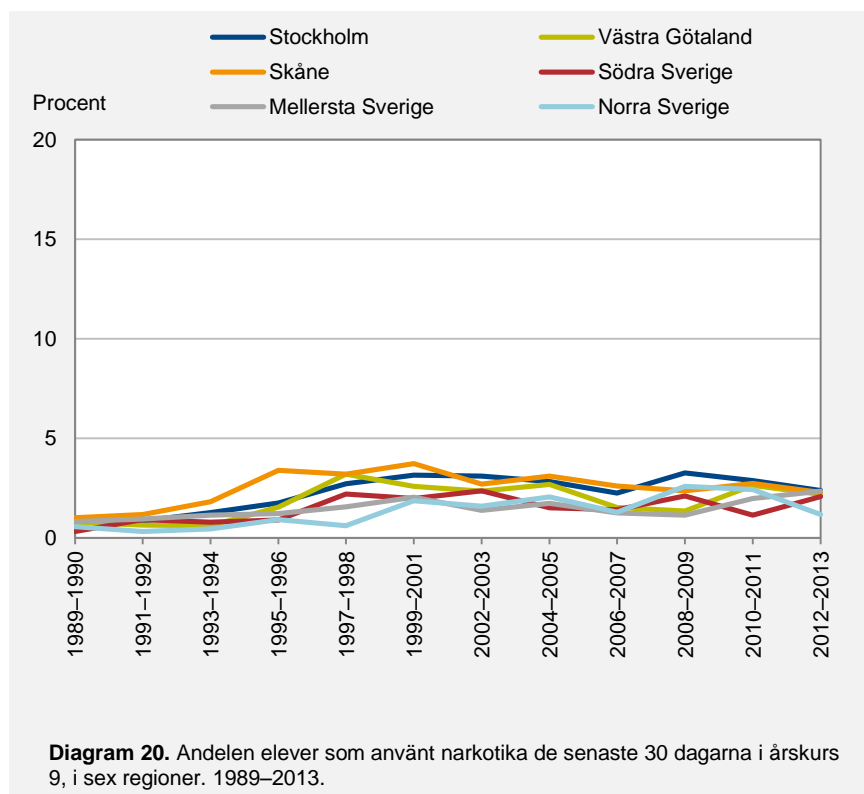
Något som också syns tydligt i diagrammet är att när andelen med narkotikaerfarenhet ökar, tycks också skillnaderna mellan regionerna bli större, för att sedan minska när nivåerna åter sjunker. När det gäller skillnaden mellan pojkar och flickor var det tydligaste mönstret att skillnaderna mellan regionerna var något mindre bland flickorna samt att nivåerna bland flickorna i Norra Sverige började öka några år tidigare än bland pojkarna. För flickorna i Stockholm gällde också att andelen narkotikaanvändare inte låg lika tydligt i topp som bland pojkarna.



30-dagarsprevalens

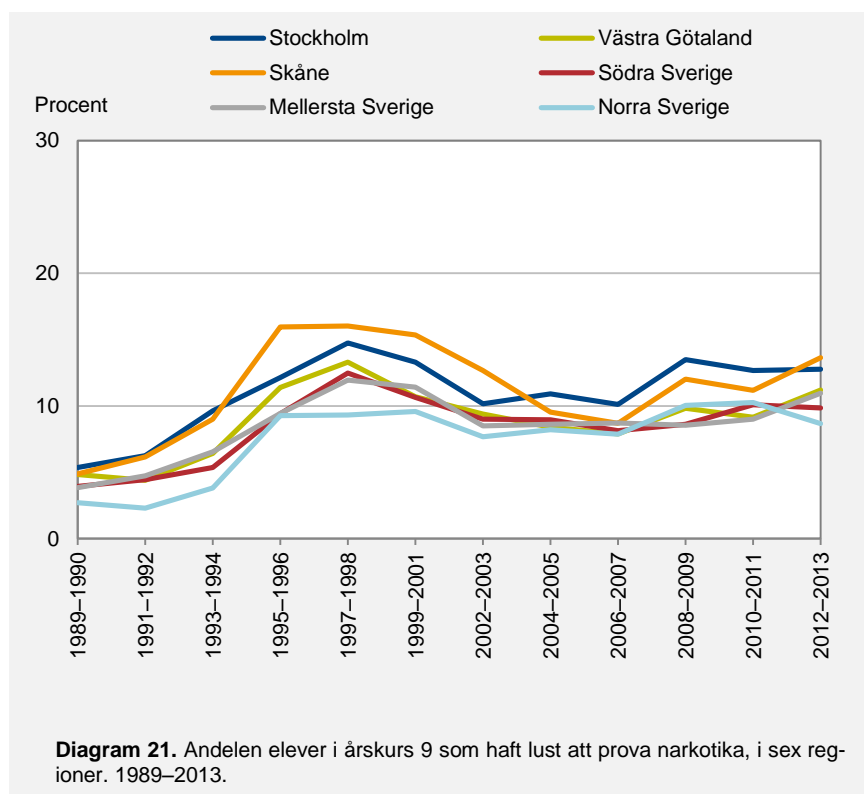
Ett sätt att studera en mer regelbunden konsumtion är att titta på andelen elever som uppgett användning av narkotika under de senaste 30 dagarna (för en närmare beskrivning av måttet se kapitlet *Narkotika*). Diagram 20 visar att även när det gäller mer regelbunden narkotikakonsumtion låg Skåne och Stockholm i topp och att Norra Sverige åtminstone inledningsvis låg lägst.

Skillnaderna mellan regionerna för livstidsprevalensen är inte lika tydliga för mer regelbunden användning. Tydligt är dock att skillnaderna var som minst i slutet av 80-talet och början av 90-talet, när samtliga regioner befann sig på låga nivåer. När det sedan skedde en ökning visar diagrammet att denna först skedde i Stockholm och Skåne för att framträda först några år senare i övriga landet. När trenden sedan åter vände nedåt skedde det först i Västra Götaland och först efterföljande år i övriga regioner. Åren 2012–2013 låg regionerna åter tätt samlade, undantaget Norra Sverige som på nytt intog en lägre position. När det gäller skillnaderna mellan pojkar och flickor var det tydligaste mönstret att flickorna uppvisade mindre skillnader mellan regionerna och att det inte gick att urskilja någon region som ständigt låg i topp eller i botten. Nivåerna var också lägre bland flickorna i samtliga regioner.



Lust att prova narkotika

För att undersöka om det finns några regionala skillnader i niondeklassarnas inställning till narkotika har frågan ”Har du någon gång haft lust att prova narkotika?” studerats närmare. Lusten att prova narkotika har följt samma utvecklingsmönster som användningen av narkotika. Skåne och Stockholm låg i topp under hela perioden och Norra Sverige låg lägst i början av perioden, för att sedan närma sig övriga regioner. När uppgången som syns i början av perioden bröts skedde detta först i Skåne och Norra Sverige. Åren 2006–2007 vände kurvan åter uppåt och det skedde samtidigt i alla regioner. Vid den senaste mätpunkten uppvisade niondeklassarna i Norra Sverige åter de lägsta nivåerna, medan de fem övriga regionerna har närmat sig varandra. Precis som för övriga undersökta variabler var skillnaderna mellan regionerna som störst när nivåerna ökade, för att sedan minska när nivåerna sjönk och liksom för övriga undersökta narkotikavariabler var skillnaderna mellan regionerna mindre bland flickorna jämfört med pojkarna. I övrigt var mönstret det samma med högst andelar i Skåne fram till åren 2004–2005 och att andelarna därefter var högst i Stockholm.



Länsvisa skillnader i drogvanor

Ytterligare ett syfte med den regionala jämförelsen var att undersöka hur spridningen av drogvanorna bland niondeklassarna förändrats mellan länen perioden 1989–2013. Frågan är om den länsvisa spridningen ökat, eller om elevernas drogvanor tvärtom har blivit mera lika mellan länen över tid. För denna analys används data nedbrutet på Sveriges län (exkl. Gotland som utgår ur analysen pga. ett för litet antal deltagande elever). För att erhålla tillräckligt stora bastal för analysen har materialet delats in i treårsklasser.

Det går att mäta spridning på olika sätt. Ett vanligt sätt är att redovisa skillnaderna i absoluta tal (ex. i liter ren alkohol eller i procentenheter), i detta fall innebär det att samtliga läns medelvärden jämförs med riksgenomsnittet. Vanligt är då att använda sig av måttet standardavvikelse. Detta säger hur stor variabelns spridning är runt medelvärdet, eller hur stor en typisk avvikelser är från medelvärdet (Edling & Hedström 2003). Standardavvikelsen är det mått som används för att uttrycka spridningen i denna analys.

Tabell 25. Bastal i respektive län (exkl. Gotland) i årskurs 9. Oviktat. 1989–2013^{a)}.

	1989– 1991	1992– 1994	1995– 1997	1998– 2001	2002– 2004	2005– 2007	2008– 2010	2011– 2013
Stockholm	2 897	2 939	2 437	2 673	3 017	2 927	2 881	2 845
Uppsala	611	586	410	265	403	258	391	318
Södermanland	568	612	312	289	289	220	423	283
Östergötland	894	898	433	419	563	498	646	379
Jönköping	702	693	412	548	677	543	618	627
Kronoberg	408	453	278	340	431	397	355	408
Kalmar	559	539	403	396	570	703	438	469
Blekinge	357	271	161	231	337	231	230	304
Skåne	2 287	2 309	3 083	2 666	2 371	2 398	1 979	2 342
Halland	566	613	420	437	638	567	633	560
Västra Götaland	2 744	2 886	3 013	2 721	2 616	2 645	2 558	2 284
Värmland	652	488	525	452	220	325	334	321
Örebro	523	488	256	246	331	273	319	213
Västmanland	555	509	218	214	352	290	245	230
Dalarna	603	655	548	476	366	411	354	427
Gävleborg	617	545	535	509	287	320	366	293
Västernorrland	476	534	894	794	539	617	568	672
Jämtland	295	295	623	505	344	399	271	510
Västerbotten	564	593	891	737	733	679	490	508
Norrbottn	523	584	1 138	946	705	724	484	546

a) År 2000 utgår pga. bristfällig information om region i datamaterialet.

Resultat

Analysen av förändringen av alkoholvanorna i Sveriges län, mätt med standardavvikelsen, visade att skillnaden mellan länen i alkoholkonsumtion (i liter ren alkohol) och intensivkonsumtion, var som störst åren runt millennieskiftet med minskade skillnader åren därefter. Med andra ord har alkoholvanorna bland 15–16-åringar blivit alltmer lika varandra mellan länen under 2000-talet. Pojkarnas spridning mellan länen är den som mest efterliknar den för pojkar och flickor sammanslaget då flickorna istället uppvisar störst spridning åren 2008–2013 vad gäller alkoholkonsumtion och åren 1995–1997 vad gäller intensivkonsumtion.

Spridningen för andelen alkoholkonsumenter (det tredje och sista alkoholmättet som studeras här) skiljde sig genom att uppvisa ökad spridning under 00-talet; alltså under en period med en minskad andel alkoholkonsumenter. Detta mönster framkom både bland pojkar och flickor, även om spridningen inte ökat kontinuerligt år efter år. För flickorna gällde dock att spridningen mätt i standardavvikelse var ungefär lika stor första åren 1989–1991 som 2011–2013.

För alla dessa tre variabler; andelen alkoholkonsumenter, intensivkonsumenter samt volymen konsumerad alkohol framkom här, liksom i den könsuppdelade analysen kring de sex regionerna, att spridningen var större bland pojkar än bland flickor.

Beträffande dagligrökning visade spridningsanalysen att andelen dagligrökande niondeklassare varierade mer mellan länen under 1990-talet än under 2000-talet. Under hela 2000-talet har variationen mellan länen gradvis minskat och särskilt tydligt framkommer detta bland flickorna. Då det tidigare förekom en större variation länen emellan, tycks den dagliga rökningen alltså ha minskat som mest i de län där den tidigare varit som mest utbredd. Denna bild stämmer överens med den bild som framkom då utvecklingen i de sex regionerna jämfördes (se diagram 17).

Likaså har variationen mellan länen i andelen dagligsnusare minskat under hela perioden. Liksom då de sex olika regionerna studerades syntes variationen mellan länen dock öka under ett par år kring mitten av 00-talet. Därefter minskade skillnaderna emellertid åter och liksom beträffande dagligrökning så syns den dagliga snusningen i årskurs 9 under 00-talet ha avtagit i hela landet. Skillnaden mellan hur många niondeklassare som snusar dagligen i de olika länen var mindre vid de senaste mätningarna än vad som någon gång tidigare uppmätts.

När det gäller spridningen för de tre undersökta narkotikavariablerna (livstidsprevalens, 30-dagarsprevalens och lust att prova narkotika) visade analysen, precis som för alkoholkonsumtion och intensivkonsumtionen, att

spridningen ökade när konsumtionsnivåerna ökade. Under slutet av 90-talet och början av 00-talet var spridningen mellan länen som störst, vilket alltså sammanfaller med när den rapporterade narkotikaerfarenheten var som störst. Tydligast var detta för livstidsprevalensen och lusten att prova narkotika. När det gäller användning de senaste 30 dagarna är spridningen hela tiden mindre än för de andra narkotikavariablerna. För samtliga tre narkotikavariabler var spridningen något större de senaste åren 2011–2013 jämfört med mätperiodens början 1989–1991, men inte jämfört med åren runt millennieskiftet.

Tabell 26. Spridning mellan län (exkl. Gotland) i årskurs 9. Standardavvikelse. 1989–2013^{a)}.

Alkohol	Alkohol-konsument	Alkohol-konsumtion	Intensiv-konsument
1989–1991	0,064	0,516	0,041
1992–1994	0,056	0,511	0,050
1995–1997	0,052	0,460	0,050
1998–2001	0,054	0,938	0,057
2002–2004	0,065	0,759	0,049
2005–2007	0,060	0,689	0,042
2008–2010	0,076	0,529	0,043
2011–2013	0,071	0,356	0,031
Tobak	Daglig rökning	Daglig snusning	
1989–1991	0,026	..	
1992–1994	0,026	..	
1995–1997	0,029	..	
1998–2001	0,022	0,025	
2002–2004	0,020	0,015	
2005–2007	0,018	0,023	
2008–2010	0,015	0,020	
2011–2013	0,012	0,014	
Narkotika	Använt narkotika någon gång	Använt narkotika senaste 30 dagarna	Haft lust att prova narkotika
1989–1991	0,010	0,004	0,011
1992–1994	0,016	0,005	0,018
1995–1997	0,023	0,007	0,024
1998–2001	0,020	0,009	0,024
2002–2004	0,018	0,008	0,017
2005–2007	0,017	0,005	0,016
2008–2010	0,019	0,008	0,020
2011–2013	0,017	0,008	0,017

a) År 2000 utgår pga. bristfällig information om region i datamaterialet.

Könsskillnaderna i spridningen mellan länen vad gäller narkotikavariablerna var små och spridningens utveckling var likartad för pojkar och flickor. Störst skillnad syns i utvecklingen från åren 2008–2010 till 2011–2013, för flickor ökade spridningen för livstidsprevalens och lust att prova narkotika medan spridningen för 30-dagarsprevalensen minskade under dessa år. För pojkarna var utvecklingen för de tre undersökta narkotikavariablerna den motsatta under samma period.

Sammanfattning och slutsatser

I detta kapitel har utvecklingen under perioden 1989–2013 presenterats för ett antal alkohol-, tobaks- och narkotikavariabler för sex olika regioner, där de tre storstadslänen utgjorde varsin region och de resterande länen delades upp i tre grupper (Södra, Mellersta och Norra Sverige).

Ska någon generell skillnad mellan regionerna framhållas var det att framförallt Skåne i flera fall uppvisade höga nivåer vad gällde alkohol-, rök- och narkotikavanor medan Norra Sverige ofta uppvisade låga värden. För flera av alkoholvariablerna gällde att även (övriga) Södra Sverige uppvisade höga värden, men för narkotikaerfarenhet och dagligrökning var det istället i Stockholm som höga nivåer uppmättes. För två av de jämförda variablerna, erfarenhet av hembränt och att dagligsnusa, rapporterade dock eleverna i Norra Sverige oftast de högsta prevalenserna.

Sett till de olika substanserna var för sig, skedde det minskningar i alkoholkonsumtionen under 2000-talet i samtliga sex regioner, detta trots att införskaffningen av alkohol till Sverige avskaffats och tillgängligheten till alkohol på så sätt kan ha blivit större bland unga.

Ett syd-nord mönster framträdde för alkoholvanorna, detta mätt genom andelen alkoholkonsumenter, andelen intensivkonsumenter samt konsumtionsvolymerna. Skåne utmärkte sig med högst värden jämfört med övriga Sverige. Särskilt gällde detta den genomsnittliga årskonsumtionen. För denna uppvisade Skåne under 00-talet toppar som inte hade någon motsvarighet i övriga regioner. Även eleverna i regionen Södra Sverige uppvisade i många fall bland de högsta värdena på dessa alkoholvariabler. I Norra Sverige uppvisade eleverna tvärtom låga nivåer på samtliga dessa tre variabler.

Sett till de könsuppdelade resultaten för dessa tre alkoholvariabler följde pojkarna samma geografiska mönster som det könssammanslagna resultatet. För flickorna var det däremot svårt att urskilja någon region som den med högst värden, Norra Sverige låg alltså något lägre även bland flickorna. Det var dessutom mindre skillnad mellan de olika regionerna och mellan länen för flickorna jämfört med pojkarna. Med andra ord försvann det geografiska syd-nord mönstret till stor del sett till enbart flickorna.

För alkoholkonsumtion och intensivkonsumtion, visade spridningsanalysen att skillnaderna över landet blivit mindre även på länsnivå. Dels jämfört med startåren men främst jämfört med toppåren kring millennieskiftet.

Vad gäller erfarenhet av smugglad sprit låg eleverna i Skåne på högst prevalens under i stort sett hela perioden. Dock påverkades inte Skåne märkbart av den uppgång som skedde i Stockholm samt Norra och Mellersta Sverige åren efter att införselkvoterna för alkohol avskaffades, trots ökningen låg Skåne alltså högst sista åren; 2012–2013. På senare år har samtliga regioner följts åt i en nedgång.

Erfarenhet av hemtillverkad sprit var som störst under 90-talet för att sjunka till låga nivåer under senare år. Eleverna i Norra och Mellersta Sverige uppvisade högst andelar under hela 00-talet men hembränt har överlag tappat i popularitet under hela 00-talet och till viss del kan smuggelspriten tänkas ha tagit dess plats.

I slutet av mätperioden låg regionerna närmare varandra för samtliga alkoholvariabler än någon gång under perioden. För årskonsumtion men även för andelen alkoholkonsumenter och intensivkonsumenter berodde detta främst på att eleverna i Norra Sverige närmade sig övriga landet.

Såväl den dagliga rökningen som den dagliga snusningen har minskat över hela riket under de perioder som här studerats. Även gällande tobak har det funnits ett mönster av stor spridning mellan nord och syd där Skåne, men också Stockholm, under flera år legat på de högsta nivåerna av daglig rökning och Norra Sverige på de lägsta nivåerna. Förhållandet är dock det omvända då det gäller daglig snusning. Under den period som studerats har Norra Sverige ofta uppvisat de högsta nivåerna av daglig snusning, medan motsvarande nivåer i Skåne och i Stockholm varit de lägsta i jämförelserna.

Den förhållandevis höga nivån av dagligt snusande i Norra Sverige beror på att dagligt snusbruk förekommer bland flickor i Norra Sverige medan detta nästan inte alls förekommer bland flickor i årskurs 9 i övriga regioner.

Nivåerna av tobaksprevalens som har uppmätts i de olika regionerna har kommit att ligga närmare varandra vid de senaste mätningarna och i spridningsanalysen framkom att skillnaderna över landet blivit mindre även på länsnivå.

Narkotikavariablerna uppvisar en något annan utveckling än de för alkohol och tobak på så vis att uppgångar har skett jämfört med startåren 1989–1990. För narkotikavanorna i årskurs 9 var det så att användningen och lusten att prova narkotika genomgående låg högst i Stockholm och Skåne och lägst i Norra Sverige. Även om syd-nordmönstret inte är riktigt lika tydligt som för alkoholkonsumtionen och dagligrökning är tendensen ändå densamma för

narkotika. Skåne låg oftast i topp och Norra Sverige uppvisade genomgående de lägsta nivåerna.

Sett till regionindelningen har eleverna närmast sig varandra sedan åren innan millennieskiftet vad gäller narkotikaerfarenhet. Även på länsnivå har spridningen för narkotikavariablerna minskat sedan toppåren och på så sätt liknar spridningen den för alkohol- och tobaksvariablerna, dock var spridningen mindre 1989–1991 än vad den var vid senaste mättillfället 2011–2013.

Att skillnaderna i tillgängligheten på narkotika har minskat i landet är inget som tycks ha påverkat niondeklassarna i de sex undersökta regionerna. Även om det har skett förändringar i spridningsmönstret tycks detta snarare hänga samman med upp- och nedgångar i konsumtionen än med förändringar i tillgängligheten.

Ingen av de sex regionerna uppvisade resultat som går emot de nationella resultaten, tvärtom följer samtliga regioner i stort sett samma trender. De simultana förändringarna mellan regionerna, även om de är på olika nivåer, visar på en viss homogenitet bland landets ungdomar. Oavsett var i landet man bor så följs upp och nedgångar i alkohol-, tobaks- och narkotikavanor åt.

Ett annat mönster som framträdde för flera alkohol- och narkotikavanor, var att skillnaden mellan regionerna var som störst i tider av uppgång. Överlag bekräftades också denna bild av spridningsanalysen av dessa variabler, som visade att spridningen tenderade att öka när nivåerna för de undersökta variablerna ökade.

Referenser

- Babor T, Caetano R, Casswell S m.fl. (2010). *Alcohol no ordinary commodity*. University Press, Oxford.
- CAN (2012). *Drogutvecklingen i Sverige 2011*. Rapport nr. 130. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Carlucci K m.fl. (1993). *Effects of sex, religion, and amount of alcohol consumption on self-reported drinking-related problems behaviors*. *Psychological Reports*, 72, s. 983–987.
- Edling C & Hedström P (2003). *Kvantitativa metoder. Grundläggande analysmetoder för samhälls- och beteendevetare*. Lund: Studentlitteratur.
- El-Khoury B, Sundell K & Strandberg A (2005). *Riskfaktorer för normbrytande beteenden. Skillnader mellan flickor och pojkar i tonåren*. FoU-rapport 2005:17. Stockholm: Forsknings- och utvecklingsenheten.
- EMCDDA. www.emcdda.europa.eu/stats11/gps/methods (besökt 2013-11-22).
- Gripe I (2013). *Så görs CANs skolundersökning. En genomgång av praktiskt genomförande och metodologi*. Rapport nr. 135. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Guttormsson U (2011). *Narkotikatillgängligheten i Sverige 1988–2010. En analys av priser och beslag*. Rapport nr. 128. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Henriksson C & Leifman H (2011). *Skolelevers drogvanor 2011*. Rapport nr. 129. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Henriksson C & Leifman H (2013). *Ungdomar som använder nätdroger – vilka är de?* Rapport nr. 137. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Hill KG, White HR, Chung I-J, Hawkins JD & Catalano RF (2000). *Early adult outcomes of adolescent binge drinking: person- and variable-centered analyses of binge drinking trajectories*. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*. 24:892–901.
- Hvitfeldt T & Rask L (2007). *Skolelevers drogvanor 2006*. Rapport nr. 103. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Kühlhorn E, Ramstedt M, Hibell B, Larsson S & Zetterberg H (2000). *Alkoholkonsumtionen i Sverige under 1990-talet*. Stockholm: Socialdepartementet.

- Kuntsche E, Rossow I, Simons-Morton B, Bogt TT, Kokkevi A & Godeau E (2013). *Not early drinking but early drunkenness is a risk factor for problem behaviours among adolescents from 38 European and North American countries*. *Alcoholism: Clinical and experimental research* Vol. 37. No. 2: p. 308–314.
- Leifman H (red.) (2013). *Skolelevers drogvanor 2012*. Rapport nr. 133. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- McCambridge J, McAlaney J & Rowe R (2011). *Adult consequences of late adolescent alcohol consumption: a systematic review of cohort studies*. *PLoS Med*, 2011. 8(2).
- Magnusson S & Nordgren P (1994). *Om tobak. Bakgrund och kommentarer till tobakslagen*. Stockholm: Fritzes.
- Monti PM m.fl. (2005). *Adolescence: booze, brains, and behavior*. *Alcohol Clin Exp Res*, 29(2): p. 207–20.
- Pitkänen T, Lyyra AL & Pulkkinen L (2005). *Age of onset of drinking and the use of alcohol in adulthood: a follow-up study from age 8–42 for females and males*. *Addiction*, 100(5): p. 652–61.
- Ramstedt M (red.) m.fl. (2010). *Tal om alkohol 2010. En statistisk årsrapport från Monitorprojektet*. Forskningsrapport nr. 60. Stockholm: SoRAD.
- Raninen J & Nyström S (2013). *Reviderad enkät 2012. En analys av resultat-skillnaderna*. Rapport nr. 134. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Regeringens proposition 2002/03:35 (2002). Mål för folkhälsan. E-upplaga (nedladdad februari 2013).
- SCB (2012). *Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)*. Hälsotabeller: www.scb.se/Pages/ProductTables_12209.aspx (nedladdad oktober 2013).
- SFS 1991:1969. Lag om förbud mot vissa dopningsmedel. Svensk författningssamling. Stockholm: Socialdepartementet.
- Statens folkhälsoinstitut (2012). *Alkoholstatistik 2010*. R 2012:03. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Statens folkhälsoinstitut (2012). Nationella folkhälsoenkäten – Hälsa på lika villkor. HLV Tobak: www.fhi.se/Statistik-uppfoljning/Nationella-folkhalsoenkaten/Levnadsvanor/Tobaksvanor/ (nedladdad oktober 2013).
- Statens folkhälsoinstitut. www.fhi.se/Vart-uppdrag/Alkohol-narkotika-dopning-tobak-och-spel/Tobak/Uppdrag/Tobaksuppdraget/ (besökt 2013-11-21).
- Socialdepartementet (1993). SFS 1993:581. *Tobakslagen*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialdepartementet (2013). *Uppföljning av regeringens alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobaksstrategi – Förslag på indikatorer och styrning*. Nr. 2. Stockholm: Regeringskansliet.

Socialstyrelsen (1974). *Tobaksrökning. En rapport från Socialstyrelsens tobaksutredning*. Stockholm: Publica/Allmänna Förlaget.

Taylor B, Irving HM, Kanteres F, Room R, Borges G, Cherpitel C m.fl. (2010). *The more you drink, the harder you fall: A systematic review and meta-analysis of how acute alcohol consumption and injury or collision risk increase together*. *Drug and Alcohol Dependence*. 110:108–16.

Toumbourou JW m.fl. (2007). *Interventions to reduce harm associated with adolescent substance use*. *Lancet*, 369(9570): p. 1391–401.

Trolldal B (1998). *Ändrade villkor för svensk alkoholpolitik*. I: Köhlhorn E & Björn J (red.). *Svenska alkoholvanor i förändring. Om utvecklingen fram till EU-medlemskapet*. Stockholm: Sober.

World Health Organization (2009). *Global health risks – Mortality and burden of disease attributable to selected major risks*. Geneva: World Health Organization. E-upplaga (nedladdad i februari 2013).

www.andtindikatorer.se (besökt 2013-10-23).

C.A.N



Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN, är en ideell förening som har till uppgift att följa konsumtionsutvecklingen och sprida information om alkohol och andra droger. Våra återkommande nationella undersökningar är Skolelevers drogvvanor, Drogutvecklingen i Sverige och Narkotikatillgängligheten i Sverige. CAN genomför även lokala och regionala undersökningar på uppdrag av kommuner och län. Läs mer på www.can.se.